Criteria No.2

SUB POINT - 2.5.4

2.5.4 Average number of books & chapters in edited published and papers in national/international conference-proceedings during the last five years.

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's
Ghargaon.
Tal.-Shrigonda
Dist.-A.Nagar
★ College of Education ★

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's
Ghargaon.
Tal.-Shrigonda
Dist.-A.Nagar
College of Education

Teachers put forth efforts to keep themselves updated professionally through-

- **In house discussions on current developments and issues in education .**
- **Sharing information with colleagues and with other institutions on policies and regulations**

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas Pratishthans College Of Education understands the importance of continuous professional development to enhance teaching skill knowledge and expertise and say updated with the latest trends methodologies, and educational advancements Teachers make various efforts to ensure they remain well-informed and competent educators. Two significant ways they achieve this are through in-house discussions on current developments and issues in education and by actively sharing information with colleagues and other institutions un policies and regulations

1. In-house discussions on current developments and issues in education:

Teachers regularly engage in in-house talks and seminars to explore and analyze recent developments. research findings and innovative teaching practices in the education sector. These discussions are facilitated by teachers and invited experts who share their insights and experiences They cover various topics including emerging teaching methodologies, technology integration in education, pedagogical advancements, and insights to student learning behavior.

During these discussions, teachers exchange ideas, debate different perspectives, and collaboratively brainstorm solutions to challenges faced in the classroom. These sessions foster a culture of continuous learning and allow teachers to adapt their teaching approaches based on the latest

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

research and best practices Moreover, they create a supportive learning environment where teachers can draw inspiration from one another and implement successful strategies in their teaching context.

2. Sharing information with colleagues and other institutions on policies and regulations:

Keeping themselves updated about the constantly evolving educational policies and regulations is crucial for sec hers. They actively seek information on changes in curriculum frameworks assessment methods and guidelines set by educational authorities Teachers collarbone with their colleagues to exchange Knowledge and insights gamed from attending workshops, training sessions, or professional development programs

Additionally teachers participate in educational conferences and seminars, both at regional and national levels, where they interact with educators from other institutions and organizations. These networking opportunities facilitate sharing of best practices successful teaching strategies, and the latest research findings By exchanging information with other institutions, teachers Haden their perspectives and gain exposure to dive educational techniques and approaches

Furthermore, technology plays a significant role in keeping teachers updated Online platforms, webinars, and educational forums offer a wealth of information and resources teachers can access from their home workplaces They can explore research papers, academic blogs, and online course deepen the knowledge in specific areas of interest.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

2.5.4 Average number of books and chapters in edited published and papers in national/International conference-proceedings per teacher during the last five years.

Year	Name Of Teacher	Title of book/chapters published	Title of the paper	National/International	Year of Publication	ISBN number of proceedings
2018-19	Dr.Ghalme S.C	International Multidisciplinary E-Journal	Madhymik Stravril Shiskanchya Shantata Shishanvishayak Drustikonnacha abhys	International	2018	ISSN2277-4262
2018-19	Dr. Rathod J.B	Review of research Volume-7	Bhartiy rajyghatneche shilpakar Bharatratn Dr.Babasaheb Ambedkar yanchya vivek nishty rashtravad ek abhyas	International	2018	ISSN2348-3083
2018-19	Dr Gonte M.R	International Inventive Multidisciplinary Journal	Katha Ek Sahity Prakar	International	2018	ISSN2348-7135
2018-19	Dr Gonte M.R	Harsh Wardhan Publication	Asha Baghe Yanchya Kadambaryatil samaj jivanache chitran	International	2018	ISSN23945303
2018-19	Dr Gonte M.R	Harsh Wardhan Publication	Bhasha Vishayat Sangnakachya sahayyane shikshan	International	2018	ISSN23945303
2018-19	Dr Gonte M.R	Ajanta Prakashan	Marathi Bhasha Adhyayan Adhyapanat Abhyaspurak v abhyasettar Upkramache Mahattv	International	2018	ISSN2277-5730
2018-19	Dr Gonte M.R	Harsh Wardhan Publication	Shikshak Shikshnachya karykramat Adhyayan v adhyapan Kaushalyachi garaj	International	2018	ISSN23945303

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

2018-19	Dr Gonte M.R	Vidyawarta Publication	Marathi Sant Shahityatil Dnayneshwaranche Yogadan	International	2018	ISSN231993 18
2019-20	Dr.Ghalme S.C	International Multidisciplinary E-Journal	Kumaravsthetil vidhythanchya Sawsanklpana viksnasathi karykram nirmiti v tanchya parinamktecha abhays	International	2019	ISSN2277-4262
2019-20	Dr. Rathod J.B	International Multidisciplinary E-Journal	Hypsometric Induction And Its Effects on learning in B.ed college Students	International	2019	ISSN2277-4262
2019-20	Dr.Ghalme S.C	International Multidisciplinary E-Journal	A Critical Study of Teaching English To IV TH Students in Shrigonda Taluka	International	2020	ISSN2277-4262
2019-20	Dr Gonte M.R	Swavardhan Publication	Sanshodhan Sankalpna v Swaroop	International	2019	ISSN2348-7143
2019-20	Dr Gonte M.R	Sneh Vardhan Prakashan	Gurudev Ravindranath Tagor Yanche Shikshan Kshetratil Yogdan	International	2019	ISBN978-93-85709-45-6
2020-21	Dr.Ghalme S.C	International Multidisciplinary E-Journal	Development Of Emotional Intelligence	International	2021	ISSN2277-4262
2021-22	Dr.Rathod J.B.	International Multidisciplinary E-Journal	Development of programme besed on savitribai phule philosophy for women empowerment in secondary school and its school effectiveness	International	2021	ISSN2277-4262
2021-22	Dr.Rathod J.B.	International Multidisciplinary E-Journal	Home Selected children and its effectiveness	International	2021	ISSN2277-4262

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

2021-22	Dr.Rathod J.B.	International Multidisciplinary E-Journal	Exclusive and inequality in small school of Rural Ahmednagar A. Step towards Transforming Small school education	International	2022	ISSN2277-4262
2021-22	Dr.Rathod J.B.	International Multidisciplinary E-Journal	Superstition is the challenges for indian society and Hypnotism is the effective media for superstition Eradication	International	2022	ISSN2277-4262
2021-22	Prof.Kshirsagar U.S.	International Multidisciplinary E-Journal	Balakanchya Mofat Va Saktiche Shikshan Vishayk kayadyanargat Parvesh Ghetalelya Vidyarthyanchi Shaiksjhhanik sadyasthiti va tyanchya shaishanik samsyancha abhays	International	2022	ISSN 2277-4262
2022-23	Dr.Ghalme S.C.	Madhya Bharati _ UGC Care Listed Journal	Madhyamik Stravaril Shikshakanchya Rashtriy Shaikshanik Dhoran 2020 Vishyak Jagarukatecha Abhyas	International	2023	ISSN 09740066

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist A.N...

Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
ISSN : 2277 - 4262
Scientific Journal IF:

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas ... College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या शांतता शिक्षणविषयक दृष्टीकोनाचाअभ्यास

डॉ.शिवप्रसाद चंद्रकांत घालमे
सहाय्यक प्राध्यापक – शिक्षणशास्त्र महाविदयालय,
घारगाव, ता.श्रीगोंदा जि. अहमदनगर

सारांश

प्रस्तुत शोधनिबंधात माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या शांतता शिक्षणविषयक दृष्टीकोनाचा अभ्यास करण्यात आला आहे.जागतिक स्तरावर विविध कारणांनी शांतता लोप पावत चालली आहे, अराजकता वाढत असल्याचे दिसून येते.अशांतता ही राष्ट्राच्या प्रगतीतील परिणामी शिक्षण प्रक्रियेतील महत्त्वपूर्ण अडथळा आहे. जगात शांतता नांदावी यासाठी महात्मा गांधी व गौतम बुध्द यांनी प्रयत्न केले आहेत, त्यासाठी त्यांनी अहिंसेचा मार्ग अवलंबला. मानवाला भेडसावणाऱ्या समस्या या शांततेतून सुटणार आहेत.शिक्षण क्षेत्रातही शांततेसाठी शिक्षण विदयार्थ्यांना जाणीवपूर्वक देण्यात येते. तसेच,शिक्षक शिक्षणातही त्यांचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे.

सन १९४५ च्या संयुक्त राष्ट्रासंघाचे जागतिक शांतता प्रस्थापित करणे हे प्रमुख उद्दिष्ट असून विश्वशांतीसाठी पुढाकार घ्यावा म्हणून सर्वांनी एकमत दर्शविले आहे. डेव्हिड ॲडम यांच्या मते, सहिष्णूता, लोकशाही,निशस्त्रीकरण,स्त्री पुरूष समानता, आर्थिक व सामाजिक न्याय यापासून शांतता बनते.

शिक्षण प्रक्रिया व शांतता या दोन्ही गोष्टी खूप जवळिक साधणाऱ्या असल्याचे आपल्याला दिसून येते. शिक्षणप्रक्रियेत अनेक ठिकाणचे वेगवेगळया जाती–धर्माचे,गरीब – श्रीमंत ,हुशार–कमी हुशार वेगवेगळे आवड – निवड तसेच शालेय परिसर व सर्व गोष्टीकडे पाहण्याचा शिक्षकांचा दृष्टीकोन कसा आहे,शांतता शिक्षणातील शिक्षकांची भूमिका,शाळेत शांतता शिक्षणासाठी विविध कार्यक्रम राबविण्यासाठीचे महत्वयाबाबींचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत विषयावरती संशोधन अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

जागतिक स्तरावर विविध कारणांनी शांतता लोप पावत चालली आहे.अशांतता ही राष्ट्राच्या प्रगतीतील परिणामी शिक्षण प्रक्रियेतील महत्वपूर्ण अडथळा ठरत आहे.जगात शांतता नांदावी यासाठी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर व विविध देशामध्ये आतापर्यत महान व्यक्तिंनी प्रयत्न केले आहेत. भारतामध्ये गौतम बुध्द् व महात्मा गांधी यांनी अहिंसेचा मार्ग अवलंबला होता.मानवाला भेडसावणाऱ्या

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

समस्या या शांततेतूनच सुटणार आहेत.शिक्षण प्रक्रियेतही शांतता शिक्षण जाणीवपुर्वक केले आहे.तसेच शिक्षक शिक्षणातही शांतता शिक्षणाचा समावेश करण्यात आला आहे.

पंडीत जवाहरलाल नेहरू म्हणतात की,शांतता ही माणसाची स्वत:ची स्थिती आहे.ज्याप्रमाणे माणसांची एकमेकांची वागण्याची स्थिती असते, त्यावर शांततेचे स्वरूप अवलंबून असते.

'खरा तो एकची धर्म जगाला प्रेम अर्पावे' याप्रमाणे जीवनाचे खरे सार प्रेमात व शांततेत आहे, व शांतता हीच जीवनाची सार्थकता ठरणार आहे,हे यातून सिध्द होते.

शांततेसाठी स्वतंत्र देशांनी फारसे प्रयत्न केल्याचे दिसत नाही,याचे परिणाम जागतिक दोन महायुध्दाच्या रूपाने आपण पाहिलेले आहेत. सन १९९५च्या संयुक्त राष्ट्रसंघाचे जागतिक शांतता प्रस्थापित करणे हे एक प्रमुख उद्दिष्ट होते.तसेच,विश्वशांतीसाठी सर्वांनी पुढाकार घ्यावा, याबद्दल सर्वांचे एकमत होते.

डेव्हिड एडम्स यांच्या मते,सहिष्णूता लोकशाही,पारदर्शकता अहिंसा व संवाद नि:शस्त्रीकरण, स्त्री पुरूष समानता, आर्थिक व सामाजिक न्याययापासून शांतता बनते.

शिक्षण प्रक्रिया व शांतता या दोन गोष्टी खूप जवळिक साधणाऱ्या असल्याचे आपल्याला दिसून येते. शिक्षणप्रक्रियेत या दोन गोष्टी खूप जवळिक साधणाऱ्या असल्याचे आपल्याला दिसून येते शिक्षणप्रक्रियेत अनेक ठिकाणचे वेगवेगळया जाती–धर्माचे,गरीब–श्रीमंत,कमी हुशार,वेगवेगळी आवड तसेच शालेय परिसर व या सर्व बाबीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा आहे, या सर्व बाबींचा परिणाम शांततेवर होत असतो. साने गुरूजी स्वत: शिक्षक होते.त्यांनी विदयार्थ्यांचे अंत:करण ओळखले होते. शिक्षक म्हणून त्यांनी कधीही विदयार्थ्यांमध्ये भेदभाव केला नाही.म्हणूनच शांततेविषयी शिक्षण क्षेत्रात अभ्यास करत असणाऱ्या शिक्षकांचा दृष्टीकोन अभ्यासणे गरजेचे आहे.

सध्याच्या गतीमान वातावरणामध्ये शांतता शिक्षणाचे महत्व लक्षात घेता माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात करण्यात आला आहे.

संशोधन अभ्यासाची गरज –

सदयस्थितीमध्ये सहिष्णूता,कटटरता,भ्रष्टाचार,संघर्ष,आतंकवाद इत्यादी संकटेही आधुनिक समाजाला अवगत आहे, म्हणून शांतता शिक्षणाची अधिकगरज आहे.शैक्षणिक संस्थामध्ये विश्वासाचे वातावरण,समांजस्याची भावना,न्यायी वृत्तीचा विकास आपल्या व इतरांच्या अधिकारांचा प्रतिसन्मान इत्यादींचा अभाव झालेला दिसून येतो.

शिक्षणप्रक्रियेत शांतता अत्यंत महत्वाची असून विदयार्थ्यांची आवड – निवड, श्रीमंत गरीब – श्रीमंत हुशार–कमी हुशार, शिक्षकांच्या अध्ययन प्रक्रिया यामध्ये बिनचूकपणा,शाळेमध्ये विदयार्थ्यांना उपलब्ध होणारे शैक्षणिक साधन सामग्री, विदयार्थ्यांमधील कौशल्ये जाणून घेण्यासाठी व त्यांच्या अडचणी समजावून घेउन त्यावर कोणकोणत्या उपाययोजना शिक्षकांना करता येईल यासाठी प्रस्तुत संशोधन गरजेचे आहे.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda.Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri ... Krushi Gramvikas ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar ... College of Education

संशोधनाचे महत्व —

अ) शिक्षक —

शांतताशिक्षणाचे महत्व समजेल.शांतता शिक्षणासाठी विविध कार्यक्रम राबविणे शक्य होईल.शांतता शिक्षणातील स्वत:ची भूमिका लक्षात येईल.

ब) विदयार्थी —

विदयार्थ्यांना स्वत:च्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी उपक्रम मिळेल.विदयार्थ्यांच्या विविध कौशल्यांचा विकास होण्याच्या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

क) मुख्याध्यापक —

शाळेच्या गुणवत्तावाढीसाठी मार्गदर्शन मिळेल. शांतता शिक्षणातील विदयार्थी व शिक्षकांची भुमिका समजेल.

शीर्षक —

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या शांतता शिक्षणविषयक दृष्टीकोनाचा अभ्यास

कार्यात्मक व्याख्या —

१) माध्यमिक स्तर— इयत्ता नववी व दहावीपर्यतच्या शिक्षणाचा ज्या स्तरात समावेश होतो तो स्तर

२)शांतता शिक्षण —

स्वत:बरोबर व निसर्गासहित इतरांबरोबर सुसंवाद साधण्यासाठी आवश्यक असणारी मुल्ये,दृष्टीकोन व कौशल्य रूजविण्यासाठी दिले जाणारे शिक्षण.

संशोधन अभ्यासाची उदिदष्टे —

१) माध्यमिक स्तरावरील शांतता शिक्षणाची माहिती घेणे.

२) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या शांततेसाठीचा शिक्षणविषयक दृष्टीकोनाचा अभ्यास करणे.

३) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या सकारात्मक शांतता शिक्षणविषयक दृष्टीकोनासाठी शिफारशीसूचविणे.

गृहीतके —

१)माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांना शांतता शिक्षण याविषयी फारशी माहिती नाही.

२)माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकआपल्या विषयातून शांतता शिक्षण देण्यास गंभीर नाही.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shikshan & Krishi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

संशोधनाची व्याप्ती,मर्यादा व परिमर्यादा –

व्याप्ती–

प्रस्तुत संशोधनाची व्याप्ती माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांशी संबंधित आहे.

मर्यादा –

प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्ष प्रतिसादकांनी दिलेल्या प्रतिसादाच्या विश्लेषणावर आधारीत आहेत.

परिमर्यादा–

प्रस्तुत संशोधन शांतता शिक्षण या विषयांतर्गत शिक्षकांच्या दृष्टीकोनापुरते मर्यादित आहे.

संशोधन पध्दती–

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे.

जनसंख्या –

प्रस्तुत संशोधनात अहमदनगर जिल्हयातील माध्यमिक स्तरावरील मराठी माध्यमाचा सर्व शिक्षकांचा समावेश आहे.

व्याप्ती–

प्रस्तुत संशोधनात असंभाव्यतेवर आधारीत प्रासंगिक /सहजप्राप्त या पध्दतीने माध्यमिक स्तरावरील २० शिक्षकांची निवड करण्यात आली होती.

माहिती संशोधनाचे साधन –

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात माहिती संकलनासाठी प्रश्नावलीचा वापर केला आहे.

संख्याशास्त्रीय साधन–शेकडेवारी व कोष्टकीकरण

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन –

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात उद्दिष्टांनुसार प्रश्नावलीची निर्मिती करण्यात आली. नंतर संकलित माहितीवर शेकडेवारी या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करून अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यात आले.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

निष्कर्ष —

१) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांना शांतता शिक्षणाची गरज आहे.

२) समाजातील विविध प्रश्न शांतता शिक्षणातून सोडविता येतील.

३) शांतता शिक्षणातून समाजातील भ्रष्टाचार,राग, द्वेष नष्ट करता येणे शक्य आहे.

४) शांतता शिक्षणातून विदयार्थ्यांमध्ये बंधुभाव,सहिष्णूता,प्रेमभावना,सहकार्य भावना वाढविता येईल.

५) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांना शांतता शिक्षण या विषयाबद्दल माहिती आहे.

६) माध्यमिक स्तरावरील विदयार्थ्यांना शांतता शिक्षण देण्याची गरज आहे.

शिफारशी —

१) शांतता शिक्षणविषयक जाणीव होण्यासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षण दयावे.

२) शांतता शिक्षणाची संकल्पना रूजविण्यासाठी शिक्षकांसाठी व्याख्यान आयोजन करावे.

३) शाळांनी विविध उपक्रमांचे आयोजन करावे.

शैक्षणिक योगदान—

प्रस्तुत संशोधन अभ्यास विदयार्थी,शिक्षक, समाज या सर्वांच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे.विदयार्थ्यांचा सर्वांगिण विकास होण्यास मदत होणार आहे.शांतता शिक्षणातील स्वत:ची भूमिका शिक्षकांच्या लक्षात येणार आहे.शांतता शिक्षणामुळे शिक्षकांना चांगल्या अध्यापनातुन विदयार्थ्यांमध्ये शांतता शिक्षणाबददल सकारात्मक दृष्टीकोन विकसित होणार आहे.

संदर्भ—

- Best,John W.& Kahn, James V.(2006).**Research in Education.** New Delhi :Prentice hall of India LTD.
- Garret, H.E.(2006).**Statistics In Psychology &Education**. New Delhi :Surjeet Publications.
- National Curriculum Frame work (2005)
- भिंताडे,वि.रा (२०००).**शैक्षणिक संशोधन पध्दती**.पुणे : नित्यनूतन प्रकाशन
- मुळे,रा.श. व उमाठे,वि.स (१९७८).**शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे**.औरंगाबाद: विदया बुक्स
- पंडित,बन्सी बिहारी (१९७७).**शिक्षणातील संशोधन**. पुणे : नुतन प्रकाशन
- कूंडले,म.बा.(१९७८).**शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक संख्याशास्त्र**.नागपूर : महाराष्ट्र विदयापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Editorial Board

1. Mr. Kiran E. Gandhare
2. Dr. T. Manchander
3. Dr. Manisha R Deokar
4. Dr. Savita Shiv. Sagde
5. Dr. Neena Chhobra
6. Dr. J. Padmaja
7. Dr. Jagannat K. Dange
8. Dr. Deo Neha Nileen
9. Dr. Sandhya Vijay Charan
10. Asst.Prof. Dipak Khakal
11. Asst.Prof. Deepa D. Nimse
12. Asst. Prof. Bharat Ram Salve
13. Prof. Wakchaure D Sukhdev
14. Dr. Mahendra H. Maisuria
15. Dr. Aakash Shah
16. Dr. Mangala Ramesh Khodaskar
17. Dr. Praveen Kumar Singh
18. Dr. Bihari Singh
19. Mrs. Sammaja K. Shinde
20. Dr. Sandeep Katarki
21. Assistant prof. [illegible]
22. Assistant prof. [illegible]
23. Adv. Vijaykumar D. Shinde
24. Adv. Nonul A. Kale
25. Mr. Vilas S. Dikit (Mech. Engg)
26. Mr. Kakasaheb D. Shinde
27. Dr. Dhuma Dhanaji Vithal
28. Dr. Heeral G. Rajwani
29. Dr. Pulkit Agarwal
30. Asst.Prof. Kiran Ashok Ahirwar
31. Asst.Prof. Mrs. [illegible]
32. Dr. Laxmidhar Behera
33. Prof. Smita S Patil
34. Dr. Latha M.
35. Dr. Mukesh Kumar Jain
36. Dr. Sanjay Kumar Singh

Advisory Board

1. Dr. Sandhya Gihar
2. Dr. Laxmidhar Behera
3. Dr. Atul Arun Gaikwad
4. Mr. Laxmikant M. Satpute
5. Dr. Anilkumar Sharma
6. Dr. Kavita Salunke
7. Dr. Urshali Kant
8. Mr. Gunendra Chandra Das

Overseas Board

1. Dr. Dhirawit Pinyonatthagarn
2. Dr. Luis Miguel Lazaro Lorente
3. Dr. Mohammad Reza Iravani
4. Dr. Neman Abdullah Ayash Ezzi
5. Dr. Mayo K. Julius
6. Dr. Md. Serazul Islam
7. Dr. Maria Isabel Hernandez Romero
8. Er. Soni Dabi

PUBLISHER

Inventive Publication
Mr. Kiran E. Gandhare
Sr. N. 48/1/2, Anand Park, Phase-III, Ambegaon Kh, Pune-411046
Mob : 0 9767321221 / 0 9730208365 / 0 9527447998.
Mail: iiej2011@gmail.com www.inventivepublication.com

Inventive Publication

ISSN 23487135

INTERNATIONAL INVENTIVE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Monthly Peer Reviewed Refereed Journal

UGC-Approved Journal Serial no. 48653

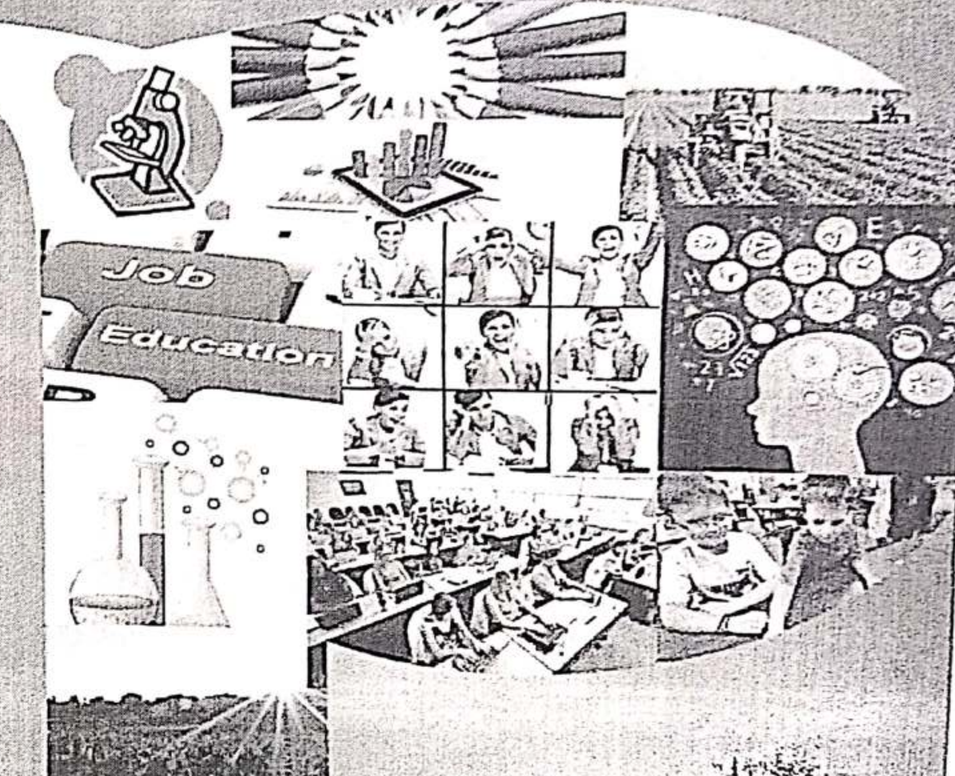

PUBLISHER:
Inventive Publication
Mr. Kiran E. Gandhare
Sr. N. 48/1/2, Anand Park, Phase-III,
Ambegaon Kh, Pune-411046
Mob : 0 9767321221 / 0 9730208365 / 0 9527447998.
Mail: iiej2011@gmail.com
www.inventivepublication.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Chargaon Tal Shrigonda Dist A.Nagar

Inventive Publication

Shri Dattakrupa Shaikshnik & ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar * College of Education *

IIMJ

Inventive Publication

INTERNATIONAL INVENTIVE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Monthly Peer Reviewed and Refereed Journal

ISSN 2348-7135

ROAD DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY RESOURCES (http://road.issn.org/issn/2348-7135-

Call for Research Papers email: iiej2011@gmail.com Contact: 09527447998

Home (EJournal.aspx) About Us (AboutUs.aspx) ▸ Board Members (UserControls/#) ▸ Instructions (UserControls/#) ▸ Forms Download ▸ Published Articles (PublishedArticles.aspx) Online Reg

Month: March-2018

Search

Download IIMJ Cover page (images/IIMJCoverPage.zip)

Sr. No	PDF	Article/Author
1.	[PDF]	1366. Critical survey on required soft skills of budding engineering graduates from HR, Multinational Companies
2.	[PDF]	1367. Katha Ek Sahityaprakar - Prof. Dr. M. R. Gonte
3.	[PDF]	1368. Effect of Hilda Taba's (Inductive Thinking) Model on Achievement in Pedagogy of Social Studies (Solar System) At Metric Level
4.	[PDF]	1369. Use of STP sludge as a construction material - Mrs Susmita S. Mulay
5.	[PDF]	1370. A Study of Awareness and Access of Multi-Media among College Teachers of Vijayapura District - Dr. Vishnu. M. Shinde
6.	[PDF]	1371. A Comparative Study on Rural-Urban Divide in Primary Education in Cuttack District of Odisha
7.	[PDF]	1372. Development of Conservation Concepts in Blind and Sighted Children-Dr. Harihar Sarangi
8.	[PDF]	1373. The Educational Impact of Mid-Day Meal Programme on the Primary School Students in Ahmadabad District-Mrs. Nayana Prajapti
9.	[PDF]	1374. Self Evaluation to Promote the Quality of Teaching- Indu bala
10.	[PDF]	1375. Bharat me nari sashaktikaran ki avdharna ka vikas : A Study- Dr. Pamila
11.	[PDF]	1377. Smrutiyo me Rajdharm - Dr. Dhananjay Kumar Singh
12.	[PDF]	1378. Comparative Study of Mental Hardness among Male Players of Team Sports and Individual Sports - Dr. Praveen Kumar Singh
13.	[PDF]	1379.Involvement Buying Decisions of Branded Clothing among Employees of Multinational Companies: Empirical and Factual Evidence- Sangeeta Bansal
14.	[PDF]	138. A Study of Awareness and Application of Inclusive Education in School Teachers of Vijayapur City - Safiya Mulla
15.	[PDF]	1381. Palko ke vaivahik samayojan ke prabhav ka adhyan: Kishoronke ke samayojan ke sandarbha me - Dolly Aheer

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist A.Nagar

16.	[PDF]	[illegible] Study of the Attitude of B.Ed. Students towards Educational Research : Mr. [illegible] Singh
17.	[PDF]	[illegible] Life Skills Education in India: Initiatives and Challenges: Dr. [illegible]
18.	[PDF]	[illegible] Chaudhari
19.	[PDF]	[illegible] New Trends in Education : Mr. [illegible] Chaudhari
20.	[PDF]	[illegible] Dr. [illegible]
21.	[PDF]	[illegible]
22.	[PDF]	[illegible]
23.	[PDF]	[illegible]
24.	[PDF]	[illegible] INDEX-SPECIAL ISSUE- International level Seminar on Life Skill [illegible] MUKTSAR, PUNJAB, INDIA

[illegible] [illegible](EJournal.aspx) Board Members (EditorialBoard.aspx) Author Guidelines (Guidelines.aspx) Copyright Form (Download?ID?.aspx?name=CopyRightForm.pdf) Published Articles (PublishedArticles.aspx) My Articles (PublicMyArticleList.aspx) About Us (AboutUs.aspx)

custom footer text : All Rights Reserved © Copyright 2013-2014

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Inventive Publication
International Inventive Multidisciplinary Journal
An International Peer reviewed Refereed Journal ISSN : 2348-7135

Shri Dakshinmukh Shaikshnik & Krushi Gramin Vikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

कथा एक साहित्यप्रकार

प्रा. डॉ. गोरे मच्छिंद्र रामचंद्र
साईकृपा कला महाविद्यालय
घारगाव. ता.श्रीगोंदा, जि.अहमदनगर

कथा हा वाङ्‌मयप्रकार लोकप्रिय आहे. अगदी जुन्या काळापासून पाहिले तर कथा हा सर्वात प्राचीन साहित्य प्रकार मानला गेला आहे. वेगवेगळया काळी वाङ्‌मयाच्या या प्रकाराने वेगवेगळे रूप घेतले. पण कथन हा आशयाचा आणि तिचाही मुख्य भाग कायम राहिला आणि मानवी जीवनाशी या ना त्या प्रकारे नाते सांगणारी कथा फुलत राहिली. कधी तिचा विकास झाला, तिचे रूप प्रगल्भ झाले, तिचा प्रवाह थबकला. तिच्या रूपात, प्रगटनात एक प्रकारची कोंडी निर्माण झाली पण यातूनही 'कथा' जिवंत व समृध्द होत राहिली. सन १९६० नंतरच्या काळात सामाजिक वास्तवाचे भान जागे झाले व नव–नवीन नीतीकल्पना पुढे आल्या. भाषिक प्रयोग झाले नवसाहित्य जन्माला आले. अनके लेखकांच्या लेखनातही या गोष्टींचे प्रतिबिंब जाणवू लागले. ज्या नवीन प्रवृत्ती साहित्यक्षेत्रात डोकावू लागल्या, त्याकडेही या कालखंडातील लेखकांनी आपले लक्ष वेधले. कथा–कादंबऱ्यातून आसपासच्या व्यक्ती तत्वानुरूप केलेले चित्रण सामर्थ्य व विविध अनुभूतींची वैशिष्ट्य आपल्या लेखनातून उभे केलेले आहे. स्त्री साहित्याचा विचार करताना केवळ 'स्त्री संस्कृती निष्ठा विचार' याबददल मंगला वरखेडे म्हणतात, ''आजपर्यंत इतिहास लेखनात व इतिहासाचा अभ्यास हा बहुतांशी पुरूष इतिहासकारांकडून झालेला असल्याने पुरूषप्रधान दृष्टिकोनातूनच संस्कृतीचा इतिहास मांडण्यात आला आहे. स्वतंत्रपणे स्त्रीच्या सांस्कृतिक विश्वाचा इतिहास पाहण्याचा प्रयत्न कधीच झालेला नाही. यामुळे 'स्त्री संस्कृती' असा शब्दांचा अर्थ अजूनही लावला गेलेला नाही. स्त्रीवादी समीक्षेपुढे हे एक मोठे आव्हान क्षेत्र उभे आहे.''[१]

कथेचे वैशिष्टय म्हणजे कोणत्याही विषयावर कथा लिहिता येते. ती पात्रहीन, संवादहीन असू शकते. केवळ व्यक्तिचित्रणात्मक व केवळ संवादात्मकही असू शकते. एकही घटना नसलेली वा वेगवान घटनांनी खच्चून भरलेली अशीही कथा असते. त्यामुळे कथेला विशिष्ट शब्दांत बांधणे किंवा तिची व्याख्या करणे सोपे नाही. लघुकथेचे सर्वात जुने स्वरूप म्हणजे कहाणी, नंतर गोष्ट आणि त्यानंतर कथा! कथा लहान असणे हा विचार काही खास विशेष नाही ! इंग्रजीत 'शॉर्ट स्टोरी' म्हणतात म्हणून मराठीत आपले लघुकथा म्हटले जाते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist. A...

एखाद्या कादंबरीची प्रकरणे लहान, सुटसुटीत असली म्हणून ती कथा थोडीच हाते ! कथा ही एक आटोपशीर आणि स्वतंत्र अशी ललित साहित्यरचना असते.

१. जॉन हॅडफील्डच्या मते, ''फार दीर्घ नसलेली गोष्ट म्हणजे कथा.''[२]

२. एच. जी. वेल्स यांच्या मते, ''अर्ध्या तासात वाचून संपेल असे कसलेही गद्य साहित्य म्हणजे कथा होये.''[३]

३. चेकॉव्हच्या मते, ''कथेला सुरूवात व शेवट नसावा आणि एकही अनावश्यक गोष्ट कथेत येता कामा नये. कथेच्या सुरूवातीला तर भिंतीवर लटकत असलेल्या बंदुकीचे वर्णन लेखकाने केले असेल, तर कथेत ती बंदूक चालविली गेलीच पाहिजे.''[४]

४. पो. यांच्या मते, ''कथेत वापरली जाणारी सर्व साधने व योजिलेल्या क्लृप्त्या वाचकांच्या कानावर एकच परिणाम करणाऱ्या असाव्यात म्हणजेच कथेत वापरला जाणारा एकही शब्द असा नसावा, की ज्यामुळे या पूर्वनिर्धारित संस्काराला बाधा येईल''[५] यावरून असे लक्षात येते की अनेक वर्ष उलटली असली तरी नेमकी व्याख्या करणे शक्य झालेली नाही. काही अभ्यासकांनी व्याख्या करण्याचा प्रयत्न केला तरी त्या निर्णायक किंवा परिपूर्ण ठरलेल्या नाही कथेच्या विषयाला मर्यादा नाही. पूर्णता भावनाविरहित आणि वस्तुनिष्ठ अशा सामाजिक मनाचे चित्रण करणाऱ्या कथा होय.

कादंबरी हा वाङ्‌मयप्रकार आधुनिक असला तरी त्याचा उगम हा कथेतून झाला आहे. जीवनातील अद्‌भूत गोष्टींचे आकर्षण आणि आदर्शाचे मानवी मनाला असणारे वेड यातूनच कादंबरीची वाटचाल झालेली आहे. सुरूवातीला निसर्गविषयक आलेले आश्चर्यकारक अनुभव सांगण्यासाठी कथेचा जन्म झाला आणि पुढे यातूनच कादंबरी जन्माला आली. भारतीय कथांविषयी बोलताना कुसुमावती देशपांडे म्हणतात, ''भारतीय कथा एका लोक समूहापासून दुसऱ्या लोक समूहाकडे इतक्या लवकर भटकत गेल्या, की आपणाला युरोप आणि आशिया खंडातील बहुतेक सर्व प्रदेशांतून इतकेच नव्हेतर आफ्रिकन लोकांनाही त्या अंशरूपाने आढळतात.''[६] यातून अनेक कथांचे प्रवाह निर्माण झालेले दिसतात.

कोणत्याही कथेचे मूलद्रव्य म्हणजे (१) व्यक्ती आणि त्यांचे स्वभाव (२) घटना किंवा प्रसंग आणि (३) वातावरण किंवा पार्श्वभूमी. माणसांची जीवनं घडत असतात. प्रसंग त्यांनी निर्माण केलेले असतात किंवा त्यांच्यावर ओढवलले असतात. हे सर्व कोणत्या तरी स्थळी, कोण्या ऐकेकाळी, एका परिस्थितीत घडत असते. वातावरणाच्या यथायोग्य निर्मितीमुळे कथेतील व्यक्तिरेखा व प्रसंगयोजना यांना एक नेमकेपणा, ठसठशीतपणा व सुवध्दता येते. या मुलद्रव्यानुसार पाहिले असता त्याच्या ज्या अंगावर भर असेल त्याप्रमाणे कथा व्यक्ति दर्शनप्रधान, घटनाप्रधान किंवा वातावरणप्रधान होऊ शकते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramin... College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

कथा या वाङ्:मयप्रकाराचा एकूण आजपर्यंत झालेला विकास लक्षात घेता या वाङ्:मयप्रकाराची अचूक व्याख्या करता येणे अवघड आहे. कमीत कमी पात्रे व कमीत कमी प्रसगं यांच्या मदतीने वाचकाच्या मनावर एकच ठसा उमटवणारी रंजनकारक वाडमयकृती म्हणजे कथा होय. या व्याख्येतील 'कमीत कमी' च्या कल्पित मर्यादेचे उल्लंघन करूनही कितीतरी कथा उत्तम कथा ठरल्या आहेत. यात सांगितलेली एकच ठसा आणि रंजनकारकता ही लक्षणे अन्य साहित्य प्रकारांनाही लागू पडतात.

कोणत्याही साहित्यप्रकाराची काटेकोरपणे लक्षणे सांगता येतात. हे गृहीत धरून संवादाने आरंभ होणारी कथा व्यक्तिप्रधान, वर्णनाने आरंभ होणारी कथा वातावरणप्रधान तर प्रसंगाने आरंभ होणारी कथा कथानक प्रधान कथा असते असे म्हटले आहे. सगळयाच उत्तम कथांविषयी असे ठामपणे म्हणता येणार नाही. मूलद्रव्यातील घटकांची मिश्रणे करण्याच्या अनेक आश्चर्यकारक तऱ्हा उत्तम कथाकारांनी दाखवून दिल्या आहेत.

कथा ही कादंबरीतल्यासारखे मानवी जीवनाचे सूक्ष्मदर्शन एकाच वेळी देऊ शकत नाही. कथा अंशमात्र दर्शन घडवण्यास समर्थ असते. एखाद—दुसऱ्या व्यक्तीच्या जीवनातील विशेष घटनेच्या अगोदरचे मोजकेच प्रसंग कथाकाराने निवडलेले असतात. इतर संबंधित व्यक्तींचा वा प्रसंगांचा केवळ सूचक उल्लेख कथेत असतो. मानवी जीविताच्या अनुभवाची एक स्वल्पशी पण ठसठशीत मुद्रा वाचकाच्या अंत:करणावर उमटवणे हे चांगल्या कथेचे उदिष्ट असते.

आधुनिक कथेचा तोंडवळा आणि अंतरंग पुष्कळच बदलल्यासारखे झाले आहे. आरंभ—मध्य—शेवट, कुतूहल—उत्कंठा—विस्मय या ठरावीक पध्दतीच्या साच्यातून ती आपले कथन किंवा निवेदन आविष्कृत करते असे नाही. मानवी मनोव्यापारांची गुंतागुंत न्याहाळून ती चित्रित करण्याचा वेध आता कथेला लागला आहे. जागृत मन व त्यातील प्रवाह, अबोध मन आणि त्यातील गूढ यांच्या हालचालींनी मनुष्यजीवनाला जो आकार दिला जातो तो रेखाटण्याचा कथा प्रयत्न करीत आहे. प्रसंग वर्णनाइतकाच भावनांची आणि वृत्तींची स्पंदने वर्णन करण्यात तिला रस वाढत आहे. जुन्या गोष्टीत किंवा नंतरच्या कथांत ढळढळीतपणे वावरणारे कथानक तिच्यात विस्फारित झालेले दिसून येते. त्यामुळे प्रा. श्री. के. क्षीरसागर म्हणतात त्याप्रमाणे तिच्या मध्यवर्ती घटनेत 'क्लायमॅक्स' किंवा 'स्फोट' आढळत नाही. ती केंद्रविहीन चित्रमाला होउन बसते. तथापि, मानवी जीवितानुभवाची चटका लावणारी एखादी मुद्रा अशी चित्रमाला वाचकांच्या मनावर उमटवीत असेल तर कथेने आपले उद्दिष्ट साध्य कले आहे असे मानावयास हरकत नाही.

लघुनिबंध, शव्दचित्र, व्यक्तिचित्र इत्यादींशी कथेचा कधी कधी काही प्रमाणात संकर होणे अपरिहार्य असते. तिचा उत्तमपणा किंवा श्रेष्ठत्व या संकटाने बाधित होते काय ही चिंता कथा लेखकाने बाळगावी. वाचकाने त्यासाठी हळहळावे असे त्यात काही नाही. मराठी साहित्यात ह.ना. आपटे, दिवाकर कृष्ण, वि.स.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist A...

Scanned with OKEN Scanner

खांडेकर, य. गो. जोशी, द. र. कवठेकर, वामन चोरघडे, श्री. म. माटे, व्यंकटेश माडगूळकर, गंगाधर गाडगीळ, पु.भा. भावे, अरविंद गोखले, शरच्चंद्र चिरमुले, बाबुराव बागुल, श्रीनिवास कुलकर्णी, विजया राजाध्यक्ष, द.मा मिरासदार, वसुंधरा पटवर्धन, कमल देसाई, दिलीप चित्रे, जी.ए. कुलकर्णी, गौरी देशपांडे, नागनाथ कोत्तापल्ले, प्रतिमा इंगोले, ग. दि. माडगूळकर, भास्कर चंदनशिव, कुसुमावती देशपांडे, अण्णा भाऊ साठे, [illegible], दादासाहेब मोरे, शंकर पाटील, गो. नी. दांडेकर, पं. महादेवशास्त्री जोशी, म.भा. भोसले, शंकरराव खरात इत्यादी लेखकांनी उत्कृष्ट कथा लिहिल्या आहेत.

कथा या साहित्यप्रकारातील घटना घडून गेलेल्या म्हणजे भूतकाळातील असतात. सांगणारा – निवेदन करणारा घडून गेलेल्या घटना आपल्या हेतूने पुनर्घटित करून सांगत असतो. त्यातून कथानक हे घडत आहे. या कथानकात घटना, व्यक्तिरेखा आणि निवेदकाचा हेतू यांच्यातून कथेला अस्तित्व प्राप्त होते. कथाकार लेखक कल्पित वास्तवाची निर्मिती करीत असतो. या कल्पित वास्तवात स्थलकालबद्ध वातावरणात पात्रे घटना घडवीत असतात. हे कल्पित वास्तव प्रत्यक्ष वास्तवाशी संबंधित असतेच असे नाही. लेखकाची जीवनदृष्टी, त्याचा अनुभव यातून कल्पित वास्तव निर्माण होत असते. या कल्पित विश्वातील घटना–पात्रांमधून कथानक आकार घेत असते.

कथेचे लघुरूप तिच्या संस्काराची एकता, अनुभवाची एकात्मता, एक जिनसीपणा, एककेंद्रितता या स्वरूप विशेषांना लक्षात घेऊनही मराठी कथेचा विचार करताना भालचंद्र नेमाडे म्हणतात – 'लघुकथा हा कमी लांबीचा चिंचोळा, भाषिक अवकाश पुरविणारा, एकसुरी आशयसूत्रातून स्थलकालाचे संकुचित म्हणून तीव्र संवेदन देणारा प्रकार आहे'. नेमाडे कथेचे हे स्वरूप विशेष सांगण्याचा त्यांचा प्रयत्न दिसतो. ते म्हणतात– 'कोणताही एखादा वाङ्मयप्रकार केवळ प्रदीर्घ असल्याने स्वभावतःच श्रेष्ठ व क्षुद्र नसतो. वाङ्मयप्रकार लवचीक असतात. त्यांच्यात सुप्त रूपाने शक्तिकेंद्रे असतात. पण ती स्वतः कार्यक्षम नसतात. लेखक आणि वाङ्मयप्रकार यांच्या संयोगातून तो वाङ्मयप्रकार सिद्ध आहे. भालचंद्र नेमाडे यांना या तुलनेतून वेगळे सुचवायचे असावे कारण काही कथाकार, कादंबरीकार ठरतील असेही एक विधान त्यांनी आपल्या निबंधात हलकेच ठेवून दिले आहे.' कमल देसाई या विवेचनातून कथेतील शक्तिस्थानांचा उल्लेख करतात तिचे भवितव्य लेखकावर अवलंबून आहे.

वरील सर्व विवेचनातून आपल्याला कथा या वाङ्मयप्रकाराचे पुढील विशेष एकत्रितपणे दाखवता येतील.

१. कथेच्या विषयाला व स्वरूपाला आणि विशिष्ट प्रमाणात लांबीला बंधने नसली तरी विस्तार तिच्या आकारामुळेच बंधन पडते.

२. कथेच्या एक केंद्रीपणामुळे तिच्या संस्कारात एकता ही अपरिहार्यपणे येत असते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.A.

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

३. कथेची लघुता, संस्काराची एकता यामुळे तिच्या रचनेत संघटनेत एककेंद्रित्व, मितव्यय, संक्षेप, संपृक्तता व नेमकेपणा स्वभावत:च येतात.

४. कथेतील अवकाशाची मर्यादा असल्यामुळे तिच्यातून मांडल्या जाणाऱ्या आशयाच्या व्याप्तीला व परिणामाला नैसर्गिक मर्यादा येतात.

५. कथेचे नैसर्गिक स्वरूपच लघु असल्यामुळे त्यातून सामान्यत: एकच एक संस्कार उमटत असतो. ही कथेची रूपवैशिष्ट्यांची गोळाबेरीज आहे. यातून तिची वैशिष्ट्ये ढोबळपणे लक्षात येतात.

संदर्भसूची

वरखेडे मंगला,'स्त्रियांची नवकथा:वाटा आणि वळणे', कैलास राणा प्रकाशन नाशिक,१९६६,पृष्ठ. ७५.

शेवडे इंदूमती, 'मराठी कथा उगम आणि विकास', सोमय्या पब्लिकेशन, मंबई, १९७३ पृष्ठ – ४८–५१.

तत्रैव, पृष्ठ – ४८–५१.

तत्रैव, पृष्ठ – ४८–५१.

तत्रैव, पृष्ठ – ४८–५१.

देशपांडे कुसुमावती , 'मराठी कादंबरी पहिले शतक, १८५०–१९५०, मौज प्रकाशन, दुसरी आवृत्ती, मंबई, १९७५, पृष्ठ – १३.

गणोरकर प्रभा (संपा) व इतर, 'वाड्मयीन संज्ञा कोश, ग.रा. भटकर फाउंडेशन, मुंबई प्रथम आवृत्ती, डिसेंबर २००१.

प्रा.जोग रा. श्री. मराठी वाडमयाचा इतिहास खंड चौथा १८०० ते १८७४, महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ. दुसरी आवृत्ती १९७३.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A...

Scanned with OKEN Scanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Issue-40, Vol-01

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

April 2018, Issue-40, Vol-01

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Index

01) Certian sociological aspects in 'Music for Mohini' by Bhabani Bhattacharya
Amit Kumar De, Ballasore || 10

02) Scope of Indian Pharmaceutical Industry – Hub of Opportunities
Manisha Agrawal, Vashi, Navi Mumbai || 12

03) Indian Constitution And Human Rights
Bina H. Bhatt, Botad || 16

04) Inclusive Education–Problems & Strategies
P. K. Bhatt, Ahemdavada (Gujarat) || 21

05) The Environmental & Ecological side effect on the fishes of bhilngana & ....
Dr. Ramendra Singh Bisht, Dehradun, Uttarakhand || 26

06) COMPARATIVE STUDY ECONOMIC DEVELOPMENT IN MAHARASHTRA & GUJRAT STATE
Dr. Ramesh S. Desai, Pune || 30

07) Anarchism & Terrorism in Joseph Conrad's The Secret Agent
Gaikwad Rajendra Nivrutti, Kedgaon, Dist: Pune. || 35

08) ASSOCIATION BETWEEN ONLINE SOCIAL NETWORKING AND DEPRESSION IN ....
Sadhnaba R. Gohil, Rajkot (Gujarat) || 37

09) Impact of Dairy Development Activity on Women Empowerment
Mr. Pratik R. Meghani, Bhavnagar, (Gujarat) || 41

10) Phenomenon of Metamorphosis in Khushwant Singh's 'Train to Pakistan'
Pankaj G Dindokar, Badnera || 47

11) CRITICAL ANALYSIS OF ADOPTION LAWS IN INDIA
Dr. K. K. Parmar, Limdi (Gujarat) || 51

12) Cropping Pattern in India
Megha Balkrishna Patole, Pirangut, Tal–Mulshi, Pune. || 53

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

13) Extension of Agricultural land & Irrigation System of Santhebennur Nayakas-....
Dr. N G Prakasha, NAGAMANGALA || 54

14) METAL TO PLASTIC REPLACEMENT OF BAYONET COMPONENT
Mr. Parveen Kumar, Sonipat, Haryana || 58

15) Problems of Farmer Suicides
Dr. Wagdao A. R., Aurangabad || 63

16) Reforms in Cross Cultural Perspective on Food habits: A Case of Awadhi Cuisine
Mahendra Singh—Dr. Prateek Agrawal, Jhansi || 65

17) Past & Present scenario of the Marginalized people in Gujarati Novels:..
Dr. M. M. Rathod, Kodinar, Gujarat || 70

18) Mental Health of Senior Citizens: With Yoga Life Style & Without Yoga Life Style
Dr. S. J. Vainsh, Kodinar, Gujarat || 74

19) A study among teaching faculty & research scholars Attitude in searching....
Dr. Shamrao Rmanna, Kalaburgi, Karantaka || 78

20) Deposit Insurance in India
Smt. Promila, Churu, Rajasthan || 82

21) अमरावती जिल्ह्यातील [illegible] होणाऱ्या [illegible] एक अभ्यास.
कु. सारिका प्र. [illegible], अमरावती. || 87

22) कोल्हापूर शहरातील [illegible] सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमी आणि....:
[illegible], नाशिक || 89

23) महाराष्ट्रातील [illegible] मानवी सुरक्षा एक अभ्यास
प्रा. [illegible] || 94

24) [illegible] समाज जीवनाचे चित्रण
प्रा. डॉ. [illegible]-प्रा. डॉ. राजेंद्र ठाकरे || 98

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda Dist A...

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Issue-40, Vol-01 | 099

१. या धरण प्रकल्पाचा सर्वाधिक लाभ गुजरात राज्याला होणार असल्याने गुजरात शासनाने प्रकल्पाशी संबंधित राज्यांना पुर्नवसनासाठी सहकार्य करेल.

२. महाराष्ट्र व मध्यप्रदेश सरकारने विस्थापित होणाऱ्या कुटूंबासाठी जमिन अधिग्रहित करुन व त्यांचे पुर्नवसन करेल.

३. गुजरात सरकारने आपल्या राज्यात पर्नवसन वसाहती निर्माण करून महाराष्ट्र व मध्यप्रदेश राज्यातील विस्थापीत कुटुंबांसाठी तेथे आश्रय निर्माण करेल.

४. सरदार सरोवर प्रकल्प व त्यामुळे होणाऱ्या विस्थापीत कुटूंबांचे पुर्नवसन समांतर झाले होण्यासाठी प्राधान्य दिले जाईल.

५. विस्थापितांचे पुर्नवसन पुर्णपणे झाल्याशिवाय नवीन बुडित क्षेत्र निर्माण होणार नाही याची काळजी घेतली जाईल.

६. विस्थापीतांचे ज्या वसाहतीमध्ये पुर्नवसन केले जाणार आहे तेथे किमान नागरी सुविधा निर्मिती असेल

७. पुर्नवसित कुटुंबाचा उदरनिर्वाहसाठी पुरेशा आर्थिक मोबदल्यासह रोजगार उपलब्ध होइल याकरिता व्यवस्था केली जाईल.

८. प्रकल्प बाधित कुटूंबाना भरपाई देताना जमिनीच्या बदल्यात जमिन ती पण उपजाऊ दिली जाईल.

९. नर्मदा पाणी तंटा लवादाने केलेल्या सुचनाना अनुसरून पुर्नवसन धोरण राबविले झाले जाईल. ९

संदर्भग्रंथ सुची (Bibliography)

१. Kanti Bajpai, The Idea of Human Security, International Studies, Sage Publication, New Delhi,40,2003,Page No. 203-204

२. http://www.en.wikipidia.org/wiki/humansecurity

३. www.wrmin.nic.in

४. संजय संगवई,नदया आणि जनजीवन, मनोविकास प्रकाशन, पुणे, मार्च २००८, पान नं. १६ ते १८

५. नर्मदा विकास विभाग, नंदूरबार यांच्या सरदार सरोवर प्रकल्प पुर्नवसन विषयी दप्तर नोंदीवरून

६. दैनिक देशदूत मधील विस्थापितांची दशा व आंदोलनाची दिशा लेख मालिका,मे २००७

७. दैनिक सकाळ, आदीवासींसाठी तंरगता दवाखाना जीवनदायी, २१ फेब्रु.२००७

८. नर्मदा विकास विभाग, नंदूरबार यांच्या सरदार सरोवर प्रकल्प पुर्नवसन विषयी दप्तर नोंदीवरून

□□□

24

आशा बगे यांच्या कादंबऱ्यातील समाज जीवनाचे चित्रण

प्रा. डॉ. गोंटे मच्छिंद्र रामचंद्र

E-mail-gontemachhindra@gmail.com

प्रा. डॉ. राजेंद्र ठाकरे

एम.जे.एस. कॉलेज, श्रीगोंदा, अ. नगर.

E-Mail. thakarerajendra०१@gmail.com

****

प्रस्तावना -

माणूस स्वभावत:च गोष्टीवेल्हाळ आहे. मग त्या गोष्टी काल्पनिक असोत अथवा सत्यावर आधारित असतात. दुसऱ्या व्यक्तीच्या जीवनातील घडामोडी समजून घेण्याची त्याला उत्सुकता असते. त्या घटनांची आपल्या जीवनातील अनुभवांशी तुलना करुन त्यांची वास्तव संगती माणूस लावत असतो. माणसाच्या या स्वभावाची सत्यता आपणाला पटते ती त्यांच्या कथांच्या व कादंबऱ्यांच्या आवडीमधून. बाराव्या शतकाच्या प्रारंभापासून आधुनिक मराठी वाङ्मयात समाजपरिवर्तन व वास्तव जीवनाचे चित्रण करुन, सामाजिक प्रश्नांना वाचा फोडणे, समाजाची जागृती करणे आणि समाजातील समस्यांची सोडवणूक करणे हे वाङ्मयाचे कार्य मानले जाते. या सामाजिक बांधिलकीची, मानवी जीवनातील मनोव्यापारांची जातिवंत लेखकांचा माणसांकडे, घटनांकडे व समाजाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन समाजशास्त्रज्ञाच्या किंवा नीतिशास्त्राच्या दृष्टिकोनाहून भिन्न असतो. समाज आणि मनुष्यस्वभाव यांच्या नातेसंबंधाचा तोल कादंबरीत राखला जातो. सामाजिकतेबाबत बापट व गोडबोले यांच्या मते, 'कादंबरीत जीवनाचा जो भाग प्रतिबिंबित होणारा असेल त्याला अनुरुप पार्श्वभूमी जर कादंबरीत लाभली नाही, तर कोंदणातून निखळलेल्या खड्याप्रमाणे तो निष्प्रभ व हीनतेज होऊन त्याच्या परिणामकारकतेत कमीपणा आल्याशिवाय राहणार नाही. सामजिक कादंबरिकार हाही एक तऱ्हेने समाजाचा इतिहासकारच असल्यामुळे त्याच्या कादंबरीतील जीवनाच्या चित्रणाचे किंवा त्यावरील कादंबरीकाराच्या भाष्याचे खरे मर्म प्रकट होऊ शकणार नाही'.१

Shri Dattatraya Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon Tal. Shrigonda Dist. A.

Scanned with OKEN Scanner

आशा बगे यांच्या कादंबऱ्यातूनही समाज घटकाचे दर्शन दिसून येते. सामाजिक चौकटीतच रहावयाच्या त्याच्या नायिकांना या सामाजिक चौकटीविषयी, त्यातील तथाकथीत मूल्यांविषयी अनेक प्रश्न पडतात. त्यातून त्यांचे आत्मभान जागृत होते. पण तरीसुध्दा शेवटी त्या एका विशिष्ट सामाजिक सामर्थ्य त्यांच्यात निर्माण झालेले नसते. स्वतःच्या सुख-दुःखाचा विचार करताना त्या त्या समाजात आपण राहतो, त्याचाही विचार करताना दिसून येतात. म्हणूनच समाजाची ही बंधने त्या एकाकी सोडू शकत नाही. उदा. 'मनस्विनी'तील सौदामिनी, 'झुंबर'मधील वसुमती, 'त्रिदल' मधील शारदा, 'भूमी' मधील या सर्व नायिका समाजाला दैनंदिन जीवनात महत्त्वाचे स्थान देतात. 'सेतू' कादंबरीत सुचरिताचे वडील दादा आणि ब्रिजमोहन यांच्यात जीवन विषयक रमलेला संवाद, दादा म्हणाले, 'आपण समाज हा शब्द वापरतो तो फार मर्यादित अर्थानं. आपल्याला माहिती असलेला समाजच गृहीत धरतो. तो शहराच्या म्हणजे जगण्याच्या मध्यवर्ती असा असतो. सुधारणा होतात त्या याच समाजात. घडत जातो तोही हाच. पण यापेक्षाही आत इंटीरियरमध्ये जे जीवन लहान गावात जगलं जातं तं कधीच धरलं जात नाही. ते खरं म्हणजे फार मोठया प्रमाणावर आहे. असतं. तिथं वर्षानुवर्ष काही घडत नसतं. समाजाची उंची मोजताना हा समाज पूर्णपणे दुर्लक्षिला गेला आहे. तुम्ही बनारसच्या इंटीरियरला राहता. तुम्हाला हे अनुभवता आलं असेल. 'दादा तुम्ही म्हणता तो समाज आजही माझ्या गावात, माझ्याच घरात आहे. अनेक वर्षांच्या साचलेल्या पाण्यासारखं हे जीवन माझ्या स्वतःच्या घरातच आहे.'२ म्हणजे समाज जीवन हे स्वतःपासून, कुटुंबापासून ते गावातील प्रत्येक गोष्टींशी त्याचा संबंध येताना दिसतो. दादा समाजाविषयी म्हणतात की, समाज हा देशाचा असतो. त्याची संस्कृती आणि तिचं पुन्हा साऱ्या विश्वाशी संबंध लहान वाटा-वळणांनी जिथून सुरुवात केली, तिथं येऊ शकतो. माणूस आपण जगतो, अनुभवतो ते आयुष्याच एक छोटं अंगच आपण संपूर्ण जग आपण पालथं घातलं असा भास आपण स्वतःच करुन घेतो.

आशा बगे यांच्या कादंबऱ्यांतूनही 'समाज' घटकाचे दर्शन घडते. सामाजिक चौकटीतच राहणाऱ्या त्यांच्या नायिकांना या सामाजिक चौकटींविषयी, त्यातील तथाकथित मूल्यांविषयी अनेकदा प्रश्न पडतात. त्यातून त्यांचे आत्मभान जागृत होते. पण तरीसुध्दा शेवटी त्या एका विशिष्ट सामाजिक चौकटीतच राहणे पसंत करतात. कारण त्यांना भेदून जाण्याचे सामर्थ्य त्याच्यात निर्माण झालेले नसते. स्वतःच्या सुख-दुःखाचा विचार करताना त्या ज्या समाजात आपण राहतो, त्याचाही विचार करताना दिसतात व म्हणूनच समाजाची ही बंधनं त्या एकाएकी तोडू शकत नाहीत. उदा. 'मनस्विनी'तील सौदामिनी, 'झुंबर'मधील शारदा या नायिका समाजाला दैनंदिन जीवनात महत्त्वाचे स्थान देताना दिसतात. समाजानं मान्य केलेली नाती, लग्न संस्था, विवाहसंस्था या सर्वांनी त्या समाज नियमाप्रमाणेच आपल्या जीवनात स्वीकारतात. बरेचदा त्यांना हे पटतही नाही. प्रश्न पडतात पण शेवटी परंपरेपासून चालत आलेल्या सामाजिक मूल्यांना त्या एकाएकी ताडकन तोडूनही फेकू शकत नाहीत. म्हणूनच आधुनिक जीवनसरणींचा स्वीकार करुनही ही स्त्री परंपरा व आधुनिकता यांच्यात ताणात कसलेली दिसते. याचे कारण म्हणजे तिने मान्य केलेले समाजतत्त्वच होय.

आशा बगे यांच्या कादंबऱ्यातील जीवनदृष्टी -

कादंबरी वाङ्मयप्रकारात लेखकांची जीवनदृष्टी महत्त्वाची असते. या जीवनदृष्टीच्या व्यापकतेवर, सखोलपणावर आणि मौलिकतेवर लेखकाची महती अवलंबून असते. ही जीवनदृष्टी बनण्यात लेखकाचे सूक्ष्म जीवननिरीक्षण, माणसाच्या मनोव्यापाराच्या गुंतागुंतीचे त्याचे ज्ञान, जीवन-व्यापाराचे त्याचे आकलन या गोष्टी सक्रिय असतात. लेखकाच्या जन्मजात प्रतिभेची झेप आणि त्याची व्युत्पन्नता व अभ्यास यांनी जीवनदृष्टी समृध्द बनत असते. कादंबरीत काही व्यक्तीच्या निर्मितीत त्यांचे स्वतःचे असे पृथगात्म व्यक्तित्व तर असतेच, पण काहीशी प्रतीकात्मकताही असते. ही पृथगात्मता जितकी भरीव व प्रतीकात्मकता मानवाच्या भावनात्मक व्यापाराचा साचेबंदपणा, सारखेपणा आणि काहिसा एकेरीपणा गृहीत धरलेला असतो. जीवनजाणिवेची प्रगल्भता रसवादी वाङ्मयात काहीशी अनुल्लेखानेच असते. वाचकाच्या हृदयातील सुप्त भावना जागविण्यासाठी सामान्यतः पृथगात्म, आगळा व गुंतागुंतीचा जीवनव्यापार पात्रांच्या द्वारा न दाखवता सामान्य प्रेम, द्वेष, राग, क्रोध, काम, हिंसा यावर आधारलेला जीवन व्यवहार दाखवला जातो. म्हणूनच रसपरिपुष्टीसाठी व्यक्तींच्या वैचित्र्यापेक्षा त्यांच्या सामान्यत्वावर भर दिला जातो.

एखाद्या कलावंताच्या साहित्यनिर्मितीचे स्वरुप विशिष्ट प्रकारचे का आहे, याचा शोध घेण्यासाठी त्यामागील प्रवृत्ती आणि प्रेरणांचा शोध घेणे आवश्यक आहे. कलावंताच्या लौकिक जीवनाचा आणि वाङ्मयीन व्यक्तिमत्त्वाचा शोध घेतल्यास त्याच्या लेखनामागच्या प्रवृत्ती-प्रेरणा, त्यांची लेखनप्रक्रिया अथवा निर्मितीप्रक्रिया यावर प्रकाश पडू शकतो. कारण त्याच्यातील कलावंत हा त्याच्या संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वाचा एक भाग असतो. दुसरे म्हणजे मानवी मन हे संवेदना व अनुभव यांचे केंद्र असते. तेच जीवनानुभवांचा स्वीकार करते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

आणि त्यांना प्रतिसादही देते. वाङ्मयनिर्मितीची प्रक्रिया हीसुध्दा मानवी मनाची एक प्रगल्भ प्रतिक्रया असते. त्यामुळे व्यक्तिमत्त्वाचा गाभा असलेले हे मन समजून घेण्यासाठी कलावंताचे लौकिक जीवन, त्याचे आंतरिक व्यक्तिमत्त्व यांचे आकलन उपयुक्त ठरते. कलावंताची ही जीवनदृष्टी आणि त्यांचे जीवन व निर्मिती यांचा अतूट संबंध असतो. कलांवताने आपल्या अस्तित्वाच्या गाभ्यात ज्या जीवनविषयक जाणिवा, जी जीवनमूल्ये जतन करुन ठेवलेली असतात त्या त्याच्या निर्मितीला वैशिष्टयपूर्ण आकार अनन्य रुप प्राप्त करुन देत असतात, म्हणून कलावंताच्या जीवन दृष्टीचे आकलन अपरिहार्य असते.

जीवनदृष्टी हा शब्द मराठी समीक्षेत नेहमी वापरला जातो. जीवनदृष्टी म्हणजे जीवनविषयक तत्त्वज्ञान, जीवनविषयक भूमिका या अर्थाने ही संज्ञा वापरण्यात येते. त्यात जीवनातील आदर्श, ध्येय व जीवनमूल्ये यांचाही समावेश होतो. असे असले तरी तात्त्विक भूमिकेबरोबर आंतरिक व्यक्तिमत्त्व आणि सामाजिक भूमिका, सामाजिक जाणीव या घटकांचाही समावेश जीवनदृष्टी या संज्ञेत केला जातो. डॉ. कुल्ली यांच्या मते, 'कलांवत मनात अनुभवाचे बीज पडल्यापासून त्याचा कलाकृतीरुप आविष्कार होईपर्यंत ही जीवन दृष्टी जेथे जातो तेथे तू माझा संगाती' प्रमाणे कलावंताची सांगातीची असते. एवढेच नव्हे तर त्या समग्र प्रक्रियेचे ती संचलन करते. जीवनदृष्टी म्हणजे जणू कलावंताच्या व्यक्तित्वाचा गुरुत्वमध्यच असतो. त्याच्या समग्र भावोर्मीची व्यवस्था, रचना, या गुरुत्वमध्याने म्हणजे त्याच्या जीवनदृष्टीनेच साधली जाते. लेखक वाङ्मयकृतीच्या निर्मितीसाठी आपल्या विशिष्ट जीवनदृष्टीनुसार, अनुभवांची निवड करतो. या अनुभवांन तो प्रस्थापित करतो. या विविध अनुभवाचे त्यांच्या संबंधाचे त्याला जे आकलन होते तेही विशिष्ट जीवनदृष्टीनुसार, तसेच या अनुभवांचा स्वतंत्रपणे आणि एकूण जीवनमूल्यांच्या संदर्भात कलांवत जो अन्वय लावतो, तोही विशिष्ट जीवनदृष्टीनुसार'!३ कलावंताची जीवनदृष्टी हा त्याच्या व्यक्तित्वाचा गाभा असतो. आयुष्यातील नानाविध अनुभवांच्या स्वीकार-नकाराचे ते नियंत्रक तत्त्व असते. एवढेच नव्हे तर वाङ्मयकृतीला व्यापणारा, वाङ्मयकृतीच्या घटकांमधून वाहणारा एकार्थ जीवनदृष्टीनेच निर्माण केलेला असतो. कलावंताचा हा जीवनविषयक दृष्टिकोन, त्याची जाणीव त्याच्या स्वभावातच मुरलेली असते.

जीवनदृष्टीविषयक प्रभाकर पाध्ये म्हणतात, 'जीवनदृष्टीत वैचारिकता, मूल्यात्मकता व भावनात्मकता हे तीन घटक असतात. जीवनदृष्टी म्हणजे जगाकडे पाहण्याची दृष्टी, आपली मूल्ये, जीवनविषयीचे आपले हिशोब वगैरे जीवनदृष्टी वैचारिक भावनात्मक आधारावर उभी असते. जीवनदृष्टी म्हणजे जीवनाचे नवे तत्त्वज्ञान, जीवनात वागण्याचे नवे संकेत जीवनदृष्टी म्हणजे वैचारिक [illegible] जीवनदृष्टी म्हणजे विश्वाविषयीच्या जाणिवा.'४ जीवनाच्या मूल्यव्यवस्थेशी कलावंताच्या अनुभवाचे जे नाते असते, जीवनमूल्य व अनुभव यांचा संघर्ष अथवा संकर होतो, तिथे त्या कलावंताची जीवनदृष्टी शोधता येते.

जीवनदृष्टीचा संबंध मानवी मनाशी असतो. मानवी मन हे अत्यंत जटिल आणि गूढ असते. त्यामुळेच मानवी मनाशी संबंधित असलेल्या जीवनदृष्टीच्या घडणीची प्रक्रिया अतिशय गुंतागुंतीची आणि गूढ-धुसर असते. वाङ्मयकृतीच्या आकलनासाठी लेखकाच्या जीवनदृष्टीचा शोध घेणे आवश्यक असते. हा शोध दोन मार्गांनी घेता येतो, असे डॉ. कुल्ली स. त्र्यं. म्हणतात. साहित्यबाहय आत्मपरलेखन, आठवणी, दैनंदिनी, पत्रे, मुलाखती, भाषणे, साहित्यांतर्गत अनुभवांची व पात्राची निवड, पात्र-प्रसंगाचे पर्यावसन, या सर्वांचा लेखकाने लावलेला अर्थ इत्यादीचा समावेश करता येतो.'५ लेखकांची जीवनदृष्टी ही एक मौलिक कल्पना आहे. कारण त्यांच्या लेखनातून ती सर्वत्र प्रकटपणे किंवा प्रच्छन्नपणे अस्तित्वात असते. त्या जीवनदृष्टीचे घटक, तिची वैशिष्टये व स्वरुप अभ्यासकाला ओळखावे लागते. ना.सी.फडके यांच्या मते, 'कादंबरीचा जीवनानुभवाशी संबंध असला तरी ते संसाराचे चित्र नव्हे, बाहयगोचर वास्तव व कादंबरीचे वास्तव याचा संबंध प्रतिभाशाली लेखकाच्या व्यक्तित्वामुळे परिवर्तित झालेला असतो.'६ लेखकांची जन्मजात प्रतिभा व त्याला त्याने दिलेली व्युत्पत्रता व अभ्यासाची जोड, यामुळे लेखकाची जीवनदृष्टी ही व्यापक बनते.

आशा बगे यांच्या साहित्यात नाटक व संगीत या गोष्टींची जाण आहे. त्याचबरोबर चिंतनशीलता, मूल्यांची जाणीव आणि आत्मशोध घेणारी प्रश्नात्मकता यातून मानवी जाणिवा मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. कुटुंबाशी आणि आईवडिलांशी व्यक्तीच्या असणाऱ्या नात्याचे सूक्ष्म रंग, धागे, त्यातील जिव्हाळा, सौदार्ह, प्रेम, काळजी टिपणारे शेकडो तपशील कादंबऱ्यातून दिसून येतो. माणसांचा शोध, मानवी नातेसंबंधाचा शोध, मनाचा शोध लेखिकेने जीवनाच्या आणि अनुभवाच्या बहुपेडीपणातूनच साकारलेला आहे. स्वतः लेखिका ही मध्यमवर्गीय वातावरणात व संस्कारात वाढलेली असल्याने ती संस्कारक्षम जीवनदृष्टी त्यांच्या कादंबऱ्यांतूनही जाणवतेच. म्हणूनच त्यांच्या नायिकांना इतरांपेक्षा आपण कमकुवत आहोत, असे सतत वाटत राहते. त्या परंपरेविरुध्द पूर्णपणे बंड पुकारत नाही. आहे त्या समाजव्यवस्थेतच स्वतःला बसविण्याचा प्रयत्न करतात.

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas ... College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar
INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatraya Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

आशा बगे यांची 'मनस्विनी' ही पहिलीच कादंबरी. या कादंबरीतील नायिका 'दमयंती'ला संगीताची आवड आहे. कलावंत प्रवृत्तीची संगीतलुब्ध नायिका आणि कादंबरीतील वातावरण याचे एक वेगळेच नाते लेखिका आपल्यापुढे उभे करते. या कादंबरीतील नायिका संगीतनिष्ठ प्रतिमांच्या आधाराने आपले मन व्यक्त करते आणि तिच्या भोवतालच्या जगाला सामोरे जाण्याकरिता संगीताचा आधार घेत राहते. संगीताचा आणि जीवनाचा अनुबंध जोडणारी लेखिकेची जीवनदृष्टी ही मग संगीतमय भाषेतून संवाद साधतांना दिसते. 'मनस्विनी' या कादंबरीबाबत डॉ. आशा सावेदकर म्हणतात,' लेखिकेला आवडणाऱ्या अनेक संकेतांना ही कादंबरी स्वीकारणे, त्यात नायिका अनेकदा स्नान करते. वेगवेगळे पदार्थ करते पण ती त्यातच अडकलेली नाही, त्याकडे पाहण्याचा तिचा दृष्टिकोन वेगळा आहे. धुऊन-पुसून नवीन अनुभवांना सामोरे जाण्यासाठी ती स्नान करते. फक्त देह सौंदर्याच्या आकर्षणासाठी नव्हे. विशिष्ट साडीचे, पोषाखाचे वर्णन त्यामध्ये येते. पण तेही विशिष्ट नात्यामध्ये अडकलेल्या मनांचे एकमेकांना शोधण्याचे साधन आहे."७ लेखिका जीवनातील प्रत्येक अनुभव पारखून बघते. त्या अनुभवांना सामोरे जातांना तिच्या मनाची जी घालमेल होते, त्यातूनच मग त्या आपल्या नायिकांना घडविते, आत्मशोध घ्यायला प्रवृत्त करते.

मध्यमवर्गीय स्त्री म्हणून जीवन जगतानां स्त्रीच्या वाट्याला येणाऱ्या सर्व ताणांचे चित्रण लेखिका आपल्या कादंबरीतून रेखाटू बघते. मग प्रेमाचा अनुभव असो की मृत्यूचा, या सर्व अनुभवाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन हा आधुनिक जीवनजाणिवेतून निर्माण झालेला आहे. मात्र, लेखिका आधुनिकता व परंपरा या ताणातच अडकून आहे. मग लेखिकेची संस्कारक्षम विचारधारा तिला एका चौकटीच्या बाहेर पडू देत नाही व केवळ प्रश्नात्मकता व आत्मशोध यातच त्यांच्या कादंबरीचा शेवट होतो. पण लेखिकेने आपल्या कादंबऱ्यातील पात्रांचा घेतलेला शोध मात्र लेखिकेच्या दृष्टीने फार महत्त्वाचा ठरतो व त्यातून मग त्यांची जीवनदृष्टीही समजून येते. चिंतनशील अशी लेखिकेची दृष्टी मग चिंतनशीलतेतून कितीतरी दुःख पेलण्याच्या प्रयत्न करते. यातूनच त्यांच्या आत्मभानाचा प्रवास घडविते. 'मनस्विनी' तील सौदामिनीचे मन तिला असेच प्रश्नाच्या आवर्तात फेकून देते. आत्मशोध घ्यायला प्रवृत्त करते."असलं काही समजून घेण्याचीही अमरची ताकद नाही, यश आपल्या जातीचा आहे, पण आपल्याला अमर वाट्याला यावेत आणि यशला त्यांच्या पांगळ्या मुलीत बुडालेली त्याची पत्नी, भाईसारख्या कलाकाराला दमयंती! असं का व्हावं? आपल्यालाच का व्हावं?आपल्याच जातीची, संवादाची माणसं आपल्याला का भेटत नाहीत? का?८ समाजातील नातेसंबंधाचा शोध घेताना अपरिहार्यपणे माणसाच्या वाट्याला आलेली नाती सांभाळताना, जपताना होणारी मानवी मनाची गुदमरच व्यक्त करते. पण या नात्यांना भेदून जाण्याची क्षमता, सामर्थ्य लेखिकेच्या नायिकांमध्ये नाही.

आशा बगे यांच्या कादंबऱ्यांत मध्यमवर्गीय कुटुंबातील व्यक्ती, त्यांचे जनजीवन व आपल्याच जातीपातीची माणसे व त्यांचे संवाद त्यांच्या नातेसंबंधात अभिप्रेत आहे. त्यांचे वैचारिक प्रश्न कादंबऱ्यांतून मांडलेले आहे.' मग सारं सरळ आखलेल्या रस्त्यानं का गेलं नाही? नको असलेल्या वळणाचा रस्ता का लागला? का भेटला यशोधन आणि भेटायचाच होता तर थोडा आधी का नाही? कदाचित हाच यशोधन आधी भेटला तर मी आजचा म्हणून त्याला ॲक्सेप्ट केला असता का? जर मी अमरशी बांधले गेले नसते तर? कदाचित तसं होतं तर तो यश मला पटलाही नसता. थोडा आधीच्या वळणार यश भेटला तर कदाचित आजचा होऊन भेटलाही नसता? कुणी सांगाव?'९ असे अनेक अतार्किक प्रश्न उपस्थित करुन लेखिका जणू जीवनातील सत्याचा शोधच घेऊ बघते असे वाटते. आशा बगेंच्या कादंबरीचा प्रमुख विशेष म्हणजे त्याच्या कादंबरीतील प्रतिमासृष्टी. जीवनदृष्टी आणि प्रतिमासृष्टी यांचा परस्परसंबंध सांगताना डॉ. कुलर्णी स.त्र्यं. म्हणतात, 'जीवनदृष्टी ही वाङ्मयकृतीला एकात्मता, समग्रता प्राप्त करुन देते, सुटूयाघटकांना एकत्र आणते. जीवनदृष्टी वाङ्मयकृतीचा गाभा आहे. पृष्ठस्तरीय अवयव आहे. प्रतिमारुपी झाडाच्या मुळांना अन्नरस जीवनदृष्टीच्या भूमीतून मिळत असतो.'१०

मानवी जीवन हे किती गुंतागुंतीचे आहे याचा प्रत्यय त्यांच्या 'त्रिदल' या कादंबरीतून येतो. आशा बगे यांच्या कादंबरीत महत्त्वाचे असतात ते व्यक्ती व्यक्तीच्या स्वभावाचे विभत्र पीळ आणि अनुभवाच्या अनेकविध संमिश्र पातळ्या ज्यामधून जीवनाची गुंतागुंत स्पष्ट होत जाते. 'त्रिदल' मध्ये नाते संबंधाचा पीळ आहे. एकाच कुटुंबात वावरणारी माणसे पण या माणसांमध्येही परस्परविरोधी टोकं आहेत. माणसे ही एकसारखी एक नसतात तर त्यांचे अनुभवाला समोरे जाणेही वेगळे आणि अनुभवानंतरचे परिवर्तनही वेगळेच असते. 'त्रिदल' मधील नर्मदा नदी ही नायिका (शारदा) अखंड सोबत करते. लेखिकेला नर्मदा व शारदेचे हे नाते महत्त्वाचे वाटते. शारदेला होणारा ब्रेस्ट कॅन्सर त्यानंतर तिच्यात झालेले परिवर्तन यातून लेखिकेची जीवनदृष्टी जाणवते. 'हे कसलं जगणं! जवळचं सगळं हिसकावून घेतल्यावर उगाच दिवस ढकलत राहायचं!११ जे अटळ आहे त्याचा स्वीकार करणे शारदेला समग्र नाही. खरे तिचे दुःख वेगळेच आहे. आपल्यावर ठामपणाने प्रेम करणारा, प्रेम करीत राहिलेला पती जवळ

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.N.

Scanned with OKEN Scanner

असतांनाही हे सुख घट्ट धरुन ठेवता येत नाही म्हणून शारदा दुःखी आहे.

आशा बगे यांच्या कादंबरीतील स्त्रियांनी निर्माण झालेल्या परिस्थितीवर मात करण्याचे सामर्थ्य एकदम मिळत नाही, तर अनेक अनुभवातून गेल्यावर तिला ते प्राप्त होते. त्यांचा जीवनाकडे बघण्याचा असाच अनुभव व अनेक अनुभवातून गेल्यावर येणाऱ्या प्रगल्भ जाणिवेतून माणूस खऱ्या अर्थाने शिकत जातो. दुःखाला पचविण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात निर्माण होते हे सत्य आहे. आयुष्यातले चढ-उतार, खाच-खळग्यांच्या वेदना, अवती-भोवतीच्या माणसांच्या स्वभावाने होणारी घालमेल, वास्तवतेतही नर्मदेच्या पात्रासारखी व्यापकता देऊ लागते आणि म्हणूनच वास्तविकतेला धरुन असणारा शारदेचा प्रवास तिच्या प्रवासाची साक्षी मंजू दैनंदिन जीवनातील एक समरसता बनून जाते व इथेच लेखिकेची जीवनाकडे बघण्याची एक नवीन दृष्टी जाणवते.

'झुंबर' ही कादंबरी एका 'स्त्री' भोवतीच फिरणारी तरीही सतत मनाच्या आत पोखरुन काढणारी घालमेल आणि दोन पुरुषांच्या सहवासात आलेले अनुभव याचं चित्रणही असंच आहे. 'आपलं पूर्वीच आयुष्य मागेच ठेवून आपण जात आहोत. माथ्यावर लखलखणारी 'झुंबर' आता मालवली आहेत. आपल्याला हवं होतं तसं साधं, सोपं, सरळ आयुष्य कदाचित आता शक्य आहे.'१२ या वसुमतीच्या संवादातून लेखिकेची जीवनदृष्टीही प्रतीत होते. 'झुंबर' या कादंबरीत लेखिकेला वाटते की, देखावे, शोभेच्या वस्तू, म्हणजे झुंबरे व ही झुंबरे नवा स्वीकार अशक्य बाईचे सुख मिरविणाऱ्या बाह्य गोष्टींना लेखिका झुंबर मानत आहे. आर्थिक सुबत्ता, प्रेम, पत्नी म्हणून विश्वास, आई म्हणून त्याग, सून म्हणून समर्पण, अशी झुंबरे स्त्रीजीवनात खूप टांगलेली आहेत व परंपरेने हे सर्व स्त्रीच्या वाट्याला आले आहे. पण तिच्या जिवाच्या आतल्या सौम्य प्रकाशात तिला वास्तवाचा स्वीकार करावा लागतो हे मानवी जीवनातील वास्तव स्पष्टपणे मांडलेले आहे.

'सेतू' कादंबरीतील पात्रे एकाकी आहेत. ब्रिजमोहनचे त्याच्या खेड्यातल्या माणसांमध्ये गुंतलेले असणे, सुचरिताला समजून घेता येत नाही. त्यांना भेटल्यापासूनच तिने त्यांना मनात शिरुच दिलेले नाही आणि ब्रिज त्यांनाच काय, त्या घराला, त्या गंगेला विसरु शकत नाही. कोलेरॅडो नदीच्या काठावर उभा असताना त्याच्या मनात गंगा असते. "आता या संध्याकाळी गंगेच्या किनाऱ्यावर उभं असताना या सगळ्याची सुरुवात स्पष्ट जाणवते आहे. नक्की कुठून सुरु झालं हे सगळं? कुठून? की सुरुवात आणि शेवट हे आपल्या मनाचेच खेळ आहेत?१३ लेखिकेनी जीवनाच्या तर्कातीततेचा आंतरिक प्रकटपणा, दुसऱ्याशी सूक्ष्मपणे बांधलेल्या क्षणाचा आणि तुटतांना विदीर्ण होणाऱ्या अंतःकरणाचा विराट प्रत्यय दिसून येतो. यातून त्यांची जीवनविषयक दृष्टिही कळत-नकळतपणे मांडताना दिसून येते.

संदर्भ -

१) बापट प्र.वा. व गोडबोले ना.वा., 'मराठी कादंबरी : तंत्र आणि विकास', उनि १९७३, पृष्ठ - १३३.
२) आशा बगे, 'सेतू' कादंबरी, मौज प्रकाशन, मुंबई, आवृत्ती तिसरी, २००७, पृष्ठ - ४२-४३.
३) कुल्ली स.त्र्यं, 'जी.ए.जीवनदृष्टी आणि प्रतिमासृष्टी', विनय प्रकाशन, नागपूर १९९४, पृष्ठ - ३४
४) पाध्ये प्रभाकर, 'सौंदर्यानुभव, मुंबई १९७९, पृष्ठ - २१५.
५) कुल्ली स.त्र्यं., 'जी.ए. जीवनदृष्टी आणि प्रतिमा सृष्टी', उनि पृष्ठ-४२.
६) फडके ना.सी., 'प्रतिभा साधना', अकरावी आवृत्ती, पुणे, १९७७, पृष्ठ - ४९.
७) आशा सावदेकर, 'आशा बगे यांचे कादंबरीविश्व काही शोध निबंध', ज्ञानेश प्रकाशन, नागपूर, २००२, पृष्ठ - १२०.
८) आशा बगे, 'मनस्विनी', कादंबरी मेनका प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती, १९७८, पृष्ठ - १५२.
९) आशा बगे, 'मनस्विनी', कादंबरी, उनि पृष्ठ - १५४.
१०) स.त्र्यं.कुल्ली, 'जी.ए. जीवनदृष्टी आणि प्रतिमासृष्टी', विनय प्रकाशन, नागपूर १९९४, पृष्ठ - ४१.
११) आशा बगे, 'त्रिदल' कादंबरी मौज प्रकाशन, मुंबई, दुसरी आवृत्ती, २००७, पृष्ठ - १०३.
१२) आशा बगे, 'झुंबर' कादंबरी, मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई, दुसरी आवृत्ती, १९८४, पृष्ठ - १५०.
१३) आशा बगे, 'सेतू' कादंबरी, मौज प्रकाशन, मुंबई, तिसरी आवृत्ती, २००७, पृष्ठ - ३.

□□□

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Issue-42, Vol-02

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar ... College of Education

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

April 2018, Issue-42, Vol-02

Date of Publication
14 April 2018

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A...

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatray Shaikshanik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmadnagar

Index

01) E-Resources in Libraries -A Study
Vishal Bhaskar, Aligarh || 09

02) The Reliability of Polygraph Examiner diagnosis of Truth and Deception
Dr. Saurabh R. Bhatt, Himatnagar || 12

03) Foreign Trade: Regimes and Economic Development
Seema Devi, Haryana || 15

04) A comparative Study on marketing strategies for product development and ...
Dr. Sabrina D'souza, Dubai || 21

05) A comparative study of self confidence of teachers
Dr. Deepti Gaur, Mathura || 25

06) Degradation Of Tropaeolin O Using A Recently Developed Photo Catalyst ...
Dr. Vijay Kumar Meena, ALWAR || 28

07) Management Strategies Used By Surat Municipal Corporation In Managing...
Mohana Rao Nethala, Pune || 34

08) The Effect of ICT on Family Relationships
Prof. Dr. Neeharika Rawat, Rajkot || 38

09) Collection Development In The Digital Era : An Overview
Mrs. Sayyed Samina Nabisab, Osmanabad || 49

10) Rethinking Environmental Education for Environmental Conservation and ...
Dr. Dipty Subba, Darjeeling || 52

11) Co relational Study between Scientific Values and Educational Achievement ...
Asst. Prof. Dr. Gunjan S.Vashi, Vapi. || 56

12) Contribution of the Muslim poets and Rulers in the medieval Bengali literature
Prakash Kanti Nayek, Bankura || 58

13) Online Rendezvous System
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Megha Deoray, Ms. Shabnam Khan, Bhilai || 60

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A...

Scanned with OKEN Scanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Issue-42, Vol-02

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

14) E- Regional Transport System
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Madhuri Verma, Ms. Ankita Dubey, Bhilai || 64

15) Complaint Procedure System
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Megha Deoray,Md. Azeem Khan, Bhilai || 68

16) Content Management System
Dr. J. Durga P. Rao, Mr. Thakur Devraj Singh, Mr. Shubham Sriwas, Bhilai || 73

17) Online Campus Recruitment System
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Megha Deoray, Ms. Anamika Mishra, Bhilai || 89

18) Online Shopping System
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Madhuri Verma, Ms. Ankita Dubey, Bhilai || 93

19) Online Voting System for India Based
Dr. J. Durga P. Rao, Mr.Thakur Devraj Singh, Mr. Shubham Sriwas, Bhilai || 98

20) 3D Facebook Connecting peoples
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Ena Ailani, Mr. Kedar Sahu, Bhilai || 105

21) Car Rental Portal
J. Durga P. Rao, K. Gayatri, Kishan Sahu, Bhilai || 109

22) Online Job Search Engine
J.Durga P. Rao, Abhinav Yadav, Varsha Netam, Bhilai || 116

23) Online Examination System
J. Durga P. Rao, K. Gayatri, Praveen Kumar Pandey || 124

24) Dynamic Sales and Inventory System, and Customer Demands
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Madhuri Verma, Ms. Ankita Dubey, Bhilai || 130

25) Discussion Forum
Dr. J. Durga P. Rao, Ms. Ena Ailani, Mr. Yogesh Verma, Bhilai || 136

26) वाडी पिंपळगाव ग्रामीण वस्तीचे भुस्वामित्व : एक भौगोलिक अभ्यास
प्रा.डॉ.विश्वराज श्रीरामराव चिमणगुंडे, परभणी || 142

27) मराठा—पोर्तुगीज संबंध — विशेष संदर्भ तह (१७९५—१७९०)
अंबादास ओंकार बाकरे, गोंदिया, डॉ. डिगाबंर द. कापसे, लाखनी || 145

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

28) सर्वज्ञ चक्रधर स्वामी आणि महानुभाव धर्म-साहित्य
डॉ. प्रवीण बनसोड, यवतमाळ || 153

29) मराठी वृत्तपत्रांनी भारतीय राष्ट्रवादाच्या उदयासाठी केलेले योगदान
डॉ. भामरे नानाजी दगा, नंदुरबार || 155

30) महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना - ग्राम विकासात भूमिका
ओमप्रकाश जे. चांडक, यवतमाळ || 158

31) भाषा विषयात संगणकाच्या साहाय्याने शिक्षण
प्रा. गॉटे मच्छिंद्र रामचंद्र || 161

32) सरपंचाची कार्ये आणि ग्राम विकास
धनंजय डी. इंगोले, उमरेड || 164

33) स्वंतत्र विदर्भाची चळवळ
प्रा. निशांत वामनराव खोब्रागडे, चंद्रपूर || 167

34) महात्मा गांधी जी की हिंद स्वराज्य की संकल्पना
वडवराव विजय नागनाथ || 174

35) गुजराती के सुप्रसिद्ध जानपदी उपन्यासकार : पन्नालाल पटेल
भावनाबेन धीरजलाल छांटबार, वड़ोदरा || 176

36) विष्णु प्रभाकर के नाटकों की अन्तर्वस्तु
प्रा.दादासाहेब नारायण डांगे, डॉ.पोपट विठ्ठल कोटमे, नासिक || 182

37) हिन्दी कविताओं में कन्या भ्रूण–हत्या
डॉ. नीता दौलतकर, धारवाड || 189

38) औरंगजेब कालीन ब्रजप्रदेश में भज्जा सिंह एवं ब्रजराज का विद्रोह– एक सिंहावलोकन
डॉ. नीरज कुमार गौड़, फिरोजपुर || 192

39) शिक्षा में कौशल विकास का समावेश
श्रीमती श्वेता मोर, रायपुर || 195

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.
Scanned with OKEN Scanner

लक्षणीय वाढली आहे. या योजनेमध्ये कामाची व्याप्ती वाढविण्यात आली असून वैयक्तिक लाभाची कामे उदा. विहिरी, बांधबंदिस्ती, सामुहिक शेततळे, ओढ्या नाल्यांचे खोलीकरण अशी ही कामे या योजनेअंतर्गत करण्यात येत आहेत. त्यामुळे ग्रामीण पातळीवर होत असलेल्या कामाची परिणामकारकता लक्षणीय झाल्याने शासनाची प्रतिमाही उजळली आहे.

मनरेगामुळे ग्रामीण भागातील मजुरांचे स्थलांतर थांबले आहे. कारण ज्यावेळी हाताला काम नव्हते त्यावेळी सरकारने कामाची हमी देत ते उपलब्ध करुन दिले आहे. खेड्यामध्ये पैसा आला, गरिबा हाती पैसा येतो तो नेहमीच खर्च होतो त्याचा संचय होत नाही, त्यामुळे खेड्यातील व्यापारी उलाढाल वाढली आहे. ग्रामीण अर्थकारणाचा पोत बदलण्यास प्रारंभ झाला. आत्मनिर्भरतेसाठी ही मोठी उपलब्धी होती. ग्राम पातळीवर सार्वजनिक मालमत्तेची निर्मिती करणे तसेच नरेगा ही केवळ मजुरांना मजुरी मिळवून देणारी योजना नाही तर ती छोट्या शेतकऱ्यांकरिता संसाधने निर्माण करणारी योजना आहे. शेतमजुराच्या हाती पैसा आल्याने कुपोषणाचा समस्येवरही काही अंशी परिणाम झाला आहे. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना अर्थात मनरेगा ही जागातील सर्वात मोठी योजना असल्याची पोहच पावती दस्तुरखुद्द जागतिक बँकेने दिली आहे. एवढ्या मोठ्या प्रमाणात जनतेला रोजगाराची हमी देणारी जगात कोणतीही योजना नाही या शब्दात जागतिक बँकेने "द स्टेट ऑफ सोशल सेफ्टी नेट्स २०१५" या शिर्षकाच्या अहवालावर मनरेगाचे कोडकौतुक केले आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची :

शासनाचे महत्वाचे निर्णय, राग्रारोह अधिनियम २००५ अंतर्गत जुन २००८

परिचय वैशिष्टे व शासन निर्णय, ग्राम परिवर्तनाचे नवे पाऊल, रोजगार हमी योजना व जलसंधारण विभाग म. रा. शासन मंत्रालय, मुंबई ३२

'मार्गदर्शन पुस्तिका', महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना महाराष्ट्र, जिल्हाधिकारी कार्यालय वर्धा २०११-२०१२

'यशदा यशमंथन', जुलै-सप्टेंबर २००६, पुणे

'यशदा यशमंथन', आक्टोंबर-डिसेंबर २००९, पुणे

'यशदा यशमंथन', आक्टोंबर-डिसेंबर २०१०, पुणे

❑❑❑

31

भाषा विषयात संगणकाच्या साहाय्याने शिक्षण

प्रा. गोंटे मच्छिंद्र रामचंद्र

एम.ए. एम.एड्., एम. फील, पीएच.डी.

****

प्रस्तावना -

आजचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे आहे. क्षणाक्षणाला नवनवीन विचारांचा व त्यातुन प्रवाहरांचा शोध लागत आजच्या शिक्षण प्रणालीमध्ये संख्यात्मक वाढीला गुणवत्ता प्राप्त करुन घ्यावयाची असेल तर संगणकाचा अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये वापर ही भूमिका महत्त्वाची गरज आहे. संगणकाच्या साहाय्याने शिक्षण या पध्दतीत अध्ययनाच्या विविध घटकांवर कार्यक्रम तयार केलेले असतात. संगणकाच्या मदतीने त्यांचा उपयोग करुन स्वःयम अध्ययन करावे लागते. क्रमान्वित अध्ययनाचे बरेच कार्यक्रमही संगणकावर उपलब्ध असतात. संगणकावर योग्य उत्तर दिल्याशिवाय क्रमान्वित अध्ययनातील पुढची चौकट उपलवध होऊ शकत नाही. त्यामुळे लिखित क्रमान्वित अध्यनाप्रमाणे बरोबर उत्तर इतरत्र पाहण्याचा संभव नसतो.

संगणकाचे पुढील पाउुल म्हणजे इंटरनेट. इंटरनेटवरही अनेक विषयांसंबंधी माहिती उपलब्ध असते. त्या माहितीचा उपयोग स्वयं अध्ययनासाठी करता येतो. अध्यापन प्रभावी होण्यासाठी खडू-फळा यांखेरीज सामान्यतः नकाशे, चित्रे, प्रतिकृती इ. शैक्षणिक साधनांचा वापर केला जातो. परंतु आजकाल बऱ्याच शाळांमधून रंगीत दुरदर्शन व व्हिडिओ टेप्सचा वापर करुन शैक्षणिक कार्यक्रमाचे व माहितीपटांचे आयोजन केले जाते. तसेच एकविसाव्या शतकाच्या प्रारंभी शाळांमध्ये संगणक कक्ष स्थापन झाले आहे. संगणकावर सर्वसामान्यांचे जीवन व्यवहार थोडया प्रमाणात अवलंबून असले तरी काही दिवसानंतर ते मोठया प्रमाणावर अवलंबून राहणे हे अपरीहार्य आहे. शाळेमध्ये संगणक कक्ष स्थापन करण्यामागचा उद्देश संगणक सहाय्यीत अध्ययन हे स्वयंअध्ययनास प्रवृत्त करणे हा आहे. परंतु संगणक मात्र शिक्षकांची जागा घेऊ शकणार नाही. संगणक सहाय्यीत अनुदेशनाबरोबर विद्यार्थी संगणक संहित अध्ययन करु शकतो.

संगणक संहित अध्ययनात विद्यार्थ्यांना क्रमपाठ अनुभवाद्वारे तो प्रतिसादाने कळते. रेषीय क्रमातील प्रत्येक घटकांवर प्रतिसाद

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
...gaon Tal. Shrigonda, Dist...

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research Journal | April 2018 Issue-42, Vol-02

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas ... College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist. Ahmednagar

देण्यास तो तयार मूल्यमापन करणे अशा सारवळीतून अध्ययन करावे लागत असतो. संगणक साहाय्यित अध्ययन हे वैयक्तिक गरजांवर अवलंबून असल्यामुळे विद्यार्थ्यांची संपादन क्षमता ज्या पातळीची असेल त्या पातळीचा क्रमपाठ सोडवु शकतो. तसेच संगणकाद्वारे समस्या निराकरण अनुभवही विद्यार्थ्यांना देता येतात.

व्याख्या -

प्रत्यक्षात अनुदेश प्रस्तुतीकरणाचे काम संगणकच जेंव्हा करतो व त्यातुन अध्ययनार्थीला सुचना मिळुन अध्ययनार्थी शिकतो तेंव्हा त्याला संगणक साहाय्यित अध्ययन म्हणतात.

भाषेच्या किंवा इतर विषयांच्या अध्ययनासाठी जे विद्यार्थी संगणकाच्या किंवा भाषा संगणकाच्या साहाय्याने स्वयं अध्ययन करतो त्यावेळेस त्याला संगणक साहाय्यित अध्ययन म्हणतात.

भाषेच्या/ इतर विषयाच्या अध्ययनासाठी विद्यार्थी संगणकाच्या / भाषा संगणकाच्या सहाय्याने स्वयं अध्ययन करतो त्यावेळेस त्याला CAL (Computer Assisted Learning) संगणक साहाय्यित अध्ययन म्हणतात.

अध्ययन अध्यापनात संगणकाचा उपयोग -

१) संगणक प्रश्न पेढी व स्वाध्याय पेढी तयार करणे.

२) संगणकाची मुलभूत कौशल्ये आत्मसाद करणे.

३) चर्चामंचाचा उपयोग करण्यासाठी.

४) समुपदेशन कसे करावे यासाठी उपयोग केला जातो.

५) संशोधनासाठी उपयोग केला जातो.

६) मूल्यमापनासाठी संगणकाचा उपयोग होतो.

त्याचप्रमाणे सध्याच्या संगणक युगामध्ये संगणकाचा शिक्षणामध्ये उपयोग अनिवार्य आहे. या माध्यमांचा उपयोग केल्याने विद्यार्थ्यांचे अध्ययन चांगले होते. संगणकाच्या आंतरक्रियात्मक गुणधर्म हे तर शिक्षणातील वरदानचआहे.

१) ट्युटोरिअल -

एखादे घटकांचे लहान-लहान मुद्दयांमध्ये विभाजन करुन एकावेळी एक मुद्दा विद्यार्थ्यांना संगणकाच्या मॉनिटरवर दाखविला जातो. प्रत्येक मुद्दयांवर एक प्रश्न असतो. या प्रश्नांचे उत्तर अचुक असेल तर संगणकाद्वारे प्रत्याभरण दिले जाते व विद्यार्थ्यांला बरोबर उत्तर देण्यास मदत केली जाते. संगणकाला कृत्रिम बुध्दिमत्ता देण्याचा प्रयत्न चालू आहेत हे शक्य झाले तर संगणक अधिक कार्यक्षमतेने ट्युटोरिअल देऊ शकेल.

२) सराव व उजळणी -

विद्यार्थ्यांनी पूर्वी अध्ययन केलेल्या नियमावर आधारीत अनेक उदाहरणे दिलेली असतात. ती विद्यार्थ्याने संगणकाच्या साहाय्याने सोडवायची असतात. निदानावर प्रत्याभरण संगणकाकडून बरोबर आलेल्या उत्तरास प्रबलन दिले जाते. विद्यार्थ्यांस बरोबर प्रभुत्व मिळेपर्यंत हा सराव करता येतो.

शिक्षकाला प्रत्येकाच्या कुवतीनुसार वेगळा स्वाध्याय संगणकामार्फत देता येत असतो.

३) अभिरुपता -

अध्ययनाचा उत्तममार्ग म्हणजे प्रत्यक्ष अनुभव होय. प्रत्यक्ष वास्तव परिस्थितीतील घटना नियंत्रितपणे अभिरुपकतेमध्ये दाखविल्या जातात. प्रत्यक्ष घटनेतील धोके टाळणे, पैसा व वेळ वाचविणे हा अभिरुपतेमध्ये हेतु आहे. विमानाची उड्डाने, प्रयोग ही अभिरुपतेच्या साहाय्याने संगणकावर दाखवायची उदाहरणे आहेत.

४) शोधन -

संगणकामध्ये विविध माहिती साठवून ठेवली पाहीजे. ती माहिती पाहिजे तिथे पुन्हा आणण्याची सोय असल्याने एक समस्या / उदाहरण अनेक पध्दतींचा वापर करुन विद्यार्थ्यांस सोडवण्याची संधी मिळते. नवीन पध्दतींचा शोध घेतल्याने समाधान विद्यार्थ्यांस मिळते.

५) खेळ -

विविध शैक्षणिक खेळ Spelling, Games name of Place, सामान्यज्ञान, यांवर आधारीत खेळाचा वापर केला जातो. अमेरिकेमध्ये गणित व भाष अध्ययनासाठी पुर्वप्राथमिक व प्राथमिक विद्यार्थ्यांसाठी काही कार्यक्रम प्रथमतः तयार केले गेले. यातील खेळ तर्कशास्त्रांवर (Logic) आधारीत असल्याने विचार विकासनासाठी संगणकाचा चांगला वापर होतो. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमातील बहुते विषयांच्या सीडीज आज आपल्याकडे उपलब्ध आहे. शाळेतील वर्गांमध्ये ज्या गोष्टी दाखविता येत नाहीत अशा अनेक अमुर्त गोष्टी संगणकावर दाखविता येऊ शकतात.

उदा. अणूकेंद्राभोवती प्रत्यक्ष भ्रमण करणारे इलेक्ट्रॉन, Class, प्रकल्पाद्वारे निवडक शाळांना संगणक पुरवून संगणकाच्या साहाय्याने अध्ययनास चालना देण्याचा प्रयत्नही आपण केलेला आहे.

६) संवाद -

यांमध्ये विद्यार्थ्यांना अध्ययन करताना जी माहिती हवी असेल ती संगणकाला विचारल्यास मिळू शकते. विद्यार्थ्यांनी संगणकाला प्रश्न विचारल्यावर उत्तर मिळवायचे अशा प्रकारे येथे अभिप्रेत नसतो.

७) पृच्छा -

संगणकाचा उपयोग संदर्भ साधन म्हणून करता येतो संगणकात विशिष्ट अशी माहिती भरलेली असते. यामध्ये अध्ययन कर्ता संगणकाला जोडलेल्या फलकाच्या सहाय्याने त्याला आवश्यक असलेली माहिती संगणकाकडून सांगितली जाते. तेथे संगणक विचारलेल्या प्रश्नांचे उत्तर देतो आणि मॉनिटरवर आलेल्या माहितीद्वारे

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.

प्रतिकात्मक संवाद चालतो संगणकाचा उपयोग माहितीच्या चौकशीसाठी होतो.

८) समस्या निराकरण -

अध्ययन कर्त्यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी येथे संगणकाचा उपयोग एखाद्या आकडेमोड ठरणाऱ्या कॅलक्युलेटर प्रमाणे केला जातो.

९) मूल्यमापनासाठी -

अध्ययन व अध्यापन सुरु असताना त्याच बरोबर सुलभतेने मूल्यमापन करणे संगणकामुळे सहज शक्य होते. निरनिराळया प्रकारच्या परीक्षा घेणे व त्यांचे ताबडतोब मापन संगणकाद्वारे शक्य होते.

१०) संशोधनासाठी -

शिक्षणाशी संबंधित विविध संशोधनामध्ये संदर्भ शोधणे आराखडा तयार करणे, सांख्यिकीय प्रक्रिया करुन समस्येचे उत्तर शोधणे, अहवाल तयार करणे, सर्व पायऱ्यांवर संगणकाचा उपयोग होतो खालील विविध गोष्टींसाठी संगणकाचा उपयोग होतो.

१) शब्दशक्ती वाढविण्यासाठी,

२) स्मरणशक्ती वाढविण्यासाठी,

३) वाचन लेखन यांचा वेग वाढविण्यासाठी,

४) प्रश्न बनवण्यासाठी.

संदर्भ साहित्य -

ज्या प्रमाणे आपण छापील ग्रंथ, पुस्तके, टिपणे वाचतो, त्याचप्रमाणे संगणकाद्वारे आपल्याला हव्या त्या विषयातील हव्या त्याला मुद्दयांची सचित्र माहिती मिळु शकते. ध्वनी आणि चित्र यांचा संयुक्त वापर असलेल्या व्हिडिओ क्लिपसही उपलब्ध होऊ शकतात. उदा. इंटरनेट या आगळया वेगळया माध्यमांद्वारे आपण हे संदर्भ साहित्य विविध ठिकाणांहून जमवू शकतो. त्याचप्रमाणे काही साहित्य आजकाल सीडी रॉम्सवर ही उपलब्ध होतात. वर्ल्ड लुक एन्साय क्लोपिडीया, मायक्रोसॉफ्ट, एन्कार्टा एन्सायक्लोपिडीया, या सारखे ज्ञानकोश तसेच डिक्शनरी ऑफ सायन्स लिटरेचर माय फर्स्ट टॉकिंग डिकशनरी असे अनेक शब्दकोश Web Side वर उपलब्ध आहेत.

११) सादरीकरण -

विविध विषयांतील अध्ययन अनुभव घेताना अवघड अशा प्रक्रिया समजून घेत नाहीत. काही विषयातील मुद्देच असे असतात कि, त्यांचा प्रत्यक्ष अनुभव वर्गात / प्रयोगशाळेत घेणे आवश्यक नसते. उदा. ज्वालामुखी, अणुबॉम्ब, स्फोट, भूकंप, ग्रहणे पेशी विभाजन, लोखंडाचे निष्कर्षण अशा प्रकारचे अध्ययन व अनुभव संगणकाच्या उत्तम रीतीने घेता येतात. सादरीकरणांमध्ये खालील बाबींचा समावेश होतो. १) मजकूर, २) आलेख तक्ते व नकाशे, ३) चित्र, ४) फोटो चित्रप्रतिमा, ५) ध्वनी, ६) दृकश्राव्य साधने, ७) चैतन्यचित्रे. इ.

१२) कृतीशील अनुभव -

विद्यार्थी संगणकाशी आंतरक्रिया करु शकतो. ही बाब सर्वात महत्वाची आहे. असे म्हणतात की, आपण वाचलेली केवळ १० टक्के चिरकाल लक्षात राहते. पाहीलेल्या गोष्टीतील केवळ २० टक्के भागच कायमचालक्षात राहतो. तर पाहिलेल्या व ऐकलेल्या बाबींतील ३० टक्के भागच कायमच स्मरणात राहतो. मात्र ज्या गोष्टी ऐकल्या आहेत अशा गोष्टींतील सुमारे ७० टक्के भाग स्मरणात राहतो. म्हणून संगणकाच्या सहाय्याने घेतलेली कृतीशील अनुभव अत्यंत उपयुक्त ठरतात.

१३) बतावणी तंत्र -

Simulation Teaching हा संगणकाच्या सहाय्याने शिकवण्याचा एक उच्च प्रतिचा अविष्कार आहे. या तंत्राचा एखाद्या धोकादायक प्रक्रियेचा वास्तवदर्शी अभ्यास निर्माण केला जातो. उदा. अंतराळ यात्रींना प्रशिक्षण

१४) गणन -

संगणक साहाय्यित अध्ययनात गणन हाही सर्व प्रकारात उपयोगी पडणारा असतो. पूर्वीचे संगणक गणनासाठी तयार करण्यात आले होते. संगणकाच्या सहाय्याने गणितातील सर्व क्रिया सुलभतेने करता येतात.

१५) प्रतिकृतीकरण -

हा अभिरुपतेपेक्षा वेगळा प्रकार आहे. अभिरुपतेमध्ये कार्यक्रम आगोदरच संगणकामध्ये भरलेला असतो. प्रतिकृतीकरणात अध्ययनार्थी विविध कार्यक्रम तयार करुन प्रतिकृतींची निर्मिती करीत असतो.

अशा प्रकारे संगणकाचा वापर करुन स्वयं अध्ययन करता येते.

संदर्भ -

१) चव्हाण किशोर, 'माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान', इन साईट प्रकाशन, नाशिक.

२) जगताप ह.ना., 'शिक्षणातील नवप्रवाह व नवप्रवर्तने', नित्यनुतन प्रकाशन पुणे, आवृत्ती - २००७.

३) येवले सिमा, 'शैक्षणिक तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान', नित्यनुतन प्रकाशन पुणे.

४) वीरकर प्रतिभा, 'माहिती संपर्क तंत्रज्ञान आणि शिक्षण', विद्यार्थी गृह प्रकाशन, पुणे - २००६.

५) सांगोलकर अरुण, 'नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचार प्रवाह', इनसाईट पब्लिकेशन, नाशिक.

६) शेवलेकर शारदा, 'शैक्षणिक तंत्रविज्ञान व व्यवस्थापन', विद्या प्रकाशन नागपूर.

□□□

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.N

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan, College of Education, Ghargaon Tal.-Shrigonda Dist.-Ahmednagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education
Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - II Marathi Part - I / Hindi Part - I April - June - 2018

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2017 - 5.2
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dirt), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.N.

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - VII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.2 (www.sjifactor.com)

Shri Dattakrupa Shaikshanik & ... Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	जातीव्यवस्थेच्या निर्मूलनामध्ये प्रसारमाध्यमांची भूमिका व जबाबदारी हनुमंत भगवान पाईक	१-६
२	महाराष्ट्रातील विकासात शेती क्षेत्राचे योगदान व शेतीचे बदलते स्वरूप डॉ. बी. आर. गायकवाड डॉ. हिंगे म्हातारबा गोविंद	७-१३
३	ॲथलेटिक्सचा विकास शेख रिजवान अहमद ईकबाल अहमद डॉ. बी. जे. कटारे	१४-१७
४	डॉ. आ. हं. साळुंखे यांनी महात्मा फुलेंच्या दृष्टीने शूद्र - अतिशूद्रांना शिक्षण न मिळण्याच्या कारणांची केलेली मीमांसा श्री. विनोद गंगाधरराव वाघाळकर	१८-२३
५	माध्यमिक शिक्षकाच्या अशैक्षणिक कामाचे परिणाम श्री शिंपले अशोक साहेबराव डॉ. देशपांडे एस. एस.	२४-२८
६	परीक्षा काळामध्ये विद्यार्थ्यांचे मानिकस आरोग्य सा. प्रा. अर्चना विठ्ठलराव राऊत डॉ. महेश्वर गंगाधरराव कळलावे	२९-३८
७	फुले-शाहू-आंबेडकरी विचार व मराठी वृत्तपत्रे तुकाराम राजेंद्र शिरसाट	३९-४१
८	श्री अर्धनारी नटेश्वर यात्रा वेळापूर श्री. शिवाजी हरी चौगुले डॉ. विश्वास शामराव कंधार	४२-४६
९	स्त्रीमुक्ती करिता डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य प्रा.कु. सुषमा जयकुमार फरसोले	४७-४९
१०	मराठी भाषा अध्ययन-अध्यापनात अभ्यासपूरक व अभ्यासेत्तर उपक्रमांचे महत्त्व डॉ. मच्छिंद्र रामचंद्र गोटे	५०-५५
११	स्थानिक स्वराज्य संस्था : ७३ वी घटना दुरुस्ती व महिला डॉ. राजेंद्र बंडु शेजुळ	५६-६०

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Na

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Gramvikas Pratishthan, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

१०. मराठी भाषा अध्ययन-अध्यापनात अभ्यासपूरक व अभ्यासेत्तर उपक्रमांचे महत्त्व

डॉ. मच्छिंद्र रामचंद्र गोंटे
Saikrupa College of Arts Ghargaon

शिक्षण ही विकासात्मक प्रक्रिया असून संपूर्ण व्यवतीमत्वाचा विकास हे शिक्षणाचे ध्येय आहे. हा विकास साधण्याकरिता अभ्यासक्रम आणि पाठयपुस्तकासोबतच अभ्यासपूरक कार्यक्रमांची देखील गरज भासते. केवळ चार भिंतीआड पुस्तकी शिक्षण ही अध्ययन-अध्यापनाची कल्पना आज संपुष्टात आली आहे. हे कार्यक्रम विविध अभ्यासपूर्वक कार्यक्रमांच्या माध्यमातुन राबविता येतात.प्रत्येक विदयार्थ्याच्या अंगी काही सुप्त गुण असतात. परंतु योग्य संधी न मिळाल्याने ते दडून राहतात. ही संधी त्यांना प्राप्त झाली तर आपल्या क्षेत्रात ते निश्चितच प्रगती करु शकतील. अभ्यासपूरक कार्यक्रमांच्या माध्यमातून विदयार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेला, क्रियाशीलतेला वाव मिळतो. या संदर्भात माध्यमिक शिक्षण आयोग म्हणतो - "शाळा हे केवळ औपचारिक शिक्षण देणारे केंद्रच नाही तर अशा प्रकारची मूर्त जाती आहे की, शिष्यांना प्रशिक्षित करुन, त्यांना सन्मानपूर्वक शिक्षण देईल. विदया ग्रहण करणे हेच सर्वस्व नाही. समाजात एक दुसऱ्याला मदत केल्याने स्वभाव परिवर्तन होऊ शकते असे नाही तर त्याची पूर्ती अभ्यासपूरक कार्यक्रमांनीच होणे शक्य आहे."[१] अभ्यासपूरक कार्यक्रमामुळे विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांची प्रगती करण्याला वाव मिळतो. त्यांना नागरिकत्वाचे शिक्षण मिळते. रिकामपणाचा वेळ सुयोग्य मार्गाने घालविण्याची गोडी विद्यार्थ्यांना लागते. रसिकतेची जोपासना होते व त्यावेळी आशा विदयार्थ्यांचा उचित विकास होऊन विषम समायोजनताचा धोका टळतो. विदयार्थ्यांच्या विविध प्रवृत्ती व सामाजिक जीवनाची विविध अंगे लक्षात घेता. अभ्यासेत्तर कार्यकम अनेक पकारे शाळेमध्ये योजना येतात.

पारंपरिक अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये शिक्षक हा केंद्रबिंदू असतो. शिक्षकांनी माहिती सांगणे व विद्यार्थ्यांनी ती ऐकूण पाठांतर करणे यालाच महत्व प्राप्त होते. कालांतराने शिक्षणप्रक्रियेत अमूलाग्र बदल घडून आले. आज ज्ञानरचनावादी दृष्टिकोन समोर ठेवून विद्यार्थ्यांना ज्ञानाचा कार्यकर्ता बनविण्याचे कार्य शिक्षणप्रक्रियेवर सोविण्यात आले आहे.हे कार्य पूर्णत्वास घेऊन जाण्याची जबाबदारी शिक्षक व अध्ययन-अध्यापनातील एका घटकावर सोविण्यात आली आहे

गेटस यांच्या मते, "व्यक्तीच्या वर्तनात पूर्वानुभवामुळे, प्रासंगिक क्रियेमुळे किंवा अध्यापनामुळे जो कायमस्वरूपी बदल होतो त्यास अध्ययन असे म्हणता येईल. [२]"

"अध्ययन ही जीवनातील मूलभूत पक्रिया असून ती हेतुपूर्ण उदिद्ष्टांची अनुरूप घडत असते.अध्ययन हे वर्तनाशी निगडीत असल्याने ते प्रगतीचे एक साधन आहे. [३]"

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

टेपरी थॉमस जे.बी. यांच्या मते, शब्दकोशामध्ये अध्ययनाचा अर्थ पुढील प्रमाणे सांगीतला आहे. "अध्ययन म्हणजे व्यक्तीने सभोवतालच्या परिस्थितीला अनुसरून जाणीवपूर्वक स्वतःच्या वर्तनात घडवून आणलेले टिकाऊ स्वरूपाचे बदल होण्याची प्रक्रिया होय. ४"

सर्वसाधारणपणे अध्यापन किंवा शिकविणे म्हणजे शिक्षक वर्गात ज्या कृती करतात त्या कृती होय असे समजले जाते. परंतु अध्ययनाची संकल्पना अधिक व्यापक आहे. स्मिथ याच्या मते,"अध्ययन घडविण्यासाठी केलेली कृतींची पध्दती म्हणजे अध्ययन होय. ५"

गेज.एन.एल. यांच्या मते, "दूसऱ्या व्यक्तीच्या वर्तनातील संभवनीयता बदलण्याच्या उद्देशाने केलेला आंतरव्यक्ती प्रभाव म्हणजे अध्यापन होय. ६"

क्लार्क यांच्या मते, "विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात बदल व्हावा म्हणून अध्यापन कृतींची रचना व अंमलबजावणी केली जाते.६"

शिक्षण म्हणजे सर्वांगीण विकास व शाळा म्हणजे विकासाचे स्थान म्हटले तर विविध अभ्यासपूरक कार्यक्रमांचे शाळांमये आयोजन करणे आवश्यक आहे. या संदर्भात मुदलीयार समितीच्य माध्यमिक शिक्षण अहवालात पुढील सूचना मांडली आहे -

"we would like the school to see if it can provide a richly varied pattern of activities to cater to the development of their children's entire personality, it has to formulate a scheme of hobbies, occupation and projects that will appeal to, and draw out the power of, children of varying temperments and aptitudes .It is not merely a place of formal learning whose main concern is to communicate a certain prescribed quantum of knowledge, but rather a living and organic community which is primarily interested in training its pupils in what we have called, the graious "art of living". Knowledge and learning are undoubtedly of value, but they must be acquired as a by - product of interesting activities, because it is only then that they become a vital part of the student's mind and personality and influence his behaviour."[7]

कोणत्याही विषयाला आवश्यक अशा अभिवृत्ती किंवा अभिरुचींचा विकास योग्य प्रमाणात करावयाचा असेल तर आवश्यक त्या कार्यक्रमांची जोड द्यावी लागेल. नियोजित अभ्यासकम, पाठयविषय आणि त्यांचे अध्यापन यांना अभ्यासपूरक कार्यक्रमांची जोड असेल तरच सर्वांगिण विकासाची उदिदष्टये पूर्ण होऊ शकतील.अभ्यासानुवर्ती कार्यक्रम शालेय कार्यक्रमाचा अविभाज्य भाग आहे. आणि यांचे संयोजन करीत असताना तितकीच (पाठयक्रमांइतकी) काळजी घेणे आवश्यक आहे व दूरदृष्टीचा उपयोग करणे आवश्यक आहे.

अभ्यासपूरक व अभ्यासेत्तर कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे -

विद्यार्थ्यांत योग्य क्षमता निर्माण करण्यासाठी अभ्यासक्रम व पाठयक्रमाची योजना केली जाते. या योजनेत विद्यार्थ्यांना कोणते शैक्षणिक अनुभव द्यावयाचे हे निश्चित केले जाते. पाठयक्रम म्हणजे निव्वळ पाठयपुस्तकांचा हिस्सा असतो. या दृष्टीने अभ्यासपूरक, अभ्यासानुवर्ती वा सहशालेय कार्यक्रमांकडे पाहणे आवश्यक आहे. ऐकेकाळी अशा

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nr

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar
College of Education

कार्यक्रमांना अभ्यासेतर कार्यक्रम असे म्हणण्याची पध्दत होती. परंतु या कार्यक्रमांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आता बदललेला आहे. असे कार्यक्रम पाठयक्रमाचाच अविभाज्य भाग आहे .

१) वाङ:मय मंडळ - यांत प्रामुख्याने वकृत्व विभाग, लेखन विभाग आणि वाचन विभाग याच समावेश होवू शकतो आणि यामध्ये विविध विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेऊन त्यांच्या वकृत्व, लेखन कला इत्यादींचा विकास साधता येतो. त्याचबरोबर ज्याच्यामध्ये हे गुण अभावाने दिसतात. अशांनाही त्यांच्यातील भित्रेपणा किंवा लाजरेपणा काढून टाकण्याच्या दृष्टीने शिक्षक प्रयोग करु शकतात.

२) ललित कला मंडळ -या मंडळातर्फे पाठांतर, कविता गायन, भावगीत, कविता वाचन, नाटय वाचन, नाटयीकरण, कथाकथन, साहित्यीक रचनांचे रसग्रहण करण्यासाठी चर्चा मंडळ अंताक्षरी स्पर्धा, भेंडया लावणे, पाठांतर स्पर्धा असे उपक्रम हाती घेता येतात.

३) अभ्यास पूरक मंडळ - वर्गात चाललेल्या शालेय अभ्यासाने काही विशेष हुशार विद्यार्थ्यांची तृप्ती होऊ शकत नाही. अशा विद्यार्थ्यांना अधिक अध्ययनासाठी त्या त्या विषयांचे तज्ञ शिक्षकांचे मार्गदर्शनाखाली आपली ज्ञान लालसा तृप्त करुन घेण्याची संधी अशी अभ्यास पूरक मंडळे देऊ शकतात. अशी अभ्यासमंडळे स्थापून त्या त्या विषयामध्ये रुचि असणाऱ्यांना अधिक ज्ञान मिळविण्याची व त्याच बरोबर प्रत्यक्ष काम करण्याची संधी दिल्यास विद्यार्थ्यांचा विकास साधला जाऊ शकतो. याच बरोबर सेवा पथक किंवा सहली, क्रिडामंळे, विविध गुणदशनाचे कार्यक्रम यांच्याद्वारे विदयार्थ्यांच्य विविध गुणांना विकसित करण्याची संधी ल्यिामुळे अशा विदयार्थ्यांमध्ये समायोजना संबंधीच्या समस्या निर्माण होऊ शकत नाहीत. अर्थात यासाठी या अभ्यासपूरक कार्यक्रमाची अभ्यास विषयांशी सांगड घातली जावी, त्याचबरोबर विद्यार्थ्यंच्या उपक्रमशीलतेला वाव दिली जावा, तसेच पूरक कार्यक्रमांचा अतिरेक टाळला जावा. याप्रमाणे शालेय अभ्यासावर त्याचा परिणाम होत नाही, तसेच या विविध अभ्यासपूरक कार्यक्रमाचे मूल्यमापन होणे गरजेचे आहे.

अभ्यासपूरक कार्यक्रमांच्या नियोजनात व कार्यवाहित अनेक मानवी घटक व भौतिक घटकांचे व्यवस्थापन अभिप्रेत आहे उदा. सांस्कृतिक कार्यक्रम करावयाचे असल्यास अनेक शिक्षकांचे, इतर कर्मचाऱ्यांचे, विदयार्थ्यांचे परस्परांशी सहकार्य अपेक्षित आहे तसेच अनेक भौतिक घटक जसे ध्वनिक्षेपक, स्टेज व्यवस्था, बैठक व्यवस्था यांचे व्यवस्थापन गरजेचे असते.

४) भूमिकाभिनय - मराठीच्या अध्ययन-अध्यापनाचे तंत्र म्हणून नाटयीकरणाची यापूर्वीच चर्चा करण्यात आली आहे. सर्व प्रकारच्या नाटयीकरणात वेगवेगळया भूमिका असतात व अभिनयाद्वारे त्या जिवंत करावयाच्या असतात. त्यात एकाहून जास्त पात्रांचा समावेश असतो. पण स्वगत व नाटयछंटात केवळ एकाच व्यक्तीस भूमिकाभिनय करावा लागतो. मराठी साहित्यात कै. दिवाकरांच्य नाटयछटा प्रसिध्द आहेत. नाटयछंदात व्यक्ती स्वतः एखादी अन्य व्यक्ती आहे असे कल्पून भूमिकेतील व्यक्ती जसे बोलेल, असे हावभाव वा अभिनय करेल ता कायित व वाचिक अभिनय करीत असते. स्वगतात नाटकातील एखादे पात्र आपल्या मनातील विचार/भावना कोणीही (अन्य पात्र) ऐकत नाही असे कल्पून प्रगट भाषेत व्यक्त करीत असते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nr

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

मराठीच्या अध्यापनात बोलताना शारीरभाषेचा उपयोग कसा करावा, प्रभावी बोलण्याच्या विविध अंगाच्यावर शब्दांवरील जोर - हावभाव, बोलण्यातील लय व गती, आवाजाची उच-प्रभुत्व प्राप्त करण्यास मदत मिळत. य सर्व बाबी पभावपूर्व सप्रेषणसाठी आवश्यक असतात.मूकाभिनयमुळे संप्रेषणावर हा जो परिणाम होतो त्यामुळे विदयार्थ्यांच्या आत्मविश्वासात भर पडते व आत्मविश्वासामुळें त्यांच्या व्यक्तिमत्वात सकारात्मक बदल होऊ शकतो.

५) प्रश्नमंजुषा - प्रश्नमंजूषा म्हणजे प्रश्नांची पेटी. हे विश्व म्हणजे एक प्रचंड कोडे आहे.ज्याचे मन जागृत असते, चौकस असते, त्याला जीवनाच्या विविध अंगाबद्दल पदोपदी प्रश्न पडत असतात. टाईम्स ऑफ इंडिया या इंग्रजी दैनिकाच्या रविवारच्या आवृत्तीत लोकांना जीवनातील विविध बाबींबद्दल जे प्रश्न पडतात ते प्रश्न व अन्य वाचकांनी विशीष्ट प्रश्नांना दिलेली उत्तरे यांचे एक सदर नियमितपणे प्रसिध्द होते. विदयार्थ्यांना पडलेले प्रश्न व त्यांची उत्तरे यांच्या संग्रहाची मालिका पुस्तकरुपानेही प्रसिध्द झालेली आहे. प्रश्न पडणे, पदोपदी शंका येणे, ती दूर करावयाचा प्रयत्न करणे हे मनाच्या जिवंतपणाचे व चौकस वृत्तीचे लक्षण आहे.

शाळेने विदयार्थ्यांना प्रश्न विचारण्यास प्रोत्साहन द्यावे. ही क्रिया सुनियोजित करण्यासाठी शाळेने एक पेटी विदयार्थ्यांना उपलब्ध होईल अशा ठिकाणी ठेवावी. विदयार्थ्यांनी त्यांच्यापुढे पडलेले सर्व क्षेत्रातील प्रश्न लिहून त्या पेटीत टाकावे. ठरावीक वेळा उदा. तीन महिन्याततून वा सहा महिन्यातून एकदा - प्रमुखांनी वा या कार्यक्रमाशी शिक्षकांनी पेटी उघडुन प्रश्नांची वेगवेगळया गटांत विभागणी करावी व वेगवेगळया विषयाच्या तज्ज्ञांना बोलवावे व तज्ज्ञांनी त्यांच्या विषयासंबंधी विदयार्थ्यांना पडलेली प्रश्नांची उत्तरे द्यावी. अशा अभ्यासपूरक कार्यक्रमास सर्व विदयार्थ्यांना बोलवावे. अन्य विदयार्थ्यांनाही प्रश्नांची उत्तरे देण्यास संधी दयावी.

६) प्रदर्शन - प्रर्शन म्हणजे दाखविणे, मुक्त दर्शन करु देणे. शैक्षणिकदृष्टया प्रदर्शन म्हणजे शैक्षणिक बाबींची अशी मांडणी करणे की ती पाहू इच्छिणाऱ्या सर्वांसाठी खुली असेल व ती मांडणी अत्यंत सुलभ रीतीने पाहण्यासाठी ज्या मांडणीत व्यवस्था केली असेल. प्रदर्शनात आवडलेल्या वस्तू विकत घेण्याचीही व्यवस्था असते. अशी प्रदर्शने पुस्तके, दिवाळी अंक, कपडे, गृहापयोगी वस्तू इत्यांदीची भरविली जातात.अभ्यासपूरक कार्यक्रमाचा भाग म्हणून शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली शैक्षणिक प्रदर्शने भरविण्याची जबाबदारी विदयार्थ्यांवर टाकणे. त्यामुळे त्यांच्यात जबाबदारीची, एकमेकांस सहाय्य करण्याची वृत्ती निर्माण होऊ शकते. त्यांच्यातील व्यवस्थापकीय कौशल्यांचा विकास होण्यास वा करण्यास संधी उपलब्ध होतात.अशा प्रदर्शनामुळे विदयार्थ्यात अवांतर वाचनाची गोडी निर्माण होते व असलेली गोडी वृध्दिंगत होऊ शकते. विदयार्थ्यतील निरीक्षणशक्तिचा विकास होऊ शकतो.

७) स्थल भेट, सहल -शिकणे याचा अर्थ वेगवेगळया अनुभवांच्या माध्यमातून विदयार्थ्यात ज्ञान, भावना वा कृतीच्या बाबतीत अपेक्षित व इष्ट वर्तनबद्दल घडवून आणण्यास मदत करणे. या अनुभवांत पुस्तकी अनुभवांबरोबरच कृतियुक्त अनुभवांचाही समावेश होतो. स्थलभेट व सहल यांचा समावेश अभ्यासपूरक कार्यक्रमांत केला जातो. स्थलभेट व सहलीमुळे दैनंदिन वर्गअध्ययनातून विदयार्थ्यांची सुटका होते व त्यांचे मनोरंजन होते. केवळ मनोरंजन हा स्थलभेटी वा सहलींचा उद्देश असू नये. मनोरंजनाबरोबरच ज्ञानप्राप्ती होणेही आवश्यक आहे.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar ... College of Education

८) सिम्यलेशन - सिम्युलेशन या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ बतावणी करणे या अनुकरण करणे असा आहे. (अध्यापनपध्दतीच्या दृष्टीने सिम्युलेशन, म्हणजे प्रत्यक्ष अध्यापन करण्यापूर्वी अध्यापनासाठी आवश्यक असलेल्या क्षमता प्राप्त करण्यासाठी यथार्थ परिस्थिती सदृश कृत्रिम परिस्थितीत अध्यापनतंत्रचा पध्दतीचा सराव करणे. सूक्ष्म अध्यापनात हेच सिम्युलेशनचे तंत्र वापरले जाते. प्रत्यक्ष अध्यापनकार्य करण्यापूर्वी अध्यापकाने सिम्युलेशन तंत्राचा उपयोग करुन परिणामकारक अध्यापनपध्दतीचा शोध घ्यावा. भाषणातील बलाघात, अरोह-अवरोह, पद्यवाचन, गद्यवाचन, शारीरभाषेचा उपयोग अशा अनेक गुणांचा विकस सिम्युलेशनच्या तंत्राने करावा. विदयार्थ्यांच्या अभ्यासपूरक कार्यक्रमांचे आयोजन करीत असतानासुध्दा हे तंत्र उपयोगी पडते. विविध स्पर्धात भाग घेण्यापूर्वी विदयार्थ्यांकडून त्या स्पर्धाचा सराव करुन घ्यावा. दहावी व बारावीच्या बोर्डाच्या परीक्षेपूर्वी विदयार्थ्यांकडून परीक्षासदृश्य वातावरणा संपूर्ण प्रश्नपत्रिका घेण्याचा उपक्रम म्हणजेच सिम्युलेशन तंत्रचा वापर करणे होय.

९) वाचनालय/ग्रंथालय - ललित कला मंडळाच्या अंतर्गत विदयार्थ्यांना अवांतर वाचनाची गोडी लागावी म्हणून विशेष प्रयत्न करता येतात. यासाठी शालेय वाचनालय वा ग्रंथालयाचा विशेष उपयोग करुन घ्यावा. वाचनालयात विदयार्थ्यांच्या मानसिक व भाषिक विकासाच्या स्तरांनुसार मनोरंजन व ज्ञानप्रधान पुस्तके असावीत. त्याचप्रमाणे नियतकालिके, संदर्भ पुस्तके असावीत. मराठीच्या व अन्य विषयाच्या शिक्षकांनी वेळावेळी विदयार्थ्यांना शालेय ग्रंथालयात उपलब्ध असलेली वाचनीय पुस्तके सुचवावीत. मंडळात पुस्तकांवर चर्चा करावी. विदयार्थ्यांसाठी खास लेखांची कात्रणे विदयार्थ्यांना वाचण्यास सहज उपलब्ध होतील अशा रीतीने लावावीत. प्रथम भाषा मराठीच्या अध्यापनाच्या एक उद्देश विदयार्थ्यांतील रसग्रहण क्षमतेचा विकास करणे व त्यांच्यात साहित्यिक जाण निर्माण करणे हा होय. या उद्देशांच्या पूर्तीसाठी आवश्यक क्षमतांचा विकास ललित कला मंडळ वा साहित्यिक मंडळाकडून होतो.

१०) भाषा खेळ - श्रवण, भाषण-संभाषण, पठन, लेखन या भाषेच्या प्रमुख चार क्षमता आहेत. औपचारिक दृष्टया प्राप्त क्षमतांचा अनौपचारिक परिस्थितीत सहजगत्या उपयोग करता आला तरच भाषेवर खऱ्या अर्थाने प्रभुत्व प्राप्त झाले. असे म्हणता येईल. याचा अर्थ पाठयपुस्तके व पाठयक्रमापुरताच भाषेचे उपयोजन न करता अन्य परिस्थितीतही असे उपयोजन करण्याच्या संधी मराठी भाषेच्या शिक्षकांनी विदयार्थ्यांना उपलब्ध करुन देणे आवश्यक आहे. अशा संधी भाषा-खेळांच्या द्वारे उपलब्ध करुन देता येतात. भाषा खेळामुळे मनोरंजन तर होतेच पण त्याबरोबर ओपचारीक अध्ययनाचे दृढीकरण होण्यास त्याचा उपयोग होतो. .

सहशालेय कार्यक्रमांचे बालकांच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टीने उपयोग

१. आपल्या आजूबाजूच्या जीवनाचे व निसर्गाचे निरीक्षण करता येते.
२. विदयार्थ्यांच्या विविध सुप्त शक्तींचा अविष्कार होतो.
३. सहशालेय कार्यक्रमांमुळे फरसतीचा वेळ कशा रीतीने घालवावा याचे शिक्षण मिळते.
४. सहशालेय कार्यक्रमामुळे सहजप्रवृत्तींचे विकास होण्यास मदत मिळते. उदा.नाणी गोळा करणे.
५. सैद्धांतिक ज्ञानाचा प्रत्यक्ष वापर करण्याची संधी मिळते.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

६. मौखिक व लेखी अभिव्यक्ती सुधारते.

७. प्रभावपूर्ण रीतीने बोलण्याचे शिक्षण मिळते.

८. सहशालेय कार्यक्रमांमुळे शारीरिक क्षमतांचा विकास करण्यास संधी मिळते.

९. सहशालेय कार्यक्रमांमुळे नागरिकत्वाचे शिक्षण मिळते.

१०. सहशालेय कार्यक्रमामुळे विदयार्थ्यांत सहकार्याने काम करण्याची वृत्ती वाढते

११. विदयार्थ्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण होतो.

१२. विदयार्थ्यांच्या सामाजिकीकरणास चालता मिळते.

१३. विदयार्थ्यांच्या सौंदर्यात्मक विकासास चालना मिळते.

१४. विदयार्थ्यांच्या सांस्कृतिक विकास होतो.

१५. विदयार्थ्यांचे व्यवहरिक ज्ञान वाढते.

१६. विदयार्थ्यातील सर्जनशीलतेचा विकास होण्यास मदत होते.

संदर्भ -

१. पाटील ओजस्वीनी, 'अध्यापन पध्दती' विद्या प्रकाशन ,नागपूर,२००८,पृष्ठ १३२.

२. चव्हाण गणेश, 'अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया' इनसाईट पब्लिकेशन्स, नाशिक, २०१२, पृष्ठ-१

३. तैत्रव, पृष्ठ-१

४. तैत्रव, पृष्ठ-२२७

५. दुनाखे अरविंद, 'शिक्षक प्रशिक्षण', नित्यनुतन प्रकाशन, पुणे,आवृत्ती २००१, पृष्ठ-३१२

६. तैत्रव पृष्ठ-३१३

७. पाटील ओजस्वीनी, 'भूगोल अध्यापन पध्दती,' विद्या प्रकाशन, नागपूर,२००८,पृष्ठ १३१.

८. दुनाखे अरविंद, 'मराठीचे आशययुक्त अध्यापन', नित्यनुतन प्रकाशन ,पुणे.२००५,पृष्ठ ३१३

९. गटकळ रंजना, 'माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाचा विकास', प्राजक्ता प्रकाशन, २००७.

१०. रणसुरे विलास, 'मराठीचे आशययुक्त अध्यापन', संगमित्रा प्रकाशन, मिरज ,२००६.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar
College of Education

UGC Approved Jr.No.43053

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

May 2018, Issue-41, Vol-05

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A'Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

14) DEVELOPINING E-LEARNING COMPETENCIES AMONG TEACHERS
Swangi
|| 55

15) e-Governance initiative of Maharashtra : A Study
Dr. Atul D. Wankhade
|| 59

16) आद्यक्रांतीकारक उमाजी नाईक
प्रा. डॉ. वसंत श्रावण देसले
|| 62

17) शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रमात अध्ययन व अध्यापन कौशल्याची गरज
डॉ. मच्छिंद्र रामचंद्र गोटे
|| 64

18) "समकालीन राजकीय सत्ता संघर्षाचे चित्रण करणारी कादंबरी : नामदार श्रीमती"
प्रा.डॉ.यशवंत आश्रुबा हाके
|| 69

19) अंबाजोगाई येथील अमृतेश्वर (अमलेश्वर) मंदिर-एक दृष्टिक्षेप
प्रा. डॉ. कदम एस.आर.
|| 73

20) संगीत, संपादन प्रेरणा आणि लिंग घटकाचा सृजनशीलतेवर होणारा परिणाम
डॉ. गजानन रमेशराव रत्नपारखी
|| 76

21) संत जनाबाईच्या अभंगातील लोकजीवन
प्रा.केशव धोंडिबा टिपरसे
|| 82

22) भारतीय जातिव्यवस्था आणि कोल्हाटी जमात
सौ. काळे सुप्रिया हेमंतकुमार
|| 84

23) ग्रामिण भागातील कला महाविद्यालयातील स्पर्धा परीक्षा देणाऱ्या .....
प्रा. मोहन शशीकांत रतकंठीवार
|| 89

24) भारतातील चलनवाढीची प्रवृत्ती
प्रा. डॉ. मधुकर एस. ताकतोडे
|| 93

25) ई लर्निंग एक उपयुक्त साधन
कु. जया डब्लु. वागदे,
|| 97

26) आधुनिक महाराष्ट्रातील स्त्री शिक्षणाचा विकास
प्रा.एकनाथ दत्तात्रय वाजगे
|| 99

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishtan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) ACADEMIC STATUS OF COLLEGE LIBRARIAN IN INDIA
Jahangir Alam || 09

02) Economics and timing of fungicide application to control ....
Shivaji Andhale, Aditya Bhagat, Sushma Jadhav, Shivaji Ubarhande || 11

03) Enhancement of Reading Comprehension Ability of ....
CHETANKUMAR RAMANBHAI CHAUHAN ||16

04) Role of Teacher in the Development of Positive Attitude ....
Charulattabahen Jayantibhai Dave || 18

05) The Kite Runner: Ethnic and Racial Discriminations......
Mr Suresh B Deshmukh || 20

06) An Experimental Study Of Effectiveness Of Audio Visual ....
Dr. V. B. Khandate || 24

07) A NEW CLASS OF STARLIKE FUNCTION CORRESPONDING TO ......
I.B.BAPNA, NIDHI JAIN, MAMTA SHARMA || 26

08) Goods and Services Tax In Indian
PATIL BHAGYASHRI DINESH || 29

09) Nostocales from Mangrul dam of Jalgaon District, Maharashtra
Patil S.A., Jawale A.K., Patil S.B || 32

10) Critical Appreciation of the essay Race and the ....
Aastha Saini Sondhi || 37

11) Need of Second Green Revolution
Shankar dinkar shinde || 43

12) The Experimental Theatre of Uttarakhand, India
Dr. Hemant Kumar Shukla || 46

13) WOMEN EMPOWERMENT IN THE ERA OF GLOBALISATION
Pooja Singh || 52

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

"रापोशांच्या बंडातील कृती व त्याचे परीणाम यामुळे शासनाची प्रतिष्ठा व प्रसिध्दी यावर वाईट परीणाम होतील. पुरेसे संरक्षण देण्यासाठी सरकारने जय्यत तयारी योजना मांडली. मात्र याचा कोणताही परीणाम झाला नाही. या रामोशांनी केलेल्या हालचालीचे वर्णन करतांना मि. मॅलेट म्हणतात. "रामोशांच्या टोळ्या समुद्रातील लाटांप्रमाणे हल्ला करतात.१३ यावरून उठावाचे स्वरुप लक्षात येत.

उमाजींचा दरबार :-

उमाजीचे वर्चस्व दिवसेंदिवस वाढतच होते. उमाजीने स्वतःच्या अधिपत्याखाली दरबार स्थापन करून तो स्वतःच्या झेंड्याखाली हुकूम सोडत असे उपाजी नाईकाचा हा दरबार भरविणे, सहकाऱ्यांना आज्ञा देणे. स्वतःच स्वतंत्र्य झेंडा फडकविणे, हे स्वातंत्र्य घोषीत करण्याइतकेच महत्त्वाचे होते नव्हे ती स्वातंत्र्याची घोषनाच होती असे म्हणावे लागेल. ब्रिटिशांनी अनेक प्रयोग केले पण त्यांना यश येतच नव्हते. रामोशांचा आत्मविश्वास वाढतच होता त्यातच उमाजी नाईकाने कॅ. रॉबर्टसन यांना पत्र पाठविले त्यात तो म्हणतो की सातारचा राजा पेशवा यांनी आम्हास नेमणूका दिल्या होत्या व त्याप्रमाणे आमचे हक्क आतापर्यंत चालू आहेत तेच जर आपल्याकडे पूर्ववत चालू राहतील तरच आमची कलमे आपच्याकडे पाठवावीत ती जर न पाठवाल तर आजचे बंड एकाच क्षेत्रात दिसत आहे. अशी हजार बंड उभी राहतील व सातपूड्यापासून परशूरामापर्यंत त्याच फैलाव होईल आणि उजाड होईल.१४

थोडक्यात उमाजीचा जन्म जरी कनिष्ठ जातीत झालेला असला तरी त्याच्यासमोर कायम छत्रपती शिवाजी राजांचा आदर्श असावयाचा त्याने शिवाजी महाराजांचे युध्दतंत्र इंग्रजी सत्तेविरुध्द वापरले. धुर्तपणा, मुत्सद्दीपणा, बुध्दीमत्ता, कृतीशीलता हे सर्व गुण त्याच्या अंगी दिसतात. उमाजीच्या हालचाली या समुद्रातील लोटप्रमाणे असतात. असे वर्णन इंग्रजांनीच केले आहे यावरून त्याची थोरवी लक्षात येते. या त्याच्या कार्यामुळेच त्याला क्रांतीविर असे म्हटले जाते.

संदर्भ :-

१) Gazetteer of the Bombay Presidency Vol. XVIII. Part १st poona p.४०९.

२) Sir sarakar Jadunash shivaji and his Times P.४०

३) Ibid

४) भारत इतिहास त्रैमासिक वर्ष-७ लेखांक १-४ पृष्ठ ७५-७६.

५) चित्राव सि.वि. भारतवर्षीय अर्वाचीत चरित्र कोश पृष्ठ ७९.

६) भागवत अ.वा. उमाजी नाईक यांचे चरीत्र पृष्ठ ३-३०.

७) भागवत अ. ना. भारे संस्थानचा इतिहास पृ. २१३.

८) आठवले सदाशिव उमाजी राजे, मुक्काम डोंगर पृ.१७.

९) चित्राव सि. वि. भारतवर्षीय अर्वाचित चरित्र कोष ७९-८०.

१०) भागवत अ. वा. भोर संस्थानचा इतिहास पृ.३८.

17

शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रमात अध्ययन व अध्यापन कौशल्याची गरज

डॉ. मच्छिंद्र रामचंद्र गोंटे

[illegible]

****

१. प्रस्तावणा

मातृभाषेच्या अभ्यासामध्ये विद्यार्थी भरपूर वाचन करतात. कल्पना समजावून घेवून शकतात. आपले विचार मोकळेपणाने मांडू शकतात. विषय ज्ञानाचा पाया पक्का होऊ शकतो. या भक्कम पायावर उच्चशिक्षणातील ज्ञानउपासनाची इमारत चांगली बांधली जाऊ शकते. स्वभाषेत ती समरस होऊन आपले विचार अगदी स्वतंत्रपणे मांडू शकतात. भाषा विद्यार्थ्यांना घडविण्याचे कार्य करते. समाज हा भाषेमुळेच घडत असतो. माणूस विचार करतो पण विचार करण्याची त्याची ही क्रिया अवगत असलेल्या कोणत्याही भाषेत होऊ शकते. परंतु सर्वसाधारण माणसाच्या बाबतीत तो क्रिया मातृभाषेतूनच होते. मातृभाषा शिक्षणाचे व्यक्तीमत्व विकासाचे साधन आहे.

मातृभाषेच्या माध्यमातूनच मुलांचा विकास होत असतो. मूलांच्या आत्मप्रकटीकरणाचा श्रीगणेशा मातृभाषेतूनच होतो. मूल मातृभाषेच्या आधारे विचार करू लागते. त्याच्या बुध्दीचा विकास मातृभाषेच्या साहय्याने होतो. हवा, पाणी, अन्न याप्रमाणेच मातृभाषा मुलाच्या अंतर्बाह्य अस्तित्वाचा घटक आहे. मातृभाषा शिक्षणाचे व ज्ञानप्राप्तीचे योग्य माध्यम आहे. याचा पडताळा येतो. मातृभाषा व बालकाचा सर्वांगिण विकास यांचा घनिष्ठ संबंध आहे.

मातृभाषा हेच शिक्षणाचे सर्वोत्कृष्ट माध्यम आहे. मायबोलीचे माता व मातृभूमी प्रमाणेच गौरवाचे स्थान आहे. जन्माला आलेल्या प्रत्येक मुलाचे पोषण मातेच्या दुधावर होते. बाल्य अवस्थेतील मूल आईने गाईलेली अंगाई मातृभाषेतूनच ऐकते. मुलाच्या मखातून पहिला शब्द बाहेर पडतो तो मातृभाषेतूनच! अंतःकरणातील भावनांचा प्रामाणिक उद्रेक मातृभाषेतूनच प्रकट होतो. म्हणून मातृभाषेला हृदयाची भाषा म्हणतात. कोलरीज कवी म्हणतात Mother tongue is the language of heart माणसामाणसातील हृदयसंवाद मातृभाभाषेतूनच चालतो.

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

२१ व्या शतकात माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास झपाट्याने होत आहे. संगणकाने संपुर्ण प्रक्रिया व्यापली जात आहे. विविध माध्यमातून माहितीची देवाण घेवाण गतीने होत आहे. अशा परिस्थितीमध्ये शिक्षकांवर भावी नागरीक घडविण्याची जबाबदारी अत्यंत महत्वाची आहे. गतीने बदलत असलेल्या या जगात जीवन प्रवाहाशी सुसंगत बदल आवश्यक ठरत आहे. आदर्श शिक्षकाने अध्यापन हे एक अध्यापन हे कार्य पेशा म्हणून नव्हे तर 'मिशन' म्हणून स्विकारावे अध्यापन कार्याबद्दल शिक्षकांच्या अंगी उत्कृष्ट भावना असावी. ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक जीवनाला सुयोग्य वळण लाभेल. जो पर्यंत अशी भावना या क्षेत्रात काम करणा-या शिक्षकांच्या अंगी दिसून येणार नाही या भावनेने शैक्षणिक कार्यात आत्मियतेने समरस होत नाही तोपयंत शिक्षणाचा दर्जा उच्च पातळी वाढू शकत नाही. अध्यापन हे एक शास्त्र तर आहेच शिवाय ती एक कला सुध्दा आहे. कोणतीही कला आत्मसात करण्यासाठी सरावाची नितांत आवश्यकता असते. सरावाने कला वृध्दिंगत करता येतात. निपुणता आणता येते. व्यक्ती त्या कलेत पारंगत होती. विशिष्ट क्षेत्रात असलेल्या अभिवृत्तीला सरावाची जोड मिळाल्यास त्या क्षेत्राचे कला प्राप्त करणे सुकर होते. अध्यापन या कला क्षेत्रात व्यक्तीच्या अंगी अध्यापनासाठी आवश्यक असलेली अभिवृत्ती असायलाच हवी शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रमात अध्यापनाची कौशल्य शास्त्रीय पध्दतीने व्यक्तीच्या ठिकाणी रूजवली जातात. अध्यापन कार्याची अभिवृत्ती असलेली व्यक्ती ही कौशल्य सहजगत्या प्राप्त करतात. अध्यापन हे एक घटकी कौशल्य नसून अनेक अध्यापन कौशल्याचा संच आहे.

शिक्षणाचा अध्ययन अध्यापनात हा अर्थ मर्यादित असला तरी शिक्षणाशिवाय मानवी जीवना एवढी विशाल आहे. ती अजन्म चालणारी प्रक्रिया आहे. ज्ञानाची साधना ही अनेक माध्यमातून होते. शिक्षकांचे अध्यापन कौशल्य जसे वेगवेगळे असतात तसेच प्रत्येक विद्यार्थ्यांची अध्ययन करण्याची क्षमता वेगवेगळी असते. त्यामुळे अध्ययन व अध्यापन कितपत जुळते हे यावर अवलंबुन असते.

प्रभावी अध्यापनासाठी प्रभावी संप्रेषण होणे देखील महत्वाचे आहे.शिक्षक व विद्यार्थी यांत विविध प्रकारे संप्रेषण घडणे गरजेचे आहे.अध्यापनात फक्त शाब्दिक माध्यम पुरेसे नाही मनातील विचार कल्पना केवळ शब्दाने व्यक्त करता येत नाही. हावभाव करुन एखादी कल्पना दुस-यापर्यंत अचूक पोहोचविता येते. विविध कौशल्यांत एखादा घटक शिकविला तर मुलांना अध्ययनास सोपा जाईल. माध्यमिक स्तरावरील मराठी विषयाचे अध्यापन करणा-या शिक्षकांच्या गरजा अभिरुची नुसार मिळणारे अध्यापन कौशल्याचे ज्ञान शिक्षकी पेशात वाटचाल करु शकतात.

२ संकल्पना :-

विनोबा भावे शिक्षकांची संकल्पना करतांना म्हणतात की, मुले शिकतील अशा रीतीने जो त्यांना शिकवितो तो शिक्षक होय. जो विद्यार्थ्यांचे फक्त दोषच पाहतो तो अधम शिक्षक जो गुणदोष पाहतो तो मध्यम शिक्षक.जो केवळ गुण पाहतो तो उत्तम शिक्षक आणि मुलांच्या अंगी असणा-या गुणांचे संवर्धन करतो तो सर्वोत्तम शिक्षक.१ शिक्षकाने म्हणूनच आपल्या अंगी सर्वोत्तम अध्यापन कौशल्यांचा अंगीकार करून विद्यार्थ्यांच्या गुणांचे संवर्धन केले पाहिजे अध्यापनातून शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना सर्वांगिण विकास घडवून आणला पाहिजे.

खरा शिक्षक ज्ञानदानावर प्रेम करतो ज्यांच्या तासिकेची विद्यार्थी उत्सुकतेने वाट पाहतो तो खरा शिक्षक रविंद्रनाथ टागोर यांनी म्हटल्या प्रमाणे, मुलांचा न समजल्या सारखे काही नसते, फक्त ते त्यांच्या वयानुरूप विकासानुरूप समजते मात्र हे घडण्यासाठी मुलांशी सहजतेने संवाद साधणारा शिक्षक हवा.२

ज्ञानसाधनेला एकाग्रतेची फार आवश्यकता आहे, एकाग्रता जेवढी अधिक तेवढे ज्ञान संपादन अधिक! एकाग्रता जेवढी अधिक तेवढे काम अधिक चांगले होईल हा एकच मंत्र, ही एकच गुरुकिल्ली ज्ञानाच्या व्दारे उघडी करू शकते.३ असे स्वामी विवेकानंद म्हणतात त्याप्रमाणे शिक्षकाने सतत ज्ञान संपादन करून ते विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहर्चावले पाहिजे अध्यापन ही केवळ मदत करणारी क्रिया न राहता प्रत्यक्ष ज्ञान,कौशल्य किंवा अनुदेशन देणारी तसेच अध्ययन कार्याला प्रेरणा देणारी क्रिया ठरते.

बर्टन यांच्या मते, अध्यापन म्हणजे अध्ययनासाठी चेतना मार्गदर्शन व प्रोत्साहन आहे.'४ प्रत्येक व्यक्तीमध्ये भिन्नता असते शिक्षकातही प्रत्येक जण दुस-यापेक्षा निराळा असतो म्हणजे व्यक्ती तितक्या प्रकृती असतात. प्रत्येक जण आपल्या नियोजनाप्रमाणे वेगवेगळी कौशल्य वापरून परिस्थितीनुसार उत्स्फूर्तपणे अध्यापन करत असतात. शिक्षक पूर्व नियोजीत कृती करण्यावर प्राधान्य देतात. पाठ नियोजन करतांना संबंधीत घटकाशी निगडीत अध्यापन कौशल्य वापरणे आवश्यक असते.

ब्राउन जी. ए. यांच्यमते, विद्यार्थी अध्ययनास चालना देण्याच्या हेतूने केलेल्या परस्परासंबधी अध्यापन कृतीचा संच म्हणजे अध्यापन कौशल्य.५

पीसी.बी.के. यांच्य मते, प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनात चालना देण्यास उपयुक्त ठरणारा अध्यापन वर्तनाचा संच म्हणजे अध्यापन कौशल्य होय.६ प्रभावी अध्यापनासाठी शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यातील आंतरक्रिया कार्यान्वित करण्यासाठी वातावरण निर्मिती ही महत्वाची बाब होय. अध्यापनाच्या प्रतिमानात

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

वर्गात पोषक वातावरण निर्माण करण्याकरिता एक कृतीसंच ठराविक क्रमाने मांडणे आवश्यक आहे. या कृती पैकी विविध कौशल्यांचा अवलंब शिक्षकाने केला तर अध्यापन प्रभावी होते. एखादया विषयासंबंधी शिक्षकांच्या मनातील विचार व्यक्त करताना ऐकणे, बोलणे, लिहिणे व हा विषय प्रभावीपणे व्यक्त करण्यासाठी त्याच्या अंगी जी कला असते त्याला शिक्षकांची विविध कौशल्ये असे म्हणतात."

३ अध्ययन व अध्यापनाची गरज :-

अध्ययन व अध्यायन प्रभावी होण्यासाठी शिक्षकांनी विविध कौशल्य वापरुन अध्यापन करणे याची गरज लक्षात येते. आजच्या जागतीकीकरण ,उदारीकरण आणि खाजगीकरणाच्या युगात दर्जेदारपणा किंवा गुणवत्ता हा शब्द रुजू झालेला आहे. एक प्रकारची तंत्रज्ञान संस्कृती उदयास येत आहे यामुळे शिक्षणापुढे खूप मोठी आव्हाने उभी आहेत. तसेच परदेशी विद्यापीठे यांनी आपले जाळे पसरविण्यास सुरुवात केलेली आहेच म्हणूनच शैक्षणिक संस्थांनी अध्ययन, अध्यापन ,संशोधन, प्रशिक्षण व विकास या संदर्भात आपली गुणवत्ता सिध्द करणे ही काळाची गरज आहे.

अध्यापन हे अध्ययनावर अवलंबून असते विद्यार्थ्यांमध्ये इष्ट दिशेने परिवर्तन घडवून आणणे हे अध्यापकाचे कार्य आहे. अध्यापन हे केवळ देणे नसून घेण्यास समर्थ बनविणे होय. अध्यापकाने जन्मभर पुरणा-या ज्ञानाची शिदोरी विद्यार्थ्यांना दयावी कोणतेही नवीन ज्ञान हस्तगत करण्यासाठी विविध कौशल्ये त्यांच्यापर्यंत पोहचविणे गरजेचे लक्षात येते.एखादया विषयासंबंधी शिक्षकांच्या मनातील विचार व्यक्त करताना ऐकणे, बोलणे, लिहिणे व हा विषय प्रभावीपणे व्यक्त करण्यासाठी त्याच्या अंगी जी कला असते त्याला शिक्षकांची विविध कौशल्ये असे म्हणतात."

४. अध्ययन व अध्यापनाचे महत्त्व :-

अध्यापन हे एक कौशल्य आहे. कौशल्य प्राप्तीसाठी कलेची जोड फायदेशीर ठरते. अध्यपन व अध्ययन प्रभावी करण्यासाठी अध्यापन कौशल्य संपादण्यासाठी पुरेसे जण वाजवी ठरत नाही असे वाटते. हा रूढ मार्ग वदलून प्रभावी मार्गाचा अवलंब केला असता अध्यापन अधिक परिणाम कारक होईल. त्यादृष्टीने प्रयत्न करता येईल.माध्यमिक स्तरावर शिक्षकांचे अध्यापन प्रभावी करण्याच्या दृष्टीने मार्गदर्शन करण्यासाठी व्याख्याने, चर्चासत्र, सेमिनार, कार्यशाळा इत्यादी उपक्रमांचे आयोजन करता येईल तसेच अधिकाधिक साहित्य शिक्षकांसाठी उपलब्ध करून देऊन शिक्षकांच्या कौशल्याचा विकास करता येईल.

माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांची कौशल्य विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर टाकतात. कृती प्रवण, आकलनक्षम, आशयाचे दृढीकरण, स्पष्टीकरणे, चेतक बदल, प्रबलन देण्यासाठी अध्यापन परिणामकारक करण्यासाठी किंवा तसेच पाठयांशाशी सांगड घालण्याच्या दृष्टीने शिक्षकांना मार्गदर्शक ठरते. माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांना विविध कार्यक्रमांचे नियोजन स्पर्धा कार्यक्रम विविध उपक्रमांचे नियोजन देऊन त्यांच्या अंगी असलेल्या कौशल्यांचा विकास करता येईल. शिक्षकांच्या कौशल्यांची मदत भावी आयुष्यात कार्यरत असणाऱ्या शाळेच्या मुख्याध्यापकास, शिक्षकास ,व्यवस्थापकास होईल. विद्यार्थ्यांचे अध्ययन आकलनक्षम होण्यासाठी विविध कौशल्य मार्गदर्शक ठरु शकतात. अभ्यासपुरक व अभ्यासोत्तर कार्यक्रमात शिक्षकांना मार्गदर्शक ठरतात. [illegible] अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक [illegible] कौशल्यांचा उपयोग होईल प्रत्येक कौशल्य आत्मसात करण्यासाठी सराव करणे आवश्यक आहे त्याकरीता शिक्षकांजवळ शब्द संपत्ती विषयाचे आशय ज्ञान व भाषा प्रभुत्व यांचा त्रिवेणी संगम असावयास हवा.

५. अध्यापन कौशल्य

५.१) सज्जता प्रवर्तन

पाठाचा उद्देश व विद्यार्थ्यांचे विविध अनुभव यांची सांगड घालण्याच्या हेतून शिक्षकाने केलेली वर्गातील कृती विधाने म्हणजे सज्जता प्रवर्तन होय.सज्जता प्रवर्तन हे विद्यार्थ्यांना तत्पर करण्याचे कौशल्य आहे. हे कौशल्य त्यांना सतत वेगवेगळया उद्दिपकांना प्रतिसाद देण्यासाठी कोणत्याही वेळी विद्यार्थ्यांना तयार करत असतात. विद्यार्थ्यांची शारीरिक, मानसिक व भावनिक तयारी करण्याचा प्रमुख उद्देश साध्य केला जातो.

सज्जता प्रवर्तन हे कौशल्य विद्यार्थ्यांचे अवधान केंद्रीत करणे, जिज्ञासा व प्रेरणा निर्माण करणे, पूर्वज्ञान जागृत करणे, पुर्वज्ञानाशी सांगड घालणे व त्यांची बैध्दिक तयारी करणे. इ. गोष्टी करावयाच्या असतात. वर्गात शिक्षकाने प्रथम प्रवेश केल्यावरोबर विद्यार्थ्यांचे अवधान पाठयाशांच्या अध्ययनासाठी विद्यार्थ्यांना पुरेशी प्रेरणा मिळाली पाहिजे.

२. स्पष्टीकरण कौशल्य :

अध्यापनकरित असताना एखाद्या संकल्पनेचे, संबोधाचे, आकृतीचे किंवा सारणीचे स्पष्टीकरण कौशल्य असणे आवश्यक आहे.एखादी संकल्पना,प्रसंग,घटना,परिणाम,कार्य, विचार,प्रक्रिया, सिध्दांत बोध, तत्व,कल्पना किंवा दृष्टीने या संबंधीचे दुस-यात आकलन घेण्याच्या दृष्टीने आवश्यक असलेले मौखिक कौशल्य म्हणजे स्पष्टीकरण कौशल्य होय. हे विद्यार्थ्यांपर्यंत परिणामकारकपणे पोहोचविण्याचा प्रयत्न शिक्षक करत असतात. एखद्या निबंधाचे लेखन करण्याकरिता शिक्षकांला विविध मुद्याचे उदाहरणे देऊन स्पष्टीकरण करावे लागले. कवितेचे अर्थ सांगतानाही स्पष्टीकरण करावे लागते, भाषा ओघावती हवी, तिच्यात अडथळे नको.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatraya Shaikshnik ... Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

कार्यान्वित करण्यासाठी वातावरण निर्मिती ही महत्वाची बाब होय. अध्यापनाच्या प्रतिमानात वर्गात पोषक वातावरण निर्माण करण्याकरिता एक कृतीसंच उराविक क्रमाने मांडणे आवश्यक आहे. या कृती पैकी विविध कौशल्यांचा अवलंब शिक्षकाने केला तर अध्यापन प्रभावी होते.

याचप्रमाणे शिक्षकांने आपले अध्यापन परिणामकारक करण्यासाठी सज्जताप्रवर्तन, स्पष्टीकरण,चेतक बदल, प्रशन ,प्रबलन व अन्य काही कौशल्यांचा वापर करुन अध्यापन केले पाहिजे स्पर्धेच्या युगात टिकण्यासाठी शिक्षकांनी त्यांच्या अंगी असलेले सर्व कला व गुण एक त्रित करुन अध्यापन व अध्ययन प्रभावी करे हाईल यासाठी सतत माहिती व तंत्रविज्ञान याचा वापर करुन सतत माहिती मिळवावी शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना सतत अद्यावत ज्ञानाची माहिती दयावी .

अध्यापन हे अध्ययनावर अवलंबून असते विद्यार्थ्यांमध्ये उलट दिशेने परिवर्तन घडवून आणणे हे अध्यापकाचे कार्य आहे. अध्यापन हे केवळ देणे नसून घेण्यास समर्थ बनविणे घेणे. अध्यापकाने जन्मभर पुरणाऱ्या ज्ञानाची शिदोरी विद्यार्थ्यानां दयावी कोणतेही नवीन ज्ञान हस्तगत करण्यासाठी विविधा कौशल्य त्यांच्यापर्यंत पोहचविणे गरजेचे आहे

संदर्भ ग्रंथ सूची

१ पाटील व कपोले, अध्ययन अध्यापानाचे मानस शास्त्र, निराली प्रकाशन, पुणे - २००५, पृष्ठ. क्र. ८.४.

२ कित्ता पृष्ठ क्र. ८.५

३ शिक्षण संक्रमण - २००४ महाराष्ट्र राज्य पाठय पुस्तक निर्मिती मंडळ पुणे.

४ डॉ. ह.न. जगताप, शैक्षणिक व प्रायोगिक मानस शास्त्र, नित्य नूतन प्रकाशन-२००५, पृष्ठ क्र.४०५

५ ई.डी.यू. ,महाराष्ट्र सुक्ष्म अध्यापन कौशल्य (२००७) य.च.मु.वि. नाशिक.

६ कित्ता.

७ श्री .वाय.जी.फड -शिक्षण संक्रमण २००२. पृ.२०

८ डॉ. सुरेश करंदीकर व डॉ मीना मंगरूळकर, मराठी आशययुक्त अध्यापन पध्दती, फडके प्रकाशन,कोल्हापूर, २००७. पृ. २९-३०.

९ प्रा.ना.ग.पवार, 'मातृभाषा मराठिचे आशययुक्त अध्यापन ' नूतन प्रकाशन,पुणे, २००५, पृ.६४.

१०. डॉ. विलास रधसुरे मराठी आशययुक्त अध्यापन, ऊर्मिला प्रकाशन,मिरज, २००६.

18

"समकालीन राजकीय सत्ता संघर्षाचे चित्रण करणारी कादंबरी : नामदार श्रीमती"

प्रा.डॉ.यशवंत आश्रुबा हाके
सहायक प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख,
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय,
बदनापूर, ता.बदनापूर, जि.जालना.

****

रा. रं. बोराडे हे मराठीतील सुप्रसिध्द साहित्यिक म्हणून सर्वपरिचित आहेत. कथाकार, नाटककार व कादंबरीकार म्हणून मराठी साहित्यामध्ये त्यांनी आपली ओळख निर्माण केली आहे. 'पाचोळा', 'सावट', 'चारापाणी', 'रहाटपाळणा', 'रिक्त अतिरिक्त', 'इथं होतं एक गाव', 'आमदार सौभाग्यवती', 'मरणदारी', 'नामदार श्रीमती' इत्यादी कादंबऱ्यांचे लेखन केले आहे. 'पाचोळा' या कादंबरीने त्यांना विशेष प्रसिध्दी व लोकप्रियता मिळवून दिली आहे. 'पाचोळाकार' बोराडे म्हणून ते साहित्य विश्वात परिचित आहेत. रा. रं. बोराडे यांनी आपल्या कादंबऱ्यांच्या माध्यमातून समकालीन समाज जीवनातील विविध घटना प्रसंगांचे चित्रण प्रभावीपणे केले आहे.

रा. रं. बोराडे यांची 'नामदार श्रीमती' (२००७) ही समकालीन राजकीय सत्ता संघर्षाचे चित्रण करणारी महत्त्वपूर्ण कादंबरी आहे. बोराडे यांची 'आमदार सौभाग्यवती' ही कादंबरी १९८८ मध्ये प्रकाशित झालेली आहे. या कादंबरीमधून त्यांनी राजकीय सत्ता संघर्ष चित्रित केला आहे. 'आमदार सौभाग्यवती' या कादंबरीचा पुढील भाग म्हणजे त्यांची 'नामदार श्रीमती' ही कादंबरी होय. या कादंबरीच्या निर्मिती प्रसंगाविषयी ते आपले मनोगत व्यक्त करताना म्हणतात, "ही गोष्ट आहे एका तपापूर्वीची. तेंव्हापासून हा विषय माझ्या मनात होता. 'आमदार सौभाग्यवती' चा पुढचा भाग मला लिहायचा होता. 'आमदार सौभाग्यवती' पुढे सरकायला तयार नव्हती. मध्यंतरी महाराष्ट्राच्या राजकारणात एक महत्त्वपूर्ण घटना घडली. विरोधी पक्षातल्या एका मातब्बर नेत्यानं सत्ताधारी पक्षात प्रवेश केला. या घटनेमुळे 'आमदार सौभाग्यवती' चा पुढचा भाग माझ्या मनात आकारत गेला. माझ्या

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education ...
Ghargaon, Tal.Shrigonda ...

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2277 - 4262
Scientific Journal IF:5.744

INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

Shri Dattakrupa Shaikshanik Vikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

कुमारावस्थेतील विदयार्थ्यांच्या स्वसंकल्पना विकसनासाठी कार्यक्रम निर्मिती व त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

डॉ.शिवप्रसाद चंद्रकांत घालमे

सहा.प्राध्यापक –शिक्षणशास्त्र महाविदयालय,

घारगाव,ता.श्रीगोंदा जि.अहमदनगर

सारांश

प्रस्तुत शोधनिबंधात उच्च माध्यमिक स्तरावरील कुमारवयीन विदयार्थ्यांच्या स्वसंकल्पना विकासासाठी राबविलेल्या कार्यक्रमांच्या परिणामकारकतेचाअभ्यास करण्यात आला आहे.स्वत: उठून दिसावे,त्याची इतरांवर छाप पडावी असे सर्वांना अपेक्षित असते. व्यक्तिने आपल्या गुण दोषांची योग्य दखल घेऊन त्यात ईष्ट असे बदल करण्याचा प्रयत्न केलातर व्यक्तिमत्वाची सुधारणा चांगल्या प्रकारे होऊ शकते. यासाठी स्वसंकल्पना विकसित करणे आवश्यक ठरते

यक्तिच्या स्वसंकल्पनांचा विकास व्यक्तिमत्वासाठी आवश्यक असतो.म्हणूनच स्वसंकल्पनांचा विकास करण्यासाठी प्रथम व्यक्तीतील स्वसंकल्पनांचे मापन करणे आवयक आहे.

स्वसंकल्पनेमुळे व्यक्तिला स्वत:ची ओळख होते.आपण कोण आहोत याची जाणीव होते तसेच सामाजिक संबंध सुधारण्यासाठीस्वसंकल्पना हातभार लावतात व स्वसंकल्पनेमुळे व्यक्तिच्या जीवनाला ...यंदिशा प्राप्त होते.स्वसंकल्पना विकसित झाल्यामुळे व्यक्तिमत्व विकास होण्यास मदत होते.म्हणून ...वसंकल्पनेचा विकास होणे व्यक्तिच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी आवश्यक आहे.

...तावकि –

...दयार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास करणे हे शिक्षणाचे महत्वाचे उदिदष्ट आहे.म्हणून व्यक्तिमत्व म्हणजे काय? व्यक्तिमत्व विकास म्हणजे काय? व्यक्तिमत्व विकासात स्वसंकल्पनेचे महत्व,व्यक्तिमत्व व स्व संकल्पना यांचा अभ्यास करणे आवश्यक ठरते.

व्यक्तिमत्वाचे संघटन–

व्यक्तिमत्व हे संघात स्वरूपी असून त्यांच्यात वर्तनातील सुसंगतपणा व सातत्य अभिप्रेत आहे. म्हणून नवजात अर्भकाला व्यक्तिमत्व नसते,असे म्हणता येते.लहान मुलाला परिस्थितीचे जसे जसे

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

आकलन होऊ लागते,तसा—तसा त्याचा 'स्व' जागृत होऊ लागतो.'स्व'ची जाणीव होत जाते.स्वत्वाची कल्पना ही व्यक्तिमत्वाची केंद्रबिंदू आहे.

आपले व्यक्तिमत्व उठून दिसावे,त्याची इतरांवर छाप पडावी असे सर्वांना अपेक्षित असते. व्यक्तिमत्व सुधारण्याचा प्रयत्न करीत असताना स्वत:ला चांगले ओळखता आले पाहिजे.स्वत:च्या अंगी असलेल्या विविध क्षमतांचा विचार करणे म्हणूनच आवश्यक ठरते.थोडक्यात व्यक्तिने आपल्या गुणदोषांची योग्य दखल घेऊन त्यात ईष्ट असे बदल करण्याचा प्रयत्न केला तर व्यक्तिमत्वाची सुधारणा मोठया प्रमाणात होऊ शकते, त्यासाठी स्व संकल्पना विकसित असणे आवश्यक आहे.

स्व संकल्पना—

स्वत:च स्वत:ची ओळख करून घेणे,स्वत:बद्दलची जाणीव करून घेणे म्हणजे स्वसंकल्पना होय.व्यक्तीच्या स्वत:बद्दल काही कल्पना, भावना, विश्वास, मुल्ये असतात या सर्वांचा समावेश स्वसंकल्पनेत होतो.

स्व संकल्पनेचे शारीरीक स्व संकल्पना, सामाजिक स्व संकल्पना, स्वभावगुण स्व संकल्पना, शैक्षणिक स्व संकल्पना, नैतिक व बौध्दिक स्व संकल्पना, शैक्षणिक स्व संकल्पना हे प्रकार आहेत.

उच्च माध्यमिक स्तरावरील कुमारावस्थेतील विदयार्थ्यांमध्ये स्वसंकल्पनेला विकसित होण्यासाठी स्व संकल्पनांवर परिणाम करणाऱ्या वय, लैगिंक योग्यता,नावे व टोपण नावे, आदर्श व्यक्ती, मित्र मैत्रिणी, सर्जनशीलतामहत्वांकांक्षा पातळी या घटकांचा विचार करून पालक, शिक्षक, समवयस्क मित्र यांनी प्रयत्न करायला हवेत.

स्व संकल्पनेमुळे व्यक्तिला स्वत:ची ओळख होते.आपण कोण आहोत, याची जाणीव होते तसेच,सामाजिक संबंध सुधारण्यास स्व संकल्पना सहाय्यक ठरते. स्व संकल्पना विकसित झाल्यामुळे व्यक्तिमत्व विकास होण्यास मदत होते.म्हणूनच स्व संकल्पनेचा विकास करणे महत्वाचे आहे.

संशोधन अभ्यासाची गरज —

मनुष्य हा समाजप्रिय प्राणी असून समाजात वावरताना तो सर्वांशी मिळून मिसळून वागण्याचा प्रयत्न करत असतो.हे करत असताना तो इतरांचे वर्तन समजून घेण्याचा प्रयत्न करतो,म्हणून यासाठीच संशोधन अभ्यासाची गरज आवश्यक ठरते.

कुमारावस्थेतील विदयार्थी जे अभ्यासात हुशार असतात,ते विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम स्पर्धांमध्ये भाग घेताना टाळाटाळ करतात.कारण,त्यांच्यातील कमीपणाची भावना होय.या वयातील विदयार्थ्यांना स्व संकल्पनेची जाणीव करून देण्यासाठी व त्यांच्यांत स्वसंकल्पनेचा विकास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाची गरज आहे.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa ... College of Education, Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

संशेधनाचे महत्व —

प्रस्तुत संशोधनामुळे विदयार्थ्याना स्वसंकल्पना विकसनाचे महत्व समजणार आहे.स्वत:तील क्षमतांची ओळख होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधनाचे महत्व आहे.विदयार्थ्याच्या सकारात्क दृष्टीकोनाचा विकास होण्यास प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.स्वत:तील त्रुटी दूर करून व्यक्तिमत्वाचा विकास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन उपयुक्त ठरेल.

समस्या शीर्षक —

कुमारावस्थेतील विदयार्थ्याच्या स्व संकल्पना विकसनासाठी कार्यक्रम निर्मिती व त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

कार्यात्मक व्याख्या —

१) स्वसंकल्पना — स्वत:च स्वत:ची ओळख करून घेणे,स्वत:बद्दलची जाणीव करून घेणे ,स्वत:बद्दलची जाणीव करून घेणे म्हणजे स्व संकल्पना.

२) कुमारावस्था —

१६ ते १८ वयोगटातील मुले व मुली

३) कार्यक्रम निर्मिती —

इ.११वी च्या विदयार्थ्याच्या स्व संकल्पना विकसनासाठी संशोधकाने तज्ञांच्या मार्गदर्शनाखाली आयोजित केलेल्या तात्वीक माहिती व प्रात्यक्षिक कार्यानी युक्त असा योजनाबध्द कार्यक्रम.

४)परिणामकारकता —

विदयार्थ्याच्या स्वसंकल्पना विकसनासाठी तयार केलेल्या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीनंतर विदयार्थ्याच्या स्व संकल्पनेत होणारा घन,दृश्य व मापनीय बदल.

संशोधनाची उद्दिष्टे—

१) कुमारावस्थेतील विदयार्थ्याच्या स्व संकल्पनेचे मापन करणे.

२) कुमारावस्थेतील विदयार्थ्याच्या स्वसंकल्पना विकसनासाठी कार्यक्रम निर्मिती करणे.

३) कुमारावस्थेतील विदयार्थ्याच्या स्व संकल्पना विकसनासाठी विकसित केलेल्या कार्यक्रमाच्या

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)

परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

गृहीतके –

१)कुमारावस्थेतील विदयार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासात स्व संकल्पना हातभार लावतात.

२) कुमारावस्थेतील विदयार्थ्यांमध्ये स्व संकल्पना उपक्रमाद्वारे विकसित करता येते.

परिकल्पना –

शूंन्य परिकल्पना

१) स्व संकल्पना विकसन कार्यक्रम राबविला असता नियंत्रित गटातील ग्रामीण मुले व प्रायोगिक गटातील ग्रामीण मुले यांच्या स्व संकल्पनेत लक्षणीय फरक आढळत नाही.

२)स्व संकल्पना विकसन कार्यक्रम राबविला असता नियंत्रित गटातील ग्रामीण मुली व प्रायोगिक गटातील ग्रामीण मुली यांच्या स्व संकल्पनेत लक्षणीय फरक आढळत नाही.

संशोधनाची व्याप्ती –

प्रस्तुत संशोधन उच्च माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ११ वीच्या विदयार्थ्यांशी संबंधित आहे.

मर्यादा –

प्रस्तुत संशोधनावरील निष्कर्ष प्रतिसादकांनी दिलेल्या प्रतिसादांच्या विश्लेषणावर आधारीत आहेत.

परिमर्यादा –

१) प्रस्तुत संशोधन फक्तग्रामीण भागातील विदयार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

२) प्रस्तुत संशोधन उच्च माध्यमिक स्तरावरील फक्त इयत्ता ११वीच्या विदयार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

संशोधन पध्दती –प्रायोगिक पध्दती

माहिती संकलनाचे साधन –

आर.के सारस्वत यांची स्व संकल्पना चाचणी.या चाचणीत एकूण ४८ प्रश्न असून उच्च माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ११ वीमधील १६ ते १८वयोगटातील विदयार्थ्यांची शारीरीक, शैक्षणिक, सामाजिक, बौध्दिक या क्षेत्रातील स्व संकल्पनांचे मापन करण्याची सोय चाचणीत आहे.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar
INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal Shrigonda Dist.A Nagar
PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Scanned with OKEN Scanner

गट	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	t मूल्य	स्वाधीनता मात्रा	सार्थकता स्तर (०.०१)
नियंत्रित गट ग्रामीण मूले	१९	४५.१५	१.८०	४०.७७	३५	सार्थक
प्रायोगिक गट ग्रामीण मूले	१८	६९.३६				

अर्थनिर्वचन – नियंत्रित गटातील ग्रामीण मूले व प्रायोगिक गटातील ग्रामीण मुले या दोन्ही गटांचे प्राप्त t मूल्य ४०.७७ आहे.स्वाधीनता मात्रा ३५ करीता ०.०१ सार्थकता स्तरावर सारणी t मूल्य २.७२ आहे.प्राप्त t मूल्य (४०.७७) हे सारणी t मूल्यापेक्षा (२.७२) अधिक असल्याने ते सार्थ आहे.म्हणून ०.०१ सार्थकता स्तरावर सदर परिकल्पना 'त्याज्य' ठरते.

परिकल्पना २– स्व संकल्पना विकसन कार्यक्रम राबविला असता नियंत्रित गटातील ग्रामीण मूली व प्रायोगिक गटातील ग्रामीण मूली यांच्या स्वसंकल्पनेत लक्षणीय फरक आढळत नाही .

गट	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	t मूल्य	स्वाधीनता मात्रा	सार्थकता स्तर (०.०१)
नियंत्रित गट ग्रामीण मूली	१९	४३.२१	१.७३३	५२.६३	३७	सार्थक
प्रायोगिक गट ग्रामीण मूली	२०	७३.१०				

अर्थनिर्वचन– नियंत्रित गटातील ग्रामीण मूलीवप्रायोगिक गटातील ग्रामीणमूलीया दोन्ही गटांचे प्राप्त t मूल्य ५२.६३ आहे.स्वाधीनता मात्रा ३७ करिता ०.०१ स्तरावर सारणी t मुल्य २.७१ आहे. प्राप्त tमुल्य ५२.६३ हे सारणी tमूल्यापेक्षा (२.७१) अधिक असल्याने ते सार्थ आहे.म्हणून ०.०१ सार्थकता स्तरावर सदर परिकल्पना 'त्याज्य' ठरते.

निष्कर्ष– १) कुमारावस्थेतील ग्रामीण भागातील मूलांसाठी विकसित केलेला स्व संकल्पना विकसन कार्यक्रम उपयुक्त ठरला आहे.

२) कुमारावस्थेतील ग्रामीण भागातील मुलींसाठी विकसित केलेला स्व संकल्पना विकसन कार्यक्रम राबविल्यामुळे त्यांच्या स्व संकल्पनेत वाढझालेली दिसून आली.प्रस्तुत कार्यक्रम ग्रामीण भागातील मुलींसाठी उपयुक्त ठरला आहे.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon Tal Shrigonda Dist A Nagar

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2277 - 4262
Scientific Journal IF:5.744
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Hypnotic inductions & Its Effects on Learning in B.Ed. College Students

Dr. Jagdish B. Rathod

Principal – College of Education, Ghargaon

Dr. SandyaL. Bhangale

Principal –Baneshwar College of Education, Burhanagar,Ahmednagar

ABSTRACT

The Hypnotic inductions the Beliefs about teaching are strongly effective in students. The beliefs are deeply in every student at subconscious level. The teaching learning process is strongly effective and long life the longer a belief is held the more strong learning it is more difficulty to change. When the student being exposed to new domains like psychology with the teacher student and text books being the authoring partly. This could be a continuation from the ways in which student teachers have learning experienced at hypnotic level. All the Sub Learning Skills specific information, general understanding, Learning for pleasure, Predictive learning Intensive learning Evaluative Learning Informative Learning these all skillsneed special treatment for development education hypnotic inducation for effective learning in B.Ed. Students.

Introduction -

The various teaching methods used for B.Ed. Students as per the syllabus during the course as well as through his interactions with teacher educators. Many variety of aspects about the teacher's communicated through these interactions. The teacher's communication method is responsible for effective learning. The Hypnotic inductions effects on learning. The learner accepts learning withfull concentration at the subconscious level. The student learns play way merely in classroom as well as in play filed or a fieldwork time also. The students and teachers interaction is deeply at body & mind level.

Due to Hypnotic inductions the Beliefs about teaching are strongly effective in students. The beliefs are deeply in every student at subconscious level. The teaching learning process is strongly effective and long life the longer a belief is held the more strong learning it is more difficulty to change. Due to Hypnotic induction teacher education programs play a significant

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.

Scanned with OKEN Scanner

Shri Chhatrupa Shaikshnik & Krushi Gramin ... College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

role in either sustaining or reframing the learning belief system. When the student being exposed to new domains like psychology with the teacher student and text books being the authorings partly. This could be a continuation from the ways in which student teachers have learning experienced at hypnotic level. The learning is the basis of concentration which develop by the help of Hypnotic induction.

Objectives :-

The effects of hypnotic indication in learning in B.Ed. Student is Ghargaon, Shrigonda, Dist- Ahmednagar.

Sub learning skills as follows

1. Learning for specific information
2. Learning for general understanding
3. Learning for pleasure
4. Predictive learning
5. Intensive learning
6. Evaluative Learning
7. Informative Learning

Learning effect by the help of hypnotic inducation in present research for objective first survey method was used to measure student of B.Ed. The effects & hypnotic induction on learning of Ghargaon, dist. Ahmednagar education college were selected from each cluster by lottery method randomly total two education B.Ed. College in Tal-Shrigonda, from one education (B.Ed.) college was selected by lottery method randomly from talukashrigonda and learning effect by hypnotic inducation test was conducted on 50 students from education (B.Ed.) college Ghargaon, Tal- Shrigond, Dist- Ahmednagar.

Data collection process :-

The researchers had discussion with experts regarding questioner conducted thus researches selected available & develop tool for this research work.

Analysis Process –

Researched analysis and by using percentage and average analyzed the data –

Table – 1

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon Tal Shrigonda Dist A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas ... Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar * College of Education *

Status of Learning Effect by Hypnotic Induction

Sr No	Learning sub skill student sample (50)	Hypnotic induction student	%Hypnotic induction student
1	Learning for specific information	42	84%
2	Learning for general understanding	45	90%
3	Learning for pleasure	41	82%
4	Predictive learning	46	92%
5	Intensive learning	49	98%
6	Evaluative Learning	44	88%
7	Informative Learning	47	94%
		314	89.71%

Result & Findings –

Hypnotic Inductions & Its Effects on Learning

1. The Hypnotic inductions effects on learning component for specific information status is 84% average in B.Ed. College

2. The Hypnotic inductions effects on learning component for general understanding status is 90% average in B.Ed. College

3. The Hypnotic inductions effects on learning component for pleasure status is 82% average in B.Ed. College

4. The Hypnotic inductions effects on learning component for Predictive learning status is 92% average in B.Ed. College

5. The Hypnotic inductions effects on learning component for Intensive learning status is 98% average in B.Ed. College

6. The Hypnotic inductions effects on learning component for Evaluative Learning status is 88% average in B.Ed. College

7. The Hypnotic inductions effects on learning component for Informative Learning status is 94% average in B.Ed. College

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shree Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

Interpretations –

The finding from the conducted servey suggest that college of education (B.Ed) Ghargaon, Tal-Shrigonda, DistAhmednagar's B.Ed. Students Hypnotic Induction effects on learning are necessary to enhance maximum student achievement score is 89.71% hence it can be conducted that activity based and at the subconscious level to develop for students enhancement of educational concentration and learning by hypnotic induction.

Conclusion –

The result of survey on the basis of hypnotic inducation its effect on learning. The learning skill helps us to develop learning conclude about seven skills of learning are weak in B.Ed student in Ghargaon, DistAhmednagar. They need special treatment for development education hypnotic inducation for effective learning.

Reference –

https://enwikipedia.org/wik/congnitve development

https://www.languageinindia.com/aug2012

www.cbseacadomic.inweb_material_calcullate

2012-63.guideline for assessmentof speaking & listening skills

- Best, John W & Kahn, James V. (2006) Research in Education. New Delhi: Prentice Hall of India Private LTD.
- Garrett, H.E. (2006), Statistics in Pschology& Education, New Delhi :Surjeet Publications.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatraya Shaikshnik & Krushi Gramvikas Prakshtan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

IMEJ

Mail: imej2011@gmail.com
www.shreeprakashan.com

Shree Prakashan.

Sr. No. 48/2/B. Anand park,
Prerna School Road Road,
Ambegaon (Bk). Pune: 411046. (India)
Contact: 09422566159/ 09527447998.

Ref: 11/15,J-2020

Date:28/01/2020

IMEJ: *International Multidisciplinary E- Journal*, ISSN: 2277- 4262.

CERTIFICATE

This is to certify that the research paper entitled

A CRITICAL STUDY OF TEACHING ENGLISH TO IV TH STANDARD STUDENTS IN SHRIGONDA TALUKA

Authored by

Dr. Shivprasad Chandrakant Ghalme

Asst.Prof.- SDSKGVPS College Of Education,

Ghargaon,Tal-Shrigonda,Dist-Ahmednagar.

Paper was reviewed by double blind peer review committee. The paper is original and innovative. It is published in **International Multidisciplinary e-Journal, ISSN 2277- 4262. Scientific Journal Impact Factor : 5.744. Vol-9, Issue-1, Jan, 2020.**

IMEJ

Shinde K.D.

Prof. Kakasaheb D. Shinde
EDITOR IN CHIEF: IMEJ.
International Multidisciplinary E- Journal
www.shreeprakashan.com

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon Tal Shrigonda Dist A...

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

ISSN : 2277 - 4262
Scientific Journal IF:5.744
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

A CRITICAL STUDY OF TEACHING ENGLISH TO IV TH STANDARD STUDENTS IN SHRIGONDA TALUKA

Dr. Shivprasad Chandrakant Ghalme

Asst.Prof.- SDSKGVPS College Of Education,

Ghargaon,Tal-Shrigonda,Dist-Ahmednagar.

Abstract

English is a supposed to be a world language .It is mother tongue of more than 260 million people. English is valuable instrument for gaining access to world knowledge. English is a link language. It is a market language.it is a library language.it is a language of science. The students of IVth standard almost speak Marathi fluently, they how is it possible that student of IV th standard can learn English so easily ? This research study has been done to find the answer to this question. The main objective of present study was to find out the problems of teachers to teaching IVth standard students. To achieve this objective researcher used questionnaire for data collection. The present study is very useful not only for the teachers but also for all the stakeholders of the educational system.

INTRODUCTION

English is supposed to be a world Language. It is the mother tongue of more than 260 million people. It is spoken and read by millions of Europeans, Africans, Chinese, Indians and Japanese as a second language. Anyone who can read English, can keep in touch with the world without leaving his house. Latest technological, space, research Information is available in English only. Meteorology, Airport Communication, International Conference and dissemination of information over the radio and T.V. network of many nation needs English language.

English is valuable instrument for gaining access to world knowledge. It has brought Indian mind in contact with Western science and literature. It has contributed directly to Indian Renaissance. It is a key to the storehouse of knowledge because it is not yet available in Indian languages. It is needed, India wants to keep in pace with the rapid progress of science and technology of the west.

English is taught as a third language to IVth standard. The students of IVth standard cannot speak Marathi fluently, then how is it possible that student of IVth standard can learn

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Baltakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

English so easily ? This question came to the researcher's mind. This is why the present study has been taken by the researcher. The problem came to the researcher while teaching English in the class.

Today, the condition of primary education is very critical.52% schools do not have sufficient teachers. They have one teacher for two classes. Primary teacher has a lot of work such as to conduct a census. He has to make surveys to attend election duties. How can the teacher get sufficient time for teaching ? How can he teach whole heartily ? All these questions came to the researcher's mind.

IMPORTANCE OF RESEARCH

The researcher choose this problem for the present research for the following reasons.

1. The teacher should know the basic skills of English.

They are: Listening, Speaking, Reading, Writing and Conversing.

2. The teacher should know about the teachers' problem in teaching –learning process

3. The teacher should adopt proper methods and approaches for teaching.

4. The teacher should improve his teaching and achievement of his students.

TITLE OF THE RESEARCH

A Critical Study of teaching English to IV th Standard students in Shrigonda Taluka.

OPERATIONAL DEFINATIONS

1. Critical Study

The word 'study' is defined as the pursuit of some branch of knowledge. 'The term critical study indicates that the study is of a skillful decisive nature .In other words it is meaningful in that, it should be helpful from educational point of view.

2. Teaching

The term 'teaching' means 'Giving instructions to know' or 'be able to do something' or 'to give person knowledge of the language skill.

3. English

One of the foreign languages, which is primary spoken by the citizens of Great Britain. It is used as a language of wide Communication all over the world.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Sai Dattatraya Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

4. Fourth standard students

Fourth standard is that standard which comes after third standard and before fifth standard. The students learning in fourth standard are Fourth standard students.

5. English teachers

English teacher is that teacher who knows English language and has done his D.Ed. training with English as one of teaching methods who teaches English to IVth standard students in Shrigonda taluka.

OBJECTIVES

1.To study the problems of teacher teaching English to IV th standard.

2.To study the method used for teaching English to IV th Standard in Shrigonda taluka.

3.To study the efficiency of listening, speaking ,reading writing ,and conversing in English of the students.

ASSUMPTIONS

1.English is taught at primary level.

2. The students find difficulties in obtaining listening,speaking, reading and writing skills in English.

3. The teacher finds difficulties in teaching English to IV th standard.

POPULATION AND SAMPLING

In this study, the researcher has chosen 15 primary English teachers from 07 Primary Schools. Researcher has made the selection of English teachers carefully.15 English teachers have been selected by randomly as sample for this study.For this purpose, researcher has used purposive method.

SCOPE, LIMITATIONS AND DELIMITATIONS

SCOPE

Present study is related to the students studying in IV th standard and teachers teaching IVth standard.

LIMITATIONS

This research finding will depends upon feedback given by the respondents.

DELIMITATIONS

1. The present research is related to primary schools.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M. Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda.Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatraya Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's ... College of Education
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

2. The present research study is related only to English subject.

3. The present research study is related only to Shrigonda taluka.

4. The research study is related to primary Marathi medium English teachers.

METHODS OF RESEARCH

The researcher used survey method.

DATA COLLECTION TOOL

For data collection,researcher had used close and open-end Questionnaire.

FINDINGS

1. Most of the teachers English teachers were of the opinion that the objectives of teaching English were realized to some extent.

2.All Primary English teachers use teaching aids of different types to develop listening skill of their students.

3.More than 53.33% teachers face difficulties in developing listening skill of their students.

4.Most of the teachers of English develop speaking skill of their students by using English in the class and by asking simple questions based on the content.

5.More than 60% English teachers face the difficulty in developing the speaking skill of their students.

6.A large number of schools have not made audio-visual aids available. There is lack of English atmosphere in the school and the surrounding.

7.A large number of students cannot read longer words. They also have the problems of correct pronunciation.

8.Most teachers find difficulties in developing writing skill. It is that the students of IVth standard cannot write correct shape of letters.

9.Most of the teachers make pairs of students and arrange playing roles activities given from the textbooks.

10.The impact of mother tongue is more on the students in communication. It becomes barrier in developing communication skills.

11.Many teachers want to remove inferiority complex of the students in learning English. For this purpose, they use various skills and remove fear of English language from their minds.

12. The English teacher should implement the facilities of Government for students of slum areas. They should assign the students the task at home to create interest in English language.

13. The English teachers should develop communication skill by making pairs, role-playing activities, and delivering speech through English language alone.

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2019 Special Issue – 97

समीक्षा आणि संशोधन

अतिथी संपादक
डॉ. भास्कर शेळके
प्राचार्य,
अगस्ति कला वाणिज्य व दादासाहेब रुपवते विज्ञान महाविद्यालय, अकोले
ता. अकोले, जि. अहमदनगर.

विशेषांक संपादक
डॉ. रंजना कदम
मराठी विभाग प्रमुख,
अगस्ति कला वाणिज्य व दादासाहेब रुपवते विज्ञान महाविद्यालय, अकोले
ता. अकोले, जि. अहमदनगर.

विशेषांक सहसंपादक
डॉ. सुनील घनकुटे,
डॉ. विजय काळे
प्रा. कोमल गडाख

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर (येवला)

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 97 : समीक्षा आणि संशोधन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krishi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

अनुक्रमणिका

अ.नं.	लेखाचे शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	समीक्षा संकल्पना व स्वरुप	डॉ.प्रतिभा घाग	05
2	समीक्षेच्या विविध पद्धती	प्रा.रामदास टेकाळे	07
3	समीक्षेच्या विविध पध्दती	प्रा.कोमल गडाख	14
4	समीक्षेच्या विविध पध्दती	प्रा.अश्विनी दळवी	19
5	समीक्षा आणि समीक्षा पध्दती	डॉ.आनंद वारके	22
6	1920-1945 या कालखंडातील समीक्षा	डॉ.एकनाथ ढोणे	27
7	1945 नंतरची समीक्षा	डॉ.सुनिता वडितके	31
8	स्त्रीवादी समीक्षा : स्वरुप आणि दिशा	डॉ.रंजना कदम	33
9	संशोधन संकल्पना व स्वरुप	डॉ.निलेश खरात	37
10	संशोधन संकल्पना व स्वरुप	सौ. भाग्यश्री गुजर	40
11	संशोधन संकल्पना व स्वरुप	प्रा.सुरेश मेहेर	45
12	संशोधन संकल्पना व स्वरुप	डॉ.मच्छिंद्र गोंटे	48
13	वाङमयीन संशोधनाची अभ्यासक्षेत्रे	डॉ. सुनिल धनकुटे	52
14	मराठी कादंबरी सद्य:स्थिती व संशोधन	डॉ.अशोक लिंबेकर	56
15	साहित्यकृतीचे माध्यमांतर : संशोधनाची अभ्यासक्षेत्रे	डॉ.राजेंद्र थोरात	60
16	विज्ञान साहित्याचे संशोधन	डॉ.रावसाहेब ननवरे	66
17	आदिबंधात्मक समीक्षा : स्वरुप आणि दिशा	डॉ.उमेश शिरसाठ	70
18	मराठी साहित्यातील मार्क्सवादी समीक्षा : एक आकलन	डॉ.दत्तात्रय गंधारे	79
19	साहित्याचे इतर ललित क्षेत्रातील संशोधन : एक नवे अभ्यासक्षेत्र	प्रा.मनोज तेलोरे	82
20	आदिवासी साहित्य : समीक्षा व संशोधन	प्रा.अनिता सुरकुले	85
21	अहिराणी साहित्य : समीक्षा आणि संशोधन	डॉ.विजया पाटील	89
22	भटक्या जमातीचे लोकजीवन संस्कृतीविषयक संशोधन	डॉ.अतुल चौरे	94
23	महानुभाव वाङ्मयाचे संशोधन	डॉ.किरण वाघमारे	98
24	भटक्या जमातीचे लोकजीवन : संस्कृतीविषयक संशोधन	प्रा.महेंद्र पाटील	102
25	महानुभवीय कोष वाड्मय संशोधनाचे वर्तमान स्वरुप	डॉ.अण्णा वैद्य	108
26	दृष्टांतपाठातील बोध स्वरुप व आशय	डॉ.पुरुषोत्तम जुन्ने	113
27	संत साहित्यातील समाज प्रबोधन	डॉ.संतोष कदम	117
28	संत साहित्यातील स्त्री संतांचे योगदान	प्रा.सौ. सुलभा मोहिते	122
29	तुकोबारायांच्या गुरुपरंपरेचे संशोधन : काही दिशा	डॉ.दत्तात्रय डुंबरे	128
30	ज्ञानदेवांची अलौकीक काव्यप्रतिभा : विशेष संदर्भ हरिपाठ	प्रा. अश्विनी महाले	141
31	भटक्या जमातीचे लोकजीवन व लोकसंस्कृती	डॉ. अनिल गर्जे	147
32	संत तुकारामांच्या उपमा दृष्टांतील वैचारिकता	डॉ.मंगल डोंगरे	152
33	मराठी कथेतील मनोविश्लेषणाचे स्वरुप	डॉ. अनिल उगले	158
34	स्वातंत्र्यपूर्वकालीन मराठी साहित्य व राजकीय संसूचन	प्रा.वर्षा काकड	161

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik Gramvikas Pratishthan
Ghargaon,
Tal.-Shrigonda,
Dist.-Ahmednagar

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 97 : समीक्षा आणि संशोधन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

संशोधन संकल्पना व स्वरूप

डॉ.गोंटे मच्छिंद्र रामचंद्र
साईकृपा कला महाविद्यालय
घारगाव ता.श्रीगोंदा जि.अहमदनगर
Gmail- gontemachhindra@gmail.com

प्रस्तावना :

ज्ञानाचे क्षेत्र व्यापक करण्याकरिता, समस्यांचे आकलन व निराकरण करण्याकरीता आणि मानवी जीवन प्रगतीशील व समृध्द करण्याकरिता संशोधन महत्वाचे साधन आहे. ज्ञान मिळविण्यासाठी वैज्ञानिक पध्दतींचा उपयोग करणाऱ्या प्रक्रियेला संशोधन असे म्हणतात. कारण या पध्दतीत तर्कसंगत विचारप्रणालीचा उपयोग शास्त्रशुध्द रीतीने समस्या निराकरणासाठी केला जातो. त्यामुळे आपोआपच संशोधनात विचार पक्रियेच्या वर उल्लेखिलेल्या सर्व टप्पांचा अंतर्भाव होणे अपरिहार्य ठरते. संशोधनाचा प्रमुख हेतू नवे ज्ञान प्राप्त करणे, विदयमान तथ्यां बददल नवा दृष्टीकोन प्रस्तुत करणे, घटनांचे विश्लेषण करून त्यातील संबंध नव्याने प्रस्थापित करणे, जुन्या मापन साधनांमध्ये सुधारणा घडवुन आणणे, किंवा अधिक कार्यक्षम नवी साधने तयार करणे आणि त्या सर्वांद्वारे जगाबददलचे आपले एकंदर ज्ञान वाढवून मानवाच्या प्रगतीच्या पोषक परिस्थिती निर्माण करणे हा होय.

सध्याच्या तंत्रयुगात ज्ञानाचा प्रसार झपाटयाने होत चालला आहे काळाच्या बदलत्या गरजानुरूप नवनव्या समस्याही उद्‌भवत चालल्या आहेत.शिक्षणक्षेत्रातही अशा नव्या गरजानुरूप नवनव्या समस्या उद्‌भवत आहेत.या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी संशोधन उपयुक्त ठरते. शैक्षणिक संशोधन म्हणजे शिक्षण क्षेत्रातील उद्दिष्टे,अभ्यासक्रम,अध्ययन व अध्यापन पध्दती, मुल्यमापन, विद्यार्थी, शिक्षक, शालेय वातावरण, शैक्षणिक साहित्य, तंत्रे व पाठयपुस्तके इ. पैकी एक किंवा अनेक शैक्षणिक घटकांच्या संदर्भात निर्माण झालेल्या व निर्माण होणाऱ्या समस्याचे शास्त्रशुध्द उत्तर शोधण्यासाठी केलेला शास्त्रीय प्रयत्न म्हणजे शैक्षणिक संशोधन होय.

संशोधनाचा अर्थ :

संशोधन ही संकल्पना इंग्रजीतील त्मेमंतबी या शब्दापासुन रूढ झाली आहे. तसेच संशोधनाला संस्कृत भाषेत 'परिशिलन असे म्हणतात. तिची फोड ही दोन प्रकारांनी करता येते सम् + शोधन किंवा त्मेमंतबी म्हणेजे पुनः पुन्हा शोध घेणे. 'संशोधन म्हणजे कोणतही ज्ञान नवीन तत्वे नवीन तथ्य शोधण्यासाठी आणि जुन्या तथ्ये अथवा तत्वे पुन्हा नुन्हा परिक्षण करण्यासाठी केलेला चिकित्सक अभ्यास होय.संशोधनाची व्याख्या खालील प्रमाणे.

वेबस्टर कोषानुसार,''संशोधन म्हणजे कोणत्याही ज्ञान शाखेत नवीन तत्वे अथवा तथ्य शोधण्यासाठी आणि जुनी तथ्ये आणि तत्वे परिक्षणासाठी केलेला चिकित्सक व पध्दतशीर अभ्यास होय''[1]मोझर यांच्यामते,'' संशोधन म्हणजे सामाजिक घटना व सामाजिक समस्यांच्या बाबतीत नविन ज्ञान प्राप्त करून घेण्याच्या उद्देशाने केलेले कमवध्द प्रयत्न होय.''

स्लेसिंजर व स्टिफेन्स यांच्यामते,'' संशोधन म्हणजे सामान्यी करण्याच्या हेतूने वस्तू संकल्पना प्रतिकांची हाताळणी होय. संशोधकांने प्रस्थापित ज्ञानाच्या कक्षा वाढतात. वर्तमान ज्ञानात सुधारणा होते किंवा ज्ञान प्रमाणित होते. प्रमाणित ज्ञानाचा सिध्दांत निर्मितीसाठी व व्यवहारात उपयोग केला जातो.''[3] मील यांच्या मते,'' संशोधन म्हणजे सु–परिभाषित समस्येच्या संशोधनासाठी केलेले सुव्यवस्थित, वस्तुनिष्ट व बिनचूक असा शोध होय.''[4]रॉबर्ट एम.व्ही. ट्रॅव्हर्स यांच्या मते,'' शैक्षणिक संशोधन म्हणजे अशी कृती जी शैक्षणिक परिस्थितीतील वर्तन

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

शास्त्रांच्या प्रगतीच्या दिशेने गतीमान झालेली असते. अतिशय प्रभावी पध्दतीने आपली ध्येय प्राप्त करण्यास शिक्षकास मदत करणारे ज्ञान प्राप्त करून देणे हे या शास्त्राचे अंतिम ध्येय असते.''[4]लेहमान व मोरी यांच्या मते,'' संशोधन म्हणजे नविन ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी केले जाणारे पध्दतशीर प्रयत्न होय.''[5]टकमन यांच्या मते,''

मानवी मनाला अस्वस्थ करणाऱ्या बहुविध समस्यांचा सप्रमाण व विश्वसनीय समाधानासाठी आवश्यक असलेल्या तज्ञांचे संकलन व विश्लेषण करून त्यांचा अन्वायार्थ लावण्याची व्यवस्थापन बध्द प्रक्रिया म्हणजे संशोधन होय.''[6]सदर व्याख्यांचा आढावा घेतला तर असे म्हणता येईल की, संशोधन सुव्यवस्थित असते समस्येचे समाधान होणे त्याचप्रमाणे कारण शोधणे हा संशोधनाचा पहिला हेतू असतो संशोधनाने ज्ञानाच्या कक्षा रूंदावून वर्तमान ज्ञानात सुधारणा होते. तसेच वस्तुस्थिती जाणून घेण्यासाठी एखाद्या विषयाचा बारकाईने केलेला समिक्षात्मक अभ्यास म्हणजे संशोधन होय. संशोधनाचा मुळ हेतू ज्ञानाच्या कक्षा रूंदावणे हाच असला तरी त्याच बरोबर महत्वाचे उद्दिष्ट म्हणजे त्या ज्ञानाचा उपयोग मानवाच्या विकासासाठी करणे होय.

संशोधनाचे स्वरूप :

संकल्पनांची हाताळणी :

सामाजिक आणि नैसर्गिक शास्त्रातील संशोधन करताना विविध प्रकारच्या संकल्पनांचे स्पष्टीकरण दयावे लागते. त्यात प्रतिकं, प्रयोग साहित्य, कृती, निष्कर्ष, अनुमान, प्रयोगिक पध्दती इत्यादीचा समावेश होतो.

ज्ञानकक्षा वाढविणारी प्रक्रिया :

संशोधनामध्ये सामाजिक घटना आणि समस्या बाबतीत नविन ज्ञान प्राप्त करून घेणे उपयुक्त ठरते त्यासाठी शास्त्रीय पध्दतीचा अवलंब करून नविन ज्ञान प्राप्त होते. ज्ञानामुळे व्यक्तीच्या ज्ञानकक्षा रूंदावल्या जातात.

उपलब्ध ज्ञानाची सत्यता पडताळणे :

संशोधन हे केवळ जिज्ञासापोटी केले जात नाही तर ज्ञानसंग्रह वाढविण्याठी केले जाते.संशोधनासाठी शास्त्रीय पध्दतीचा अवलंब करून सत्य शोधले जाते. ज्ञानाची सत्यता पडतळून पाहिले जाते. उपलब्ध ज्ञान हे सत्य परिस्थितीला लागू होत नसल्यास असे ज्ञान त्याज्य केले जाते आणि पुन्हा नविन ज्ञानाचा शोध शोध घेतला जातो.

सामान्यीकरण :

अनुभवाच्या आधारे प्राप्त झालेल्या ज्ञानाच्या सहाय्याने सामान्य स्वरूपाचे निष्कर्ष काढणे.म्हणजे सामान्यीकरण होय. सामाजिक शास्त्रातील निष्कर्ष हे नैसर्गिक शास्त्राच्या निष्कर्षाच्या तुलनेत अचूक राहतीलच असे नाही. थोडक्यात सामन्यीकरण हे संशोधन प्रक्रियेचे स्वरूपाचे स्वरूप आहे.

सिध्दांतांची निर्मिती आणि ज्ञानाची उपयुक्तता :

संशोधनामुळे नवनवीन सिध्दांताची निर्मिती होते. त्यांचा उपयोग वर्तमान ज्ञानाच्या कक्षा वाढविणे त्यात सुधारणा करणे. ज्ञान प्रमाणित करणे आणि प्रमाणित ज्ञानाचा सिध्दांत निर्मितीसाठी, दैनंदिन व्यवहारासाठी उपयुक्त ठरतो.

संशोधनाची आवश्यकता व गरज :

ज्ञानाच्या प्रस्फोटाने मानवाने काल मिळविलेली एखाद्या विषयाची माहिती आज अपुरी ठरते आहे. गेल्या चाळीस वर्षात मानवाने प्राप्त केलेले विविध विषयांचे ज्ञान त्यापुर्वीच्या चारशे वर्षातील प्राप्त केलेल्या ज्ञानाच्या कित्येक पट आहेत.आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षणिक या जीवनाच्या प्रमुख क्षेत्रात प्रचंड

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 97 : समीक्षा आणि संशोधन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

परिवर्तन घडून येत आहे.या विविध क्षेत्रांमध्येही शैक्षणिक क्षेत्र हे असे क्षेत्र आहे की,इतर क्षेत्रांमध्ये योग्य दिशेने प्रगती करण्यासाठी शैक्षणिक क्षेत्रातील प्रगतीचा फार मोठा फायदा होऊ शकतो.शैक्षणिक क्षेत्रातील विविध विचार, तत्वे, प्रणाली, प्रवाह हे जितके परिपूर्ण असतील तितकी या पध्द्तीतून शिकून बाहेर पडणारी पिढी समृध्द् असणार. शिक्षणक्षेत्रातील ही परिपूर्णता त्यामध्ये होणाऱ्या सतत व मुलगामी संशोधनानेच प्राप्त होणार. याचा अर्थ पुन्हा नुन्हा शोध घेणे किंवा झालेल्या संशोधनावर पुन्हा पुन्हा संशोधन करून नविन तथ्य. नविन सत्य आणि नविन वस्तुस्थिती अभ्यासने म्हणजे संशोधन होय.

१. भारतीय अभ्यासक्रमात वातावरणानुसार बदल करणे गरजेचे.
२. समाजापेक्षा शिक्षण हे गतीमान ठेवण्यासाठी.
३. शैक्षणिक समस्या सोडविण्यासाठी.
४. संशोधनही शिक्षणाची शास्त्रीय बाजु आहे.
५. शिक्षण ही उद्दिष्टोधिष्ठीत प्रक्रिया आहे.
६. सेवापूर्व व सेवांतर्गत प्रशिक्षण देण्यासाठी.
७. शिक्षण क्षेत्रातील धोरणे ठरविण्यासाठी.
८. शिक्षकांची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी.
९. शिक्षण क्षेत्रातील प्रगती वाढविण्यासाठी.
१०.संशोधकांची बौध्दिक क्षमता वाढविण्यासाठी.
११.ज्ञानाचे उपयोजन करण्यासाठी.

संशोधनाचे महत्व :

आज ज्ञानाचे क्षेत्र झपाट्याने विस्तृत होत आहे. वैज्ञानिक व इतर विद्वानांचे संशोधन कार्यातील अविरत कसोशीने केलेले प्रयत्न त्याला कारणीभूत आहेत.

१. शैक्षणिक शास्त्राच्या तुलनेत संशोधनाची वाटचाल जरा मंद झालेली दिसते.
२. स्वातंत्र्योत्तर काळात शैक्षणिक प्रगती दृत गतीने झालेली दिसते.
३. समस्यांचे निराकरण करण्याचे एकमेव साधन म्हणजे संशोधन.
४. निरनिराळया प्रयोगांनी नवीन प्रभावी अध्यापन पध्द्तीचा बदल करणे शक्य झाले.
५. शिक्षणातील उद्दिष्टये,पध्द्ती साधने व व्यवस्था यामध्ये बदल करणे शक्य आहे.
६. शिक्षणातील क्षेत्रातील प्रगती व सुधारणा संबंधी उजळणी व प्रशिक्षणाच्या कार्यक्रमाचे आयोजन आवश्यक आहे.
७. शिक्षण क्षेत्रातील धोरण ठरविणाऱ्या अधिकाऱ्यांना व शाळा निरिक्षकांना संशोधनवृत्तीचे गरज.
८. संशोधन हे एक प्रकारचे प्रशिक्षण असते.
९. आजच्या अंतरराष्ट्रीय परिस्थितीतील ताण कमी करून निरनिराळया देशाचे संबंध सुधारण्यासाठी.

समारोप :

आधुनिक काळात संशोधन संकल्पना अतिशय व्यापक असूनत्यात शास्त्र,कला,वाणिज्य,इतिहास,भूगोल, नैसर्गिक बाबी,मानवी जिवन इ.क्षेत्रात संशोधनचा उपयोग होतो.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A Nagar

Shri Dattatraya ... College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Scanned with OKEN Scanner

संदर्भ सुची

१. पाटील वा.भा., '' संशोधन पध्दती'', नागपुर, मंगेश प्रकाशन. १९९९,पृष्ठ.२०
२. डॉ.पाटील कायंदे, ''संशोधन पध्दती'', नाशिक, चैतन्य पब्लिकेशन, २००४, पृष्ठ. १.११
३. तैत्रव पृष्ठ. १.११
४. तैत्रव पृष्ठ. १.११
५. डॉ.भिंताडे वि.रा.,''शैक्षणिक संशोधन पध्दती'',पुणे,नित्य नुतन प्रकाशन २००९.पृ.२४
६. पंडित ब.बि, ''शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प'',पुणे, नुतन प्रकाशन, १९८९. पृष्ठ.१३
७. तैत्रव पृष्ठ. १३
८. मुळे रा.शं.,वि.तु.उमाठे,'‘शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे'', महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर १९८७,पृ.४०५.
९. डॉ.संत दु.का,''संशोधन पध्दती, प्रक्रिया व अंतरंग'', पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन पुणे, १९८८,पृ.२२८.
१०.शेटे शा.शं,पु.दि.केसकर, शालेय संशोधन प्रकल्प,महाराष्ट्र ग्रंथ भांडार कोल्हापुर १९७२,पृ.१३०.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.N.

Scanned with OKEN Scanner

16th International Interdisciplinary Conference

१६वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद

'Contribution of Literati, Social Reformers, Researchers and Scientists at National and International Levels'

देशविदेशातील साहित्यिक, समाजसुधारक, संशोधक आणि शास्त्रज्ञ यांचे योगदान

Editors :

Dr. Snehal Tawre

Dr. Manjusha Dhumal

Dr. Shilpagauri Ganpule

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi ...
Ghargaon,
Tal.-Shrigonda,
Dist.-Ahmednagar
College of Education

- स्नेहवर्धन प्रकाशन : क्र. १२५०
- देश - विदेशातील साहित्यिक, समाज सुधारक, संशोधक आणि शास्त्रज्ञ
  यांचे योगदान
  (समीक्षा - संदर्भ)
- प्रकाशक आणि मुद्रक :
  डॉ. एल. व्ही. तावरे
  स्नेहवर्धन, ८६३ सदाशिव पेठ, महात्मा फुले सभागृहामागे,
  पुणे - ४११ ०३०.
  स्थिरभाष : (०२०) २४४७ २५ ४९ / २४४३६९६१
  ई-मेल : snehaltawre@gmail.com
- © स्नेहवर्धन रिसर्च इन्स्टिट्युट
- प्रथमावृत्ती : ८ फेब्रुवारी २०१९,
  १६ वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद
- मुखपृष्ठ : संतोष धोंगडे
- अक्षरजुळणी : एस. एस. ग्राफिक्स, पुणे
- मुद्रणस्थळ : स्मिता प्रिंटर्स, पुणे
- ISBN 978-93-85709-45-6
- पृष्ठसंख्या : १००
- मूल्य : ₹ १२०/-
  $ 2

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

- लोकसंस्कृतीचे संवर्धक डॉ. द.ता. भोसले — डॉ. स्नेहल तावरे
- कार्ल मार्क्सचे आर्थिक विचार — डॉ. उत्तम हुसनाजी मानवते
- महाराष्ट्रातील सामाजिक विकासाच्या चळवळी — डॉ. नितीन व. चांगोले
- वर्धा जिल्ह्यातील समाजसेविका सिंधूताई सपकाळ यांच्या कार्याचे अवलोकन — डॉ. माया एम. वानखेडे, सं. मदनगोपाल मुंधडा
- साहित्यिक शिवराम महादेव परांजपे यांची नाट्यसंपदा — श्रीमती. श्रेया संजीव दाणी
- लोकशाही मूल्याचे उद्गाते महात्मा बसवेश्वर — डॉ. रवींद्र वैजनाथराव बेम्बरे
- महर्षी योगदान – एक अभ्यास — श्रीमती. कविता कारभारी मते
- शाहीर हैबती — डॉ. वर्षा सीताकांत कीर्तने
- सामाजिक परंपरा व परिघातील स्त्री जीवन ! — डॉ. मधुकर गणेश मोकाशी
- साहित्यिक यशवंतराव चव्हाण — डॉ. हणमंत रामचंद्र पोळ
- क्रांतिवीर बाबाराव सावरकर यांचे साहित्य क्षेत्रातील योगदान — प्रा. शिल्पा विश्वास कुलकर्णी
- कर्मयोगी पंडित सहदेव — प्रा. मधुमती कुंजल, मॉरिशस
- भाई एस.एम.पाटील यांचे सामाजिक योगदान — प्रा. प्रदीप कदम
- प्राचीन वैद्यकीय चिकित्सा शास्त्रातील वैद्य जीवकाचे योगदान — श्री. शिवाजी गायकवाड
- गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर यांचे शिक्षण क्षेत्रातील योगदान — डॉ. मच्छिंद्र रामचंद्र गोंटे
- आकाशवाणी श्रवणाद्वारे भाषिक कौशल्यांचा विकास — प्रा. शिवाजीराव बागल
- प्रा.दत्ता भगत यांचे नाट्यविश्व — प्रा. हनुमंत बाजीराव मते
- दादाभाई नौरोजी यांचे सामाजिक व आर्थिक कार्य — चारुशीला उत्तम शशिकला लोखंडे
- आधुनिक भारताच्या इतिहासातील आध्यात्मिक मार्गदर्शकांचे योगदान — डॉ. राजेश यशवंत कुलकर्णी
- स्नेहवन – अनाम देशभक्ताचे असामान्य कार्य — सौ. नीलिमा माधव फाटक

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

College of Education, Ahmednagar

गुरूदेव रविंद्रनाथ टागोर यांचे शिक्षणक्षेत्रातील योगदान

डॉ.मच्छिंद्र रामचंद्र गॉटे

१) प्रस्तावना :

एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात ज्या थोर व्यक्ती होऊन गेल्या त्यापैकी एक थोर व्यक्ती म्हणजे रविंद्रनाथ टागोर होय. त्यांचा जन्म ६ मे १८६१ साली बंगाल येथे झाला. त्यांचे घराणे उच्च व सुसंस्कृत होते, त्यांचे वडील देवेंद्रनाथ ब्राम्हो समाजाचे निष्ठावंत कार्यकर्ते व मार्गदर्शक होते.देवेंद्रनाथ हे भारतीय परंपरा आणि संस्कृती जोपासणारे होते. त्यांनी रविंद्रनाथ टागोरांना घरीच संस्कृत उपनिषदे आणि भारतीय तत्वज्ञान यांचे शिक्षण दिले. रविंद्रनाथंच्या वडीलांना वाङ्मय आणि गायन यात विशेष रस होता.रविंद्रनाथ टागोरांनाही या विषयाची गोडी वाटू लागली.रविंद्रनाथ टागोरांनी आपल्या वडीलांबरोबर काही काळ हिमालयाच्या परीसरात वास्तव्य केले.त्यामुळे निसर्गरम्य वातावरणाचे आकर्षण रविंद्रनाथाच्या मनात कायमचे वास्तव्य करून राहिले. परदेशात जाऊन आपल्या मुलाने बॅरिस्टर किंवा आय.ए.एस व्हावे असे देवेंद्रनाथांना वाटत होते.पण त्यांनी शालेय किंवा महाविद्यालयीन शिक्षणाची कोणतीही पदवी ते प्राप्त करू शकले नाही.रविंद्रनाथाच्या मनात शाळेविषयी, शिक्षणाविषयी व तेथील वातावरणाविषयी विलक्षण तिटकारा निर्माण झाला.कारण त्यांचे स्वातंत्र काव्यात्मक व संवेदनक्षम मन त्या साचेबंद शिक्षणपध्दतीत रमू शकले नाही.त्या काळातील कृत्रिम वातावरणाविरूध्द ते बंड करून उठले व चार भिंतीपलीकडच्या अनंत आकाशातील मोकळया वातावरणामध्ये ते झेप घेई. तसेच त्यांना तत्वज्ञानाचा वारसा त्यांच्या पित्याकडून संगीत , नृत्य,चित्र व अभिनयादी कलांचा वारसा आपल्या भावांकडून मिळाला.ते स्वत: प्रतिभासंपन्न कवी होतेच. कोणत्याही विषयामध्ये पदवी प्राप्त न करतादेखील विश्वविख्यात- साहित्यिक म्हणून तर गाजले.'गितांजली' या त्यांच्या काव्यसंग्रहाला इ.स.१९१३ मध्ये नोबेल पारितोषिक मिळाल्यामुळे त्यांना जगात प्रसिध्दी मिळाली.एक श्रेष्ठ कलावंत आणि महाकवी तसेच विचारवंत म्हणून रविंद्रनाथ टागोर प्रकाशाच्या झोतात आले. रविंद्रनाथंनी शिक्षणक्षेत्रातही अद्वितीय कार्य केले. विश्वभारती विद्यापीठाच्या माध्यमातून त्यांनी शिक्षणक्षेत्रातही अद्वितीय

कार्य केले. त्यांनी नाटक, काव्य, चित्रकला, नृत्य, संगीत या क्षेत्रात विस्मयनिय कामगीरी बजाविली. या सर्व क्षेत्रात रविंद्रनाथ टागोरांनी स्वत:चा वेगळा ठसा उमटविलेला आहे.

२) रविंद्रनाथ टागोरांचा जीवन विषयक दृष्टीकोन :

रविंद्रनाथांच्या साहित्यातून त्यांच्या जीवनविषयक दृष्टीकोनाचा विचार करताना व्यक्तीगत अनुभवाला विशेष महत्व दिलेले दिसून येते, या अर्थाने ते व्यक्तीवादी होते,व्यक्तीगत अनुभवातुन सत्याचा शोध घेण्यावर त्यांचा भर होता. ईश्वरावर पूर्ण श्रध्दा असणाऱ्या आणि कोणत्याही प्रकारच्या अहंकाराचा वारा न लागू देणाऱ्या कुटुंबात वाढलेल्या रविंद्रनाथ टागोरांनी शिक्षण क्षेत्रात अतिशय मोलाची कामगीरी केलेली आहे.विश्वाची निर्मिती ब्रम्हापासुन झाली आहे असे ते सांगत 'अहं ब्रम्हास्मि! १ मी ब्रम्ह आहे असे त्यांचे तत्वज्ञान होते.ईश्वर आणि मानव यांच्यात प्रेमाचे नाते असावे.असे रविंद्रनाथांना वाटे. रविंद्रनाथ टागोर म्हणतात की, प्रत्येकाने अंतिम सत्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न त्यांच्या जीवनात करावयास हवा.ते स्वत: मानवतावादी होते. आध्यात्माचा उपयोग हा मानवातील संबंध प्रास्थापित करण्यास, तो संबंध सुधारण्यास तसेच आदर्श समाजरचना निर्माण करण्यास होईल, आध्यात्माच्या मदतीने मानवता आणि विश्वबंधुत्व ही उद्दिष्टे मानवाला साध्य करता येतील यावर त्यांचा अढळ विश्वास होता. ईश्वर मानवातून प्रकट होत असतो. खरे शिक्षण म्हणजे मानवतेचा विकास करणे, मानवातील एकतेचा साक्षात्कार घडविणे, शाळांमध्ये केवळ ज्ञान देण्यावर भर दिला जातो.ते योग्य नाही मुलांच्या मानसिक आरोग्यासाठी व मनोविकारासाठी केवळ पाठ देणारी शाळा नको.तर एकमेकांबद्दल प्रेम व आत्मियता निर्माण होईल असे वातावरण शाळेत असेल पाहिजे सगळी माणसे परमेश्वरानेच निर्माण केलीत त्यामुळे ती सारी एकत्र आहेत ही जाणिव मुलांमध्ये निर्माण झाली पाहिजे, ज्ञानामुळे शक्ती पाहिजे, ही एकता व सहानुभुती निर्माण करणाऱ्या शिक्षणाला टागोरांनी म्कनवंजपवद व'लिउचंजील असे म्हंटले आहे ते म्हणतात " श्रेष्ठ शिक्षण तेच की जे केवळ माहिती देत नाही, तर आपल्या जीवनाचा संपूर्ण विश्वासी मेळ घालतो .व्यक्ती व विश्व यांत सुसंवाद प्रस्थापित करते हेच एकरूपतेचे, सामंजस्याचे, एकात्मतेचे शिक्षण परंतु दुर्दैवाने शाळांमधून तशा शिक्षणाची उपेक्षात केली जात नाही, तर ते दडपले जाते."२ धर्म व आध्यात्मिक मुल्यांवर रविंद्रनाथ टागोरांची श्रध्दा होती, परंतु धर्माची व तत्वज्ञानाची पुस्तके शिकवून विद्यार्थ्यांमध्ये धार्मिक प्रवृत्तीचा विकास होऊ शकत नाही.असे त्यांचे मत होते.निसर्ग व मानव यांच्या प्रेमानतूनच परमेश्वराच्या अस्तित्वाची अनुभूती येऊ शकते असे ते म्हणत. तसेच बौध्दिक, भावनात्मक वा शारीरिक विकासापासून

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri ... & Krushi Gramvikas Pratishthan's
Ghargaon,
Tal.-Shrigonda,
Dist.-Ahmednagar
College of Education

धार्मिक विकास वेगळा आहे हे मानणे त्यांना पसंत नव्हते प्राचीन काळी बुध्दी ही धार्मिक भावना व श्रध्दा यांच्या पासून वेगळी मानली जात नव्हती, परंतु आज आपण तसे मानू लागलो आहे हे चुक आहे. मानवी मनाचे वेगळे कप्पे न पाहता ते एक समजून त्याचा विकास करावा तरच संपूर्ण जीवनातील एकात्मतेचा प्रत्यय मुलांना येईल.

३) रविंद्रनाथ टागोरांचे शिक्षणविषयक दृष्टिकोन :

शिक्षणाचा खरा उद्देश मानसिक स्वातंत्र्य व हे स्वातंत्र्य मुलांना स्वतंत्र वातावरणात ठेवले तरच प्राप्त होऊ शकते चार भिंतीच्या आत दिलेले शिक्षण हे पिंजऱ्यातील पोपटाला दिलेल्या शिक्षणाप्रमाणे असते. पिंजऱ्यातील पोपट बोलू शकेल, पण गगणात भरारी घेण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात होऊ शकणार नाही त्याचप्रमाणे शाळेतील शिक्षणामुळे मुले ज्ञानाची पोपटपंची फक्त शकतील, परंतु जीवनातील समस्यांना तोंड देण्याचे, जीवनातील निर्भयपणे वावरण्याचे स्वातंत्र्यपणे विचार करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात कसे निर्माण होणार. विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करायचा असेल तर शिक्षणपध्दती सर्वांशीने खुली असणे हा आवश्यक आहे.पूर्ण जीवन जगण्यात विद्यार्थ्याला समर्थ करणे हा शिक्षणाचा एक उद्देश आहे शिक्षणातून व्यक्तीचा शारीरिक, मानसिक व बौध्दिक असा त्रिविध विकास साधला जात असतो. हा विकास साधण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या सुप्त शक्तीना जागृत करावे लागते. मुलगा किंवा मुलगी समाजाचा घटक असतो सामाजिक अन्य घटकांशी, व्यक्तीशी जुळवून घ्यावे लागते इतरांशी समरस व्हावे लागते. व्यक्तीच्या समर्थ जीवनातून सामाजिक जीवनाची उभारणी होत असते.

शिक्षणातून बालकाचा सर्वांगीण विकास झाला पाहिजे, शारीरिक, मानसिक, बौध्दिक, नैतिक विकास असावा पण तो समतोल व्हावा, हा समतोल विकास निसर्गाशी, मानवाशी तसेच व वस्तुमा०ांशी सुसंवादी असला पाहिजे.शिक्षणातून जीवनातील दैनंदिन विविध गरजांचे, अर्थिक गरजा भागविण्याचे सामर्थ्य असले पाहिजे.व्यक्ती आणि समाज यात सुसंवाद प्रस्थापित करण्याचे सामर्थ्य शिक्षणातून विकसित झाले पाहिजे.

शिक्षण म्हणजे अशाश्वत बंधनातून मुक्ती मिळवणे होय. आत्म्याचा संपूर्ण विकास साधणे व त्याला कृत्रिम बंधनातून मुक्त करणे हे शिक्षणाचे ध्येय असले पाहिजे.शिक्षण म्हणजे जीवन आणि जीवन म्हणजे शिक्षण होय .शिक्षणातून माणूस घडविला पाहिजे आणि माणसाने सत्याचा शोध घेऊन ते सत्य आचरणात आणले पाहिजे असे रविंद्रनाथ टागोरांना अभिप्रेत आहे.' शिक्षण म्हणजे केवळ माहिती गोळा करणे नसून शिक्षण म्हणजे स्वतःला व इतरांना ओळखणे होय' ; जीम ळतमंज नेम च गिकनबंजपवद पे दवज उमतमराल जव बवससमबज बिजे

इनज जव ादव् उंद दक उंसस यदवेमसा ादवूद जव उंददघ्

रविंद्रनाथ टागोर यांच्या मते, शिक्षण व्यवस्थेत माणासाच्या व्यक्तिमत्वाच्या सर्व अंगभूत तत्वांचा समग्रपणे विचार होणे आवश्यक आहे मस्तक ;भ्मंकद्ध हात ;भ्ंदकद्ध आणि हृदय ;भ्मंतजद्ध यांचा विकास म्हणजे शिक्षण होय.'मन, बुध्दी आणि शरीर या सर्वांचा बरोबरीने विकास साधते ते शिक्षण' अशी व्याख्या टागोरांनी केलेली आहे.

रविंद्रनाथ टागोरांचा शिक्षण विषयक दृष्टिकोन खालील प्रमाणे:

१) रविंद्रनाथ टागोरा यांनी स्वयंम शिस्तीवर भर दिलेला आहे.

२) शालेय अभ्यासक्रम हा जीवनाभिमुख असला पाहिजे. अभ्यासक्रमात भाषा, साहित्य, मातृभाषा, परभाषा, गणित, विज्ञान, रसायन, वनस्पतीशास्त्र, सामाजिकशास्त्रे, तंत्रविज्ञान, धर्म, तत्वज्ञान , मानसशास्त्र इत्यादी विषयांचा समावेश असला पाहिजे.

३) रविंद्रनाथ टागोर यांनी आश्रमपध्दतीचा स्विकार करून कोलकत्यापासुन १५० कि.मी. अंतरावर गजबजापासून दूर बोलापूर येथे इ.स १९०१ साली शांतीनिकेतन या संस्थेची स्थापना केली व आपला शैक्षणिक दृष्टीकोन स्वप्न साकार केले. गुरूदेवांचे शांतीनिकेतन म्हणजे प्राचीन गुरूकुलपध्दतीचा आधुनिक अविस्कार होय.

४) रविंद्रनाथांनी पुस्तकी विद्येपेक्षा क्रियाशिल व कृतीशील अध्यापन पध्दतीचा पुरस्कार केलेला आहे.

५) मुलांनी दैनंदिन कार्यक्रम निसर्गाच्या सहवासात राहून निसर्गक्रमानुसार शिकावे मुलांना हस्त व्यवसायाद्वारा शिक्षण देण्यावर भर असावा.

६) शिक्षणाचा खरा उद्देश मानसिक स्वातंत्र्य होय.

७) गुरूकुलाच्या माध्यमातून नैतिक विचारावर शिक्षणाचा भर दिलेला आहे.

८) शांतीनिकेतन मध्ये शिक्षणपध्दतीचा आणखी एक महत्वाचा विशेष म्हणजे मातृभाषेचा अध्ययन-अध्यापनासाठी वापर करण्याची सुरवात केली.

९) ज्या शिक्षणाच्या माध्यमातून जीवन कसे जगावे याचे ज्ञान मिळते तसेच प्रत्येक व्यक्ती आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक आणि मानसिक दृष्टीने सक्षम बनविते तेच खरे शिक्षण होय माणसाला सर्वार्थाने सक्षम बनविणे हेच शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्टे असले पाहिजे.

१०) ज्ञानाच्या क्षेत्रात स्त्री-पुरूष हा भेदभाव न करता त्यांना समान संधी मिळाली पाहिजे.

४) विश्वभारती आंतराष्ट्पीय विद्यापीठ :

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

विश्वभारतीय आंतरराष्टधीय विद्यापीठाची स्थापना ६ मे १९२१ रोजी केली 'विश्वभारती' या शब्दात विश्वभारत यांचा संगम येथे पहावयास मिळेल ती विश्वभारती भारतीय शब्दाचा अर्थ संस्कृती असाही होतो. मानवतावादाची विश्वव्यापी कल्पना त्यांनी विश्वभारतीद्वारे साकार केली. भारताने संकुचितपणाच्या सीमारेषा ओलांडून विश्वंबधुत्वाकडे वाटचाल करावी व पश्चिमात्य जगतात संकुचित झालेली कल्पना ही अधिक व्यापक व्हावी हे गुरूदेव टागोरांची स्वप्न होते विश्वभारती आंतरराष्टधीय विद्यापीठाचे 'यत्र विश्व भक्ती एक निडम् हे बोध वाक्य आहे. विश्व हे एक घरटे आहे असा या बोधवाक्याचा अर्थ आहे हे सारे विश्व माझे घर आहे अशी त्या पाठीमागची भावना आहे. विश्वभारतीमध्ये विविध धर्माच्या व विविध राष्टधच्या असलेल्या विद्यार्थ्यांना व शिक्षकांना एकत्र राहण्याची संधी मिळते येथील वर्ग निसर्गरम्य वातावरणात चालतात.येथील वातावरण घरगुती व आध्यात्मिक आहे.विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्व विकासाची विद्यापीठात विविध उपक्रम राबविले जातात. विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वाव दिला जातो.

५) समारोप :

रविंद्रनाथ टागोरांनी शिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्तीमत्व विकास, ग्रामविकास, शहरविकास, राष्टधविकास व आंतराष्टधीय विकास साधण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला. त्यांनी विश्वशांती आणि विश्वंबधुत्वाचा संदेश देवून मानवता विश्वात अवतीर्ण व्हावी म्हणून आयुष्यभर प्रयत्न केला.

संदर्भ सूची :

१. डॉ.करंदीकर सुरेश व मंगरूळकर मीना,'उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर,२००२ पृ. १३८.

२. डॉ. कुंडले म.बा. 'शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक सामाजशास्त्र,' श्री. विद्या प्रकाशन, पुणे २००३, पृ. ५८०.

३. पवार ना.ग.' शिक्षण क्षेत्रातील विचारवंत,'(भारतीय व पश्चिमात्य), नित्य नुतन प्रकाशन पुणे,२००५, पृष्ठ. १५७

४. अकोलकर ग.वि.'शैक्षणिक तत्वज्ञानाची रूपरेषा,' श्री विद्या प्रकाशन पुणे,३०,१९७३

ഇഇ

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist. A. Nagar
Scanned with OKEN Scanner

IMEJ
Mail: imej2011@gmail.com
www.shreeprakashan.com

Shree Prakashan
Sr. No. 48/2/B, Anand park,
Prerna School Road Road,
Ambegaon (Bk). Pune: 411046. (India)
Contact: 09422566159/ 09527447998.

Ref: 69/73,M-2021

Date : 28/03/2021

IMEJ: *International Multidisciplinary E- Journal* ISSN: 2277- 4262.

CERTIFICATE

This is to certify that the research paper entitled

Development Of Emotional Intelligence

Authored

Dr. Shivprasad Chandrakant Ghalme
Asst.Prof.- College Of Education, Ghargaon,
Tal-Shrigonda,Dist-Ahmednagar

Paper was reviewed by double blind peer review committee. The paper is original and innovative. It is published in International Multidisciplinary e-Journal, ISSN 2277- 4262. Scientific Journal Impact Factor : 6.992 Vol- 10, Issue- 3, March, 2021.

IMEJ

Prof. Kakasaheb D. Shinde
EDITOR IN CHIEF: IMEJ.
International Multidisciplinary E- Journal
www.shreeprakashan.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist. A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
ISSN : 2277-4
SJIF : 6.

Development Of Emotional Intelligence

Dr. Shivprasad Chandrakant Ghalme
Asst.Prof.- College Of Education, Ghargaon,
Tal-Shrigonda,Dist-Ahmednagar

Abstract

The concept of emotional intelligence was first proposed by American psychologists peter selaway and john Mayer in 1980.Daniel Golemans contribution is considered important in popularizing the concept of emotional intelligence. Daniel Goleman elaborated this concept through his writing, training and research on emotional intelligence in 1995.He stated 5 five components of emotional intelligence. Research findings on successful individuals in various fields illustrate the need for emotional intelligence development. Various researches show that emotional intelligence is more useful than cognitive intelligence for a successful life. so we realize how important it is develop emotional intelligence. The emotional intelligence can be learned and developed.as well as working on your skills in the five areas above, we can use these strategies for development of emotional intelligence.

We often see people around us who are intelligent and smart. But that find that it very difficult to accept the simple challenges of life. Many times intelligence does not get marks in the exam or despite having sufficed at the workplace; one does not get much progress. from such various incidents we can see that an intelligent person is not necessarily a successful person. In fact, their failure is not related to their intelligence or lack thereof, but to different factors. The study of emotional intelligence can be traced back to Darwin's theory.

A new system of intelligence was developed based on human emotions, going beyond the kinds of abilities normally expected from the term intelligence. Emotional intelligence has become relatively new topic of research and study. Many studies have shown that people with high emotional intelligence are more successful; in the workplace.

The concept of emotional intelligence was first proposed by American psychologists peter selvage and john Mayer in 1980.Daniel Golemans contribution is considered important in popularizing the concept of emotional intelligence.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.N.

Scanned with OKEN Scanner

In 1995 the famous American psychologist Daniel Goleman explained the concept of intelligence in his book emotional intelligence. According to him emotional intelligence is the capacity for recognizing our own feelings and those of others for motivation ourselves and for managing emotions well in ourselves and in our relationships.

The balanced development of persons personality defends on his emotional intelligence. The word success is asked to explain the concept of emotional intelligence. Emotional intelligence helps to take a person to greater heights. The intelligence we all know is innate, but emotional intelligence can be developed with effort.

- Characteristics Of persons with developed emotional intelligence -

1) Such persons are aware of their own strengths, weakness, abilities
2) A person with high emotional intelligence is fully aware of his personal values, life values and goals.
3) Such persons are usually not emotional.
4) People with high emotional intelligence establish very pleasant safe and successful relationships with other people.
5) A person with developed emotional intelligence can easily communicate with others.
6) Emotionally intelligence people know their emotions well and manage them well.
7) Persons with high emotional intelligence stimulate new ideas.
8) These peoples are very popular and successful leaders in the society.

Components Of Emotional Intelligence –

Daniel Goleman elaborated this concept through his writing; training and research on emotional intelligence in 1995.He stated that following 5 components of emotional intelligence.

A) Personal Ability –
   I) Self-Awareness
   II) Self-Regulation
   III) Motivation
B) Social Ability
   I) Empathy
   II) Social Skills

A) Personal Ability –

I) Self-Awareness –

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar
PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon. Tal. Shrigonda. Dist. A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

6) Evaluate how your actions will affect others – before you take those actions. If your [...] impact others,put yourself in their place.How will they feel if you do this ? would you want that experience ? if you must take the action,how can you help others deal with the effects.

References

- Aggarwal,J.C.(1994),Essentials Of Educational Psychology,New Delhi : Vikas Publishing house.

- Ardalan,Alisa & Maymand,Mohammad & Mirza,Hosseini (2013),Study of relationship between emotional intelligence (EI) and Knowledge Sharing (KS). European Journal Of Business & Management.Vol.5,NO.22,Pp.203-216.

- Goleman,Daniel (1995),Emotional Intelligence. New York :Bantam Books..
- Goleman,Daniel (1996),Emotional Intelligence.Why it can matter more than IQ ? New York : Bloomsbury Publication.
- Goleman,Daniel (1999),Working with Emotional Intelligence. New York : Bantam Books.
- Latha,M.(May 2012),Emotional intelligence among prospective teachers.International Multidisciplinary e-Journal.Vol-I,Issue-V, Pp.66 -69.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist. A.Nagar

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
ISSN : 2277-4262
SJIF :

Shri Dattakrupa Shaikshanik ... Gramvikas Pratishthan, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-A.Nagar, College of Education

Development of Programme based on Savitribai Phule's Philosophy for women Empowerment in secondary school & it's effectiveness.

Dr. Jagdish B. Rathod
Principal
College of Education, Ghargaon,

Introduction:-

The word education is derived from the Latin word Educare or Educere. Educare means to lead out i.e. lead out the abilities of a person. Another word Educare means to bring up, to train or to mold. Both meanings are included in the broader concept of education. Education is of either formal or informal type. Empowerment is the process of strengthening, enhancing the authority only by information, responsibility and share in decision making so that the performance in different sectors of life improves to make an individual an able, organized and a good employee.

Women Empowerment:

Meaning - This is the act of giving strength and confidence. Empowerment means moving from enforced powerlessness to a position of power.

Definition - To give power or authority to (Oxford dictionary)
Give ability to enable (Sahay S.)

Types or aspects of empowerment:

Social,

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.N...

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Educational,

Economical,

Political,

Psychological

Present Status: Today the empowerment of women has become one of the most important concern of 21" century but practice of women empowerment is still an illusion in reality. We observe in our day today life how women become victimize by various social evils. Empowerment of women is essentially a process of upliftment of economic, social and political status of women.

Theoretical background

Savitribai Phule's work for women empowerment Today getting education is right for a child. But it was not the situation in 18th century. As in that time education was the right of the people in particular class. Excluding these few people rest were far away from education.

Women were even could not think of getting education as it was the right of the men in the society. In such situation both Jyotirao and Savitribai Phule recognized that education was one of the central planks through which women and depressed classed could become empowered and hope to stand on equal footing with rest of the society At the time when people hardly identified the grievances of the women in India, she along with her husband stood up to fight injustice against women. She played important role in fighting fo women's rights in India during British rule and is described as one of the first generation modem Indian feminist. She opposed practices like child marriage, sati pratha, shaving heads of widows etc. thus she was engaged in a passionate struggle for social justice for women. This was nothing but women empowerment.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramin ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education & ...

Conceptual definition: Planned series of events to build up beliefs in one's personal worth and likelihood of succeeding. (Oxford dictionary)

Operational definition: A planned series of theoretical information and practical work created by researcher given and implemented to develop women empowerment of girls of Secondary Schools in Ahmednagar District.

Philosophy -

Conceptual definition: A theory or attitude that acts as a guiding principle of behavior. (Oxford dictionary)

Operational definition: The fundamental thoughts or facts put by Savitribai Phule which proved helpful for upliftment of women.

Women Empowerment-

Conceptual definition: Giving strength and confidence to adult human female.

Operational definition: Creation of an environment where women can make independent decisions on their personal development.

Secondary Schools -

Conceptual definition: A school intermediate between elementary school and college and usually offering general, technical, vocational or college preparatory coerces. (Merriam Webster)

Operational Definition-A secondary school of class 9th and class 10th in Ahmednagar district.

Ahmednagar District-

Conceptual definition-A district in state of Maharashtra in India.

Operational definition - One of the districts in Maharashtra comprising in 14 talukas.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Need and importance:

Need of the Study -

a. Secondary school girl students: The research is essential for secondary school girl students in overall development.

b. Women: An adult female woman needs a planned programmer for their empowerment in different aspects.

c. Teachers: The research is needed for the teachers to make their girl students empowered.

d. Society: Empowerment of women is essential for society to insure sustainable development of the country. e. Family: Empowerment of the women in family is essential for healthy and happy family life.

Importance of the study-

a. Girls and women: The findings of the research will be helpful for girls and women in different aspects of life.

b. Teachers: The research will be help teachers for empowerment of their girl students

c. Parents: Research will be useful for parents to create feeling of security for their daughters.

d. Society: The finding of research will be useful for the progress of the society. e. Government and policy makers-These agencies will get ideas for developing plans and programmers for women empowerment. f. Family: Women empowerment programmers will be helpful for healthy and happy family life.

Objectives:

a. To check the present status of the women empowerment. b. To develop and implement the programme for women empowerment.

c. To check the effectiveness the training programme for women empowerment.

d. To prepare and standardize test for women empowerment.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Adhyatmik Sanstha's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Scope, Limitation and delimitation :

a. The research will be helpful for all girls and women.

b. The research will be helpful for girl students of all medium.

c. The research will be helpful to the society

Limitation -

a. The present research is related to women empowerment only..

b. The four aspects of women empowerment will be considered here

c. The programme is related to girls only.

d. The finding of research will be based on the responses given by the respondent to training programme.

e. Family, Social, Economical, Rural or Urban background are not considered regarding development of women empowerment.

Delimitation -

a. All girl students of 9th standard from Marathi medium in Ahmednagar district will be selected for survey.

b. Research is delimited to girl students.

c. The researcher will consider the period from 2020 to 2022.

Result :

1. Teachers can use findings of the study to develop women empowerment and solve the problem.

2. Parents can motivate women empowerment in the family.

3. Schools can arrange supporting extra and co-curricular activities in the school for women empowerment.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda.Dist.A.Na

Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
ISSN : 2277-4262
SJIF : 7.779

Home Schooled children and its effectiveness

Dr. Shri Rathod Jagdish B.

Principal

College of Education, Ghargaon.

Introduction

Education is an endless journey through knowledge and enlightment – Dr APJ Abdul Kalam Education is the key to uniting nations, bringing human beings closely together. Education plays a great role in our career growth as well as in the personal growth. For formal education there is a system that is worldwide accepted. That is called as schooling which is the Primary stage of formal education. With the changing need of new era there is a wide spread change in the education system as well. Other than formal schools, home schooling is the latest form of education reemerged within the 1970s and the 1980s. It is a form of private education that is parent led and home based. Homeschooling is different than Deschooling and Unschooling. Deschooling : Deschooling is a term invented by Ivan Illich. It is a decompression period that you allow your child after switching from a traditional public school environment to home school. Unschooling : It is a method supported by educator john holt. Who believes in an unschool movement because children learn subject matter naturally? Both Deschooling and Unschooling fall the umbrella of homeschooling. Homeschooling: It is a system where parents are taking control of the child's education and facilitating learning in a home environment. Homeschooling is an international endeavour millions of families around the world have made the decision to take their childs education into their own hands especially during and in the wake of COVID -19.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

While not yet a mainstream form of education in India, Homeschooling is gathering momentum as an education option especially in the larger metropolitan areas of Banglore Mumbai and Pune. In India Homeschoolers follow the central Board of Secondary Education (CBSEC) curriculum or Homeschooled students can appear for board examinations conducted by the National Institute of open Schooling (NIOS) after they turn 14 years old. They may opt for the International General Certificate of Secondary students that makes,them eligible for college in India.

Multiple Intelligence (Howard Gardner 1980)

The concept of multiple intelligences is relevant in understanding each learners unique needs and for approaching learning in a way that utilizes each learners existing abilities. This theory of multiple intelligence also helpful for homeschool educators to understand as it allows them to see their child from a variety of perspectives and to evaluate for their child.

Active learning

Active learning is an umbrellas that refers to several models of instruct that focus the responsibility of learning on learners. In the context of homeschool education active learning can be a very flexible and complementary approach to what homeschoolers already tend to do.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Advantages Of Homeschooling

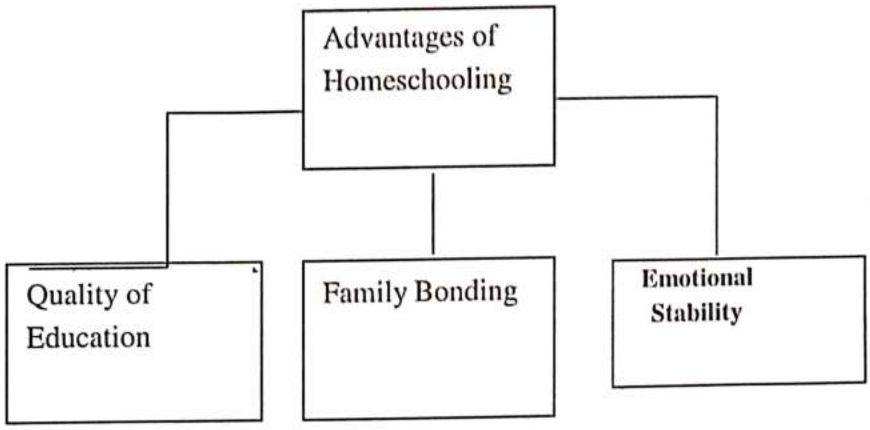

Quality of Education :

Our Indian educational system is still crippled with issues like teacher quality and effective instructional delivery. These factors are directly related to the school dropout rates. And speak volumes about our internal unresolved quality concerns.

On the other hand homeschooling is an opportunity to raise the bar of education and plan it in a manner that works the best for the learner.

Family Bonding :

Students in regular schools are prone to be delinquents, devians rebellions and face mental health problems mostly because of reduced quality family tines.

Emotional Stability: A traditional classroom with as heterogeneous mix of students acts as a barrier for numerous introvert and naïve students knowingly or unknowingly their voices get unnoticed and at thing even suppressed.

But with home based learning each child is free to speak, express, create and clarity all that strikes his/her mind.

And this in turn makes the child emotionally stable and strong. These numerous

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattatraya Shaikshnik & Krushi ... Ghargaon. Tal. Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

benefits at hones education have made it popular in several parts of the world.

Definitions Of The Important Terms

Middle Childhood :

Conceptual definition : Middle childhood is a style where children move into expanding roles and environments that is between 6 and 12 years of age.

Operational definition – In this research middle childhood is term used for home schooled children between 6 and 12 years of age.

Operation definition : in this research, middle childhood is term used for home schooled children between 6 and 12 years of age.

Home schooled children :

Conceptual : students are considered to be homeschooled if their parents reported them being schooled at home instead of at a public or private school.

Operational : In this research Home Schooled children are students who have opted home education under the guidance of their parents.

Parent :

Conceptual : **A** parent is the caretaker of a child. Who is biological mother or father of a child. Operational : In this research parent is a person or persons of home schooled childrenwho are responsible for their upbringing and education at home.

Programme :

Conceptual : A programme is a set of instructions or statements to perform some specific tasks. It is a composed list of instructions.

Operational : In this research programme is a set of instructions actions for parents of home schooled children to help them teaching at home.

Effectiveness :

Conceptual : It is the capability of producing a desired result or the ability to produce

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist. A. Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakala Shaikshnik & Krushi ... Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

desired output.

Operational : In this research effectiveness is the term for the usefulness of the programme for parents.

Pune City :

Conceptual : Pune also called Poona City, west central Maharashtra State, western India at the junction of the Mula and Mutha rivers

Operational : In this research Pune city is where most of the parents opted home schooling for their kids.

Need and ImportanceNeed of the Research

Homeschooling is legally accepted in almost 50% of countries from all over the world. In India the population of Home Schooled children is growing. Parents who want to transmit values, beliefs and worldview to the child. Lack of information about homeschooling leads to decreased the value and benefits of it.

Objectives of the Research

1. To find out the challenges homeschooled children parents facing in teaching their children at home.
2. To develop a programme for home schooled children's parents.
3. To test the effectiveness of the parent programme. Home schooled children programme.

Review of related Literature

Homeschooling in India is not yet known precisely because there has been no specificresearch or root development. Very few papers and researches carried out about this topic.

Homeschooling : An alternative education in Indonesia – Achmad Razi – 2016,

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & ...
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist. ...

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Koushalya Gramin ... Ghargaon, Tal. Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

Indonesia Objectives

1) To examine home schooling an alternative education in Indonesia.

2) To find out the factors of Homeschooling.

3)To find out the difference between Homeschooling and Formal school.

Findings :

Homeschooling is a choice and an alternative repertorie for parents in improving thequality of education.

Similarities : The proposed research and the above research both has a common concept of homeschoolingand the factors of homeschooling.

Differences : The proposed research is aim to design a programme for parents of homeschooled children.

Homeschooling : The Research :

To find out the reasons and motivations for home education.

To find out the academic achievement for home schooling students.

To find out the socialization ration between home schooling students and formalschool students.

Homeschooling students perform statically significantly better than those in conventionalschools.

Homeschooling students score above average on achievement tests regardless their parentlevel of formal education.

Similarities :

The proposed research and the above research has the similar objective of academic achievement of home schooled children.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Differences :

The proposed research is focusing on the programme development for parets of Home schooled children and the above research is focused on development of homeschooled children.

Homeschooling in India :

Radhika Kapur : University of Delhi(March 2018)

1) To find out the approximate students opted homeschooling in Delhi, Mumbai and Pune.
2) To find out the advantage of Homeschooling.
3) To find out the reasons behind increasing the number of parents opting for home schooling for their child.

Method : Survey methodFindings

Homeschooling is best option for parents who keep travelling due to their work reasons.In India parents opting for Home Schooling for the extra curricular activities they want their child should focus on.

Similarities : The proposed research and above research both have similar topic and the objective.

Method of Research

The present research will be carried out by applying mixed method i.e. questionarie, social skill Rating System (SSRS), product development method and Experimental method.

Sample

A sample is the small proportion of the population that is selected for observation analysis.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Here, Purposive sampling is seems to be most appropriate for present research since this allows researcher to select those participants who will provide more information.

Sample consists of 100 Home Schooled childrens parents from Pune and Mumbai City.

Scope, Limitations and Delimitations Scope

The programme will be helpful for the parents of Homeschooled children. The programme will be helpful for the age group of 6 to 14 ears Homeschooled children's parents.

Delimitations of the study

1) Research is delimited to Homeschooled children and their parents from Pune and Mumbai city only.
2) Research is delimited to the age group of 6 to 14 years children from Pune and Mumbai only.
3) The product developed will be restricted to homeschooled children and their parents.

Limitations of the study

1) There is no control on the attitude or readiness of the parents.
2) The findings of this research will be based on the data collection tool.

Result -

The proposed programme will help homeschooled children's parents.

The proposed programme will assist the parents wish to have Homeschooled their child.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Sadaruga Shaikshnik & Krushi ... Gharguon. Tal. Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

References

- Acharya, Prasanta Kumar and Behera, Manoranjan, (2004), Functioning of Sarva Shiksha Abhiyan Programme in Orissa (quarterly monitoring report). Bhubaneswar, Nabakrushna Choudhary Centre for Development Studies. pg. 39
- Adhikari, Tejaswini. (2001). Study of five NMMC schools in Navi Mumbai. Mumbai, Tata Ins of Social Sciences, pg. 14.
- Aggarwal, and Chugh, Sunita (2003), Learning achievement of slum children in Delhi New Delhi: National Institute of Educational Planning and Administration,pg. 59.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal Shrigonda,D...

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2277- 4262
SJIF : 8.244
INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

"Exclusion" and "Inequality" in small schools of rural Ahmednagar: A step towards transforming small school education.

Dr.Jagdish B. Rathod

Principal

College of Education, Ghargoan

Introduction:

Primary schools in India have been serving a large section of poor and middle class people by providing basic education Small schools are always rich in heritage and preserving traditions as reported in history of education in India. Schools in rural India have been started from the Vedic-age Gurukula, which followed a strict curriculum in the field of teaching and education. In Vedic period students are being taught religion, philosophy, scriptures, medicine and astrology. These schools are generally situated in rural areas and are more egalitarian in nature. These schools were open for all groups of students. In medieval period, India has following types of small schools in rural areas:

Pathshalas

Madrasa

Informal surroundings of village (house of teacher, temple or under tree)

Today small schools in rural India are still facing this kind of starvation. Schools in rural areas are struggling with limited teachers, basic facilities and learning space. The rural schools are featured with lack of human and physical resources. figures and various research

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal Shrigonda Dist.

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shikshan & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

reports show high absenteeism and low enrollment ratios in primary schools situated in rural India.

Statement of the Problem

Definition of the important term

Conceptual Definition:

The basic meaning of exclusion is to prohibit specific area, or a sect of people. Individuals are prohibits from various right and facilities.

Operational Definition:

The facilities and resource allocation is not efficient in exclusive economy. Favored group of people enjoys same facilities and opportunities whereas some people are blocked from availing similar facilities and opportunities. Primary schools in India faces lack of basic facilities and amenities as compare to urban primary schools.

"Inequality"

Conceptual Definition: Inequality is known as unequal distribution of resources, or disparity in any situation.

Operational Definition: It is also known as by similar terms such as injustice or partiality

Need and Importance -

Primary schools in India became a symbol of inequality and disparity. The reforms related to quality of education in primary school will be considered primarily. Primary schools pass out are the future of India. Low enrollment ratio is may be one reason behind lack of availability of resources and facilities in India. If there is one student and one teacher in class, then it will not attract resources and facilities being provided by

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda.Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

government. So, it is noted that inequality and exclusion is present because of low enrollment ratio. There is need to explore this critical area of primary school education for awareness and improvement in further learning process. Present research will help government and policy makers to know the reasons behind backlog of primary schools in Ahmednagar.

Aims and objectives of research

In present research, social exclusion and inequality is being explained with respect to primary schools of rural areas as compared to urban areas in Ahmednagar district of Maharashtra.

Following are the objectives of the study:

- To find out the differences between urban primary schools and rural primary schools in Ahmednagar
- To measure gross enrollment ratio in urban and rural primary schools:

Research questions and Hypothesis:

The schooling system of India is being corrupted by exclusion and inequality in primary schools of rural areas. The present research paper tries to provide solutions to following research questions associated with research problem.

- What is historical status of rural education in India?
- What types of schooling are there prevailing from ancient times in India?
- Is there any difference between curriculum of rural schools and urban schools

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

- What education system is being followed by rural people in Ahmednagar?

This is not an amazing end given proof in these reports appearing that skilled students are exhausted in school. Be that as it may, the discoveries fortify bits of knowledge from research in this survey demonstrating that skilled youngsters are powerless against separating from school and need substantially more help than they get by and by (Battle and Grant, 1995).

Three extra reports come from the equivalent continuous longitudinal research venture that is making a bank of information gathered through contextual analyses of skilled rustic young ladies in southern Georgia. The exploration explores impacts on talented rustic young ladies in their improvement of earnings for school and professions. The first of these investigations.

Assumptions :

- There are rich historical status of rural education in india.
- There are changes in types of schooling prevailing from ancient times in india.
- There may difference between curriculum of rural schools and urban school.

The schooling system of India is being corrupted by exclusion and inequality in primary schools of rural areas. The present research paper tries to provide solutions to following research questions associated with research problem of Ahmednagar **Method of research:**

The Present research will be carried out by applying mixed method i.e. Document Analysis Survey Method Historical Method.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramin... Ghargaon. Tal. Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

Population Sample and Sampling Techniques

Ahmednagar district is dominated by Pravara rural education society and Rayat shikshan Sanstha, For the purpose of collecting the data and opinions regarding availability of basic facilities and amenities, sample of 20 rural primary schools and 20 urban primary schools will be selected from Ahmednagar district of Maharashtra to portray the context of inequality and exclusion in small and primary schools. The data analysis will be done by using statistical techniques like spss and stata software. Hypothesis testing of the study will be measured by using t-test and chi-square test.

Scope, Limitation and Delimitation

Limitations of research

The only limitation of the present research study is that this study is confined to only one district to explore the issues and diversity among the rural and urban primary schools. Hence, the present study is narrow in scope.

Delimitation

- The present research is delimited to rural and urban small school of Ahamednagar.
- 20 Urban and 20 rural and urban small schools will be selected for survey.
- Research is delimited to primary school.

Significance of the study

The paradigms of the present research study will help policy makers and government to study the issues arising out from the primary rural

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist. A.Nagar

education. This study will surely help in improvement of basic facilities in rural education of Ahmednagar.

Conclusion : - The final section of the research will include some necessary policy issues which will address the recent and important issues regarding urban and rural primary schools in Ahmednagar.

References

- Acharya, Prasanta Kumar and Behera, Manoranjan, (2004), Functioning of Sarva Shiksha Abhiyan Programme in Orissa (quarterly monitoring report). Bhubaneswar, Nabakrushna Choudhary Centre for Development Studies. pg. 39
- Adhikari, Tejaswini. (2001). Study of five NMMC schools in Navi Mumbai. Mumbai, Tata Ins of Social Sciences, pg. 14.
- Aggarwal, and Chugh, Sunita (2003), Learning achievement of slum children in Delhi New Delhi: National Institute of Educational Planning and Administration,pg. 59.
- Aggrawal, Yash. (2001), Progress towards universal access and retention. New Delhi, National Institute of Educational Planning and Administration, pg.194.
- Mehta, Arun, (2006), Elementary education in India analytical report 2004- 05: progress towards UEE, National Institute of Education Planning and Administration, pg 373
- Mhrd Deeal, (2001), Educating adolescent girls opening windows, Ministry of Human Resource Development, Dept of Elementary Education and Literacy, New Delhi, pg.80.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2277- 4262
SJIF : 8.244

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

Shri Sadguru Krupa Shaikshanik Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Superstition is the challenges for Indian society and hypnotism is the effective media for superstation eradication.

Dr. Jagdish B. Rathod
Principal
College of Education, Ghargaon.

The Indian society is badly affected by superstation, these superstation was developed due to negative thinking of peoples in society as well as the imaginary stories and these stories have not any bass these were developed due to fears or superiority complex man make a split personality these peoples behaves differently at different situation e.g. Bhool Bhoolaya. In the split personality the negative energy in the person himself created mental illness and an attack from invisible forces that exist in our everyday lives some of these energies are bad effects to peoples. Fear and depression are two negative emotions that dominate society & make venerable to a psychic attack. When selected 20 people those are suffering from mental illness. 2) These 20 peoples were given the treatment by the using hypnotherapy and these hypnotizes peoples disclosed their different reaction for their mental illness i.e. fear, unsatisfaction infinity complex, negative thought s etc. they presented himself to me with the following symptoms, pains in the neck, stomach, chest, insomnia, loss of appetite; sexual impotence, headaches, short temper, bad luck & poor attention span. When these 20 peoples take medical tests that time I know surprising result all the tests were

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattarupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

negative. The doctor advised them to see a psychiatrist or psychotherapist.

people who fear being victimized by a psychic attack and who believe that black magic works are more likely to suffer mentally emotionally and physically among the symptoms commonly noted are...

1) Vomiting

2) Loss of appetite

3) Sexual impotence

4) Fears at night of unknown origin

5) Loss of strength & energy

6) Rigidity of arms & legs

7) Depression 8) Desire to more sleep

9) Generalized dullness

10) Unnatural yellowness of the skin

11) Pains in the heart, neck, stomach & kidneys

12) Insomnia

13) Headaches

14) Telepathic communication

15) Short attention span

16) Quick temper

17) A string of bad luck

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshanik ... Gramin ... Pratishthan's College of Education Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar

Table responses from 20 students about superstition.

Superstition's	Yes	No. Res.	Total
1. Fear	17	03	20
2. unsatisfaction	15	05	20
3. Intersity complex	13	07	20
4. Negative Thoughts	18	02	20
	63	17	80

All these symptoms can founds when these peoples in a deep hypnotic trance they are

1) Hypnotic suggestion.

2) Techniques of negative projection.

3) Spontaneous imagination during life 4) Belleves on ghosts.

Due to the Hallucinations, motor & emotional impulses, intellectual messages (bad) Hypnotic suggestions alone will not cause a strong psychic attack under no circumstances can a person be made to violate their personal moral ethic code for instance, as a result of hypnotic suggestion alone, A psychic attack would have to use drugs & sensory deprivation techniques to achieve that from of or brainwashing. In this way Hypnotism help to eradication of superstation from the Indian society.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Ghargaon. Tal.-Shrigonda Dist.-A.Nagar College of Education

References:

1. Best J.K. and Kahn J.V. (2007) Research in Education: Prentice Hall of India Limited, New Delhi

2. Rao H. K. and Pasumarti S.S. (2012) Research Methodology: Shree Balaji Art Press, Delhi.

3. Sharma,R.A. (2005). Foundation of Educational Psychology.: Published by Vinay Rakhe, Merrut

4. Sharma R.A. (2013). Educational Research: Raj printer, Merrut.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL (Monthly)

IMEJ

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

ISSN
SJIF -

In associated with

INNO SPACE SJIF -5.745

CiteFactor

GIF GIF - 0.415 GLOBAL IMPACT FACTOR

Universal impact Factor Factor-1.044

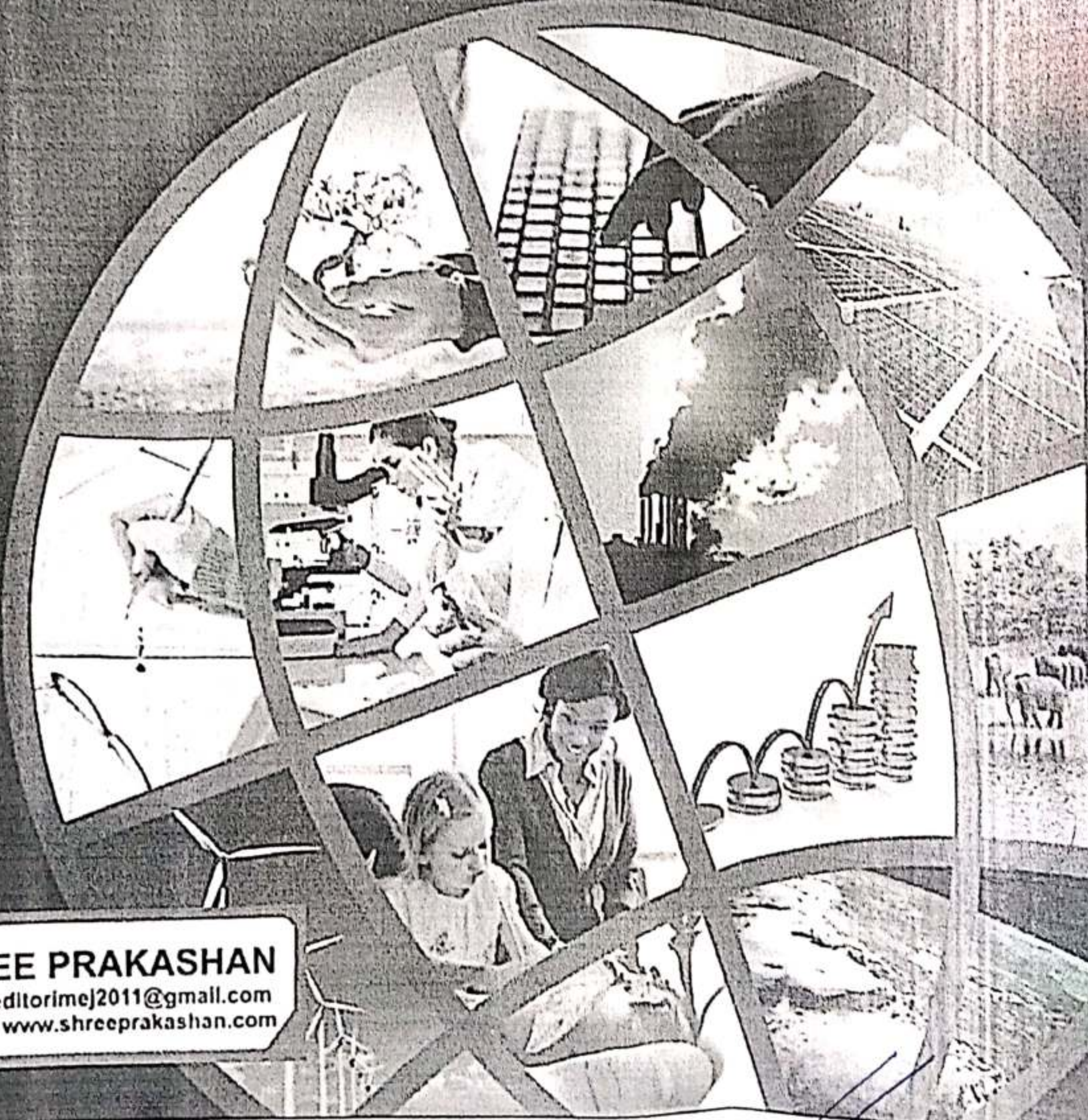

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda, Dist A.Nagar

Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar 4262

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishtan's College of Education ★ Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Editorial Board

1. **Prof. Kakasaheb D. Shinde** (Chief Editor)
Shree Bahuuddeshiya Shikshan Sanstha Shree Publication
Pune 411046

2. **Prof. Suwarnalata K. Shinde** (Co-Editor)
Shree Bahuuddeshiya Shikshan Sanstha Shree Publication
Pune 411046

3. **Dr. Jagannat K. Dange**
Assistant Professor, Department of P.G. Studies and Research in Education Jnanasahyadri, Kuvempu University, Shankaraghatta, Karnataka.

4. **Dr. Pravin Vasudev Gunjal** (Research Associate)
Indian Institute ofTeacher Education (IITE) Gandhinagar, Gujarat

5. **Prof. Nivarutti N. Patil**
Ph. D. HOD, in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra.

6. **Dr. Pulkit Agarwal** (Ph.D. in Commerce)
Asst. Prof. Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

7. **N. Lakshmi Narayana**
MSc Tech., GEO Rnab Centre, Adarsha Nagar, Nagole, Hyderabad (A.P.)

8. **Dr. Sudhakar D. Bhoite**
Asso. Prof. Dept. of Computer Studies, SIBER, Kolhapur (M.S.)

9. **Dr. Heera G. Rajwani**
Associate professor & HOD of English Department. Noble Group of Institutions-Junagadh,Gujarat. Languages Known: English, Hindi, Sindhi, Kachchhi, Punjabi and Gujarati

10. **Dr. Jubraj Khamari**
Asst. Prof. English Dept. School of Education MATS University, Gullu, Arang, Raipur (C. G.)

Advisory Board

1. **A. Radhkrashan Nair** (Ph. D.)
Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu

2. **Prof. Hemlata Talesara** (Ph. D.)
Dorectore, Professor & Head, CCEAM Fellow, General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat

3. **Kamble Rajkumar Dnyanoba**
Asst Prof HOD Dept Geography S M Joshi College, Hadpsar, Pune, Maharashtra.

4. **Urshali Kant** (Ph. D.)
Assistant Professor, IGONU

5. **Prof. U. Lakshminarayan**
Ph. D NCERT Mysore, Karnataka.

6. **Prof. Sachin Jadhav** (SET, Commerce, MBA.)
SSVPS, College, Sindkheda, Dhule.

7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
Associate Professor, SNT College of Education and Reserch Center, Bhor, Pune, Maharashtra.

8. **Dr. Sandhya Gihar**
Associate Professor,
MM college of education MM univercity campus Mullana, Ambala, Haryana.

9. **Dr. Mahendra Harkishandas Maisuria**
Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce College, Laldaravaja, Ahmedabad, Gujarat.

Overseas Board

1. **Mrs. Seema Gautam**
Ph D. Research Scholar University of Canterbury, Christchurch, Newzealand

2. **Prof. Luis Miguel Lazaro Lorente** (Ph. D.)
Catedratico de Teoria e Historia de la Educacion. Departamento de Educac6nComparada e Historia de la Educacion.
Facultad de Filosofia y Ciencias dela Educac6n. Universidad de Valencia, Spain.

3. **Mohammad Reza Iravani** (Ph. D.)
Associate Professor, Department of Social work, Azad University of Khomeinishahr,
Islamic Azad University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr, Esfahan, Iran.

4. **Nemah Abdullah Ayash Ezzi** (Ph. D.)
Assistant professor in ELT: TESL, TEFL English Department Faculty of EducationUniversity of Hodeidah, Yemen

5. **Maiyo K. Julius** (Ph. D.)
Lecturer, Department of Educational Planning and Management, MasindeMuliro University of Science and Technology, Kenya.

6. **Md. Serazullslam** (Ph. D.)
Assistant Professor (Accounting), School of Business Bangladesh Open University, Gazipur, -1705 Bangladesh.

7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico.

8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900 Tanjung Malim, Perak, Malaysia

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda Dist.A...

Scanned with OKEN Scanner

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed., B.M.Ed.)

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318 | UGC Approved Sr.No.62759 | Vidyawarta® | February 2018 Special Issue

14

मराठीसंत साहित्यातील ज्ञानेश्वरांचे योगदान

प्रा. पोटे मच्छिंद्र रामचंद्र
(एम.ए.,एम.एड.,एम.फिल.,पोस्ट ग्रॅ. डी. ऑ.)

मराठी संत हेच मध्ययुगीन महाराष्ट्राच्या सामाजिक अस्मितेचे व सांस्कृतिक ऐक्याचे खरे शिल्पकार होत. खिल्जीपूर्व देवगिरीच्या यादवांच्या उत्कर्षकाळात चक्रधरांनी महानुभव पंथाची स्थापना करून आणि ज्ञानेश्वरांनी वारकरी पंथाचा कायापालट घडवून आणून महाराष्ट्रात धार्मिक व सामाजिक प्रबोधनाची मुहूर्तमेढ रोवली. महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जडणघडणीच्या श्रेयाचे मानकरी महानुभव चक्रधर आणि वारकरी ज्ञानेश्वर होत. महानुभव संप्रदाय कालांतराने निरनिराळ्या कारणांनी बहुजन समाजापासून दुरावत गेला. परंतु ज्ञानेश्वरांचा वारकरी संप्रदाय, भागवत धर्म त्यांनी सर्वसंग्राहक वृत्तीमुळे लोकप्रिय होत गेला. त्यात एकनाथ व तुकाराम आदी थोर संतमंडळी निर्माण झाली त्यांनी ज्ञानेश्वरांचा संदेश समाजाच्या तळागाळापर्यंत पोहचविला ज्ञानेश्वरांनी वेदप्रामाण्याला धक्का लावला नाही. सामाजिक व्यवस्थेविरुद्ध प्रखर बंड केले नाही. त्यांनी वर्णाश्रमधर्माच्या चौकटीत राहूनच धर्मक्षेत्रात स्त्री शुद्रादिकांना ईश्वरभक्तीचा हक्क प्राप्त करून दिला. समतेचा पुरस्कार केला. अद्वैतनिष्ठेचा भक्कम आधार दिला. त्या उदार धोरणामुळे भागवतधर्माच्या निशाणाखाली ब्राह्मणापासून शुद्रादिकांपर्यंत, स्त्रियांपर्यंत सर्व एकत्रित झाले.

वारकरी संप्रदायातील पहिलेच व सर्वश्रेष्ठ संत म्हणजे ज्ञानेश्वर (१२७५–१२९६) ज्ञानदेव, त्यांचे जीवन, वाङ्मय आणि व्यक्तिमत्त्व हे सारेच केवळ लोकोत्तर आहे. ज्ञानेश्वरांनी ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, चांगदेव पासष्टी आणि अभंगवाणी या ग्रंथांची रचना केली हे त्यांचे ग्रंथ म्हणजे मराठी सारस्वताचे एक भूषणच आहे. निवृत्तीनाथांना ज्ञानदेवांनी गुरु केले आणि निवृत्तीनाथांच्या आज्ञेने ज्ञानेश्वरांच्या ग्रंथनिर्मितीकार्याला आरंभ झाला. आपले कर्तव्य पार पाडून धर्माचे रहस्य अज्ञजनांना दाखविण्यासाठी त्यांनी या ग्रंथ रचना केल्या. मोठ्या खंबीरपणाने आणि निर्धाराने त्यांनी रूढ कल्पनांना धाब्यावर बसविले आणि पहिल्या प्रथमच त्यांनी संस्कृत मधून धर्मग्रंथ लिहिण्याची प्रथा मोडली. अमृताशी पैज मारून मराठीची गोडी आणली. संस्कृत भाषेचा अडसर दूर केल्याने शास्त्रीय पंडितांच्या पडद्यात अडकलेले ज्ञानभांडार सर्वांसाठी मुक्त झाले आणि भगवंताची वाणी समाजाच्या कानाकोपऱ्यात घुमू लागली.

ज्ञानेश्वरी गीतेच्या १८ व्या अध्यायामधील ७०० श्लोकांचा मूळ अध्याय आणि क्रम न बदलता ज्ञानेश्वरांनी भावार्थदीपिका अर्थात ज्ञानेश्वरी भगवद्गीतेवरील टीका आहे. ओवीसंख्या सुमारे ९ हजार आहे. त्यांची रचना नेवासे येथे झाली. हा उल्लेख त्या ग्रंथातच आहे. तसेच तत्त्वज्ञानातील सिध्दांत ते उत्तम प्रकारे जाणतात आणि त्यांनी भाष्यकारांना वाटही पुसली आहे; पण आपली टीका तर्ककर्कश होऊ दिलेली नाही. ही टीका म्हणजे मराठी साहित्याचे एक अनमोल लेणे आहे. आपल्या सौंदर्याने ही रसिकाला वेड लावते, नास्तिकालाही तिच्या रमणीयतेचा वेध लागतो. यातील ओवी छोटी व नेटकी आहे, शब्दयोजना नेमकी व चातुर्यपूर्ण आहे, त्यामध्ये काव्य व तत्त्वज्ञान ही केवळ एकरूप ही केवळ एकरूप होऊन गेली आहेत. आध्यात्मातील सिध्दांतबाबत ज्ञानेश्वरांची वृत्ती अनाग्रही आहे. नाथपंथातील अद्वैत सिध्दांताचा व हठयोगातील कुंडलिनीजागृतीचा मोठा ठसा त्यांच्यावर आहे, पण त्यांची दृष्टी समन्वयाची आहे. ज्ञान आणि कर्म, कर्म आणि संन्यास, संन्यास आणि भक्ति, भक्ति आणि अद्वैत, अद्वैत आणि योग, योग आणि वेदान्त अशी

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A...

Scanned with OKEN Scanner

अनेक द्वंद्वे तेथे निर्द्वंद्व पाहिलेली आहेत. येथील तत्वज्ञान विचार जितका सुबोध तितकाच रमणीय आहे. तेथे अतींद्रीय अध्यात्मक साक्षात अनुभवाने इंद्रियगोचर रुप धारण करुन उभे राहिले आहे. आपली ही टीका गुरुगुरुच्या माध्यमातून पाय ठेवील हा आपला उद्गार ज्ञानदेवांनी सार्थ करुन दाखवला आहे. त्यांना ह्या ग्रंथ शांतरसाचा उत्कृष्ट अविष्कार आहे. यातील सरस प्रास्ताविक, उचित उपसंहार, नेमके शब्दचित्रे, समर्पक उपमादृष्टांत, मराठी भाषाविषयीचे प्रेम, गाढ तत्वज्ञानविचार, अद्वैतानुभवाची प्रत्ययकारी वर्णने, विनय आणि आत्मविश्वास यांचे अधिक श्रेष्ठ मानावे याचा संभ्रम पडावा. अशी ही एक अनन्यसाधारण साहित्यकृती आहे. साहित्याचा हा तेजस्वी मानदंड मराठी सारस्वताच्या प्रारंभकालात उभा ठाकला आहे आणि पुढच्या काळातील अनेक श्रेष्ठ संतकवींनी याच्या प्रकाशात वाटचाल करण्यात धन्यता मानली आहे.

अद्वैताचा अनुभव ज्ञान ध्यान एकमेव विषय आहे, तसा अमृतानुभव हा सुमारे ८०० ओव्यांचा स्वतंत्र ग्रंथ (हा अनुभवामृत ह्या नावानेही ओळखला जातो) आपले गुरु श्रीनिवृत्तिनाथ यांच्या आज्ञेने ज्ञानदेवांनी आपल्या गीताटीकेनंतर लिहिला. काव्य आणि तत्वज्ञान या दोन्ही दृष्टींनी हा 'ज्ञानेश्वरी'च्याही वरची पातळी गाठतो असा रसिकांचा व तत्ववेत्यांचा अभिप्राय आहे. योगी चांगदेवानी कोरे पत्र पाठवले, त्याला उत्तर देण्याच्या निमित्ताने पासष्ट ओव्यांचे एक अद्वैतानुभुतीपर काव्य ज्ञानदेवांनी लिहिले, ते चांगदेवपासष्टी म्हणून प्रसिध्द आहे. अथांग आकाशाचे छोटेसे प्रतिबिंब एखादया जलाशयात पडलेले दिसावे व त्याचा आपल्या मनाला त्या बिंबरुप आकाशाहूनही अधिक मोह पडावा, तशी या 'चांगदेवपासष्टी'तील अविष्काराची गुणवत्ता आहे. विठ्ठल संप्रदायाशी संपर्क आल्यावर ज्ञानदेवांनी अभंग लिहले असावेत. त्यांच्या नावावरील बऱ्याच अभंगाचे कर्तृत्व संशयित आहे. तथापि काही अभंगातून ज्ञानदेवांच्या अनुभवाची उत्कटता व रचनेची कोवळिक आढळते. योगपर व आत्मनुभवर अभंग, गौळणी अणि विरण्या यांत ते विशेषत्वाने जाणवते. त्यातील हरिपाठाचे अभंग हा छोटा गट वारकऱ्यांच्या नित्य पाठात आहे. एवढी अलौकिक रचना ज्ञानदेवांनी केवळ एकविसाव्या—बाविसाव्या वर्षाच्या आयुष्यात केली हा देखील एक चमत्कारच. जगाच्या वाङमयातही असे उदाहरण अपवादानेच असावे. वारकरी संप्रदायात ज्ञानदेवांना माऊली मानतात. 'ज्ञानेश्वरी' हा त्या पंथाचा जणू धर्मग्रंथच आहे. 'ज्ञानदेवे रचिला पाया' या शब्दांमध्ये त्यांचे भागवत धर्मातील कार्य वर्णिले जाते. मराठी साहित्याच्या संदर्भातही ते उद्गार सार्थ आहेत.

चतुर्विध भूमिका: तत्वज्ञ, योगी, संत व साहित्यिक अशी त्यांची चतुर्विध भूमिका होती. तत्वज्ञाची विवेकपरता, योग्याची निरामयता, संताची भूतदया व साहित्यिकाची सौंदर्यदृष्टी हे गुण त्यांच्या ठिकाणी एकवटले होते. स्त्रीशूद्रांच्या धर्मजीवनात डोळसपणा आणून त्यांच्या दैनंदिन व्यवहाराला नैतिक अधिष्ठान प्राप्त करुन देण्याची त्यांची इच्छा होती, म्हणून नामसंकिर्तनासारख्या सोप्या साधनाचा प्रसार करतानाही त्यांनी अध्यात्माचे अनुसंधान कायम राखले. त्यांच्या भक्तिसंप्रदायाला तत्वचर्चेचे वावडे नव्हते. उलट सर्व वारकरी संतांनी अंधश्रध्देवर वारंवार आघात केले आहेत; अज्ञानमूलक उपासनेचा निषेधच केला आहे. ज्ञानाची मक्तेदारी एका विशिष्ट वर्गाकडे न राहता सगळया समाजाला त्याचा फायदा मिळावा म्हणून ज्ञानेश्वरांनी वेदांताची गहन तत्वे सामान्य जनांच्या भाषेत सांगितली. मात्र जुन्या पंडिताप्रमाणे शब्दज्ञानातच गुरुफटून न जाता आत्मप्रचितीच्या द्वारे रहस्य समजून घेण्याची त्यांनी लोंकाना शिकवण दिली. त्यांच्या विचारसरणीत संन्यासवादाला व समाजपराङमुखतेला बिलकुल आत्मप्रचितीच्या द्वारे रहस्य समजून घेण्याची त्यांनी लोकांना शिकवण दिली. त्यांच्या विचारसरणीत संन्यासवादाला व समाजपराङमुखतेला बिलकुल स्थान नाही. भक्तीइतकेच नीतीचे व आत्मप्राप्तीइतकेच लोकसंग्रहाचे त्यांना महत्व वाटत होते. म्हणूनच त्यांच्या परंपरेतील वारकरी भक्त मोक्षप्राप्तीसाठी घरदार सोडून रानात गेले नाहीत.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A.Nagar

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Scanned with OKEN Scanner

प्रतिकूल परिस्थितीशी कर्तव्यबुध्दीने झगडत राहून त्यांनी आपली प्रगती करुन घेतली व लोकांना त्यांनी दृष्टी केवळ स्वत:च्या जीवनावर केंद्रीत न होता समाजाच्या उन्नतीचा मार्ग शोधीत होती. लौकिक जीवनातील विषमता नाहीशी करुन शूद्रांना सामाजिक प्रतिष्ठा व त्यांच्या गुणांचे मान वाढविणे हाती नव्हते. कारण बाह्य परिस्थिती अनुकूल असल्याशिवाय नुसत्या विचारप्रवर्तनाने अशी समाजक्रांती घडून येत नाही. म्हणून सामाजिक प्रश्नांच्या वाटेस न जाता वारकरी संतांनी फक्त धार्मिक क्षेत्राकडेच आपली दृष्टी वळवली आणि समतेच्या व बंधुभावाच्या तत्वांचा पाठपुरावा करुन सामाजिक विषमतेची धार पुष्कळच कमी केली. सामाजिक प्रतिष्ठेपेक्षा तसेच लौकिक, मानमान्यतेपेक्षा वैयक्तिक चारित्र्य नि:संशय श्रेष्ठ आहे. अध्यात्मनिष्ठ मानवतावादाचा नुसता प्रचार करुन ते स्वस्थ बसले नाहीत; तर प्रत्यक्ष व्यवहारात आपल्या तत्वांना चिकटून राहण्याचे मनोधैर्य त्यांनी दाखविले.

ज्ञानेश्वरांचे कार्य:— ज्ञानेश्वरांनी स्वत:च्या जीवनावरुन स्त्री शूद्रांदीची सामाजिक कुचंबणा, तत्कालीन धर्मपंडितांचा कठोर पगडा आणि त्यातील उथळपणा, ह्या साऱ्याची कल्पना आली होती. पांडित्यामध्ये आणि परंपरा यांच्यात रुतलेला सनातन वर्णाश्रमधर्म पददलित, बहुजन समाजाला आत्मोन्नतीचा मार्ग दाखवू शकणार नाही याची जणू त्यांनी खात्रीच पटली होती. त्यांच्या घराण्यातील विठ्ठल भक्तीच्या परंपरेमुळे त्यांच्यावर औदार्य, समता,विश्वबंधुत्व यांचे संस्कार झाले होते याचे नाथ संप्रदायाने त्यांना काश्मिरी शैवमतातील अद्वैतानंद वैभव दिले होते. योगसाधना, हरिहरैक्य, दलितोध्दार व लोकभाषाचा स्विकार या गोष्टींचा सुध्दा वारसा त्यांना नाथसंप्रदायाने दिला होता. समाजातील असंख्य पददलित, स्त्री शुद्रांचा आत्मोन्नतीचा प्रश्न त्यांच्यापुढे होता. त्यामुळेच भक्तीमार्गाच्या प्रसारातून या समाजाला आत्मोन्नतीचा मार्ग खुला करण्याची जणू त्यांना प्रेरणा मिळालेली असावी. त्या काळातील धर्म साधनेचे विकृत भ्रष्ट रुप, इस्लामी आक्रमणाचा धोका या गोष्टी लक्षात घेऊन त्यांनी जुन्यातूनच नवं घडवलं, धर्म देव कल्पनेचे शुध्दीकरण, सर्व समाजाला कर्मयोगप्रधान असलेला भक्तीविचार सांगणे, अध्यात्म आणि लौकिक जीवन यातील असलेला विरोध नाहीसा करणे आणि शेवटी लौकिक जीवनालाच धर्माचे आणि नितीचे अधिष्ठान प्राप्त करुन देणे हे करतानाच सर्व समाजाला आत्मोध्दाराचा मार्ग खुला करुन वर्णाश्रमधर्माचा कठोर नियमांचा जाचकपणा, तीव्रपणा कमी करणे हे समिश्र कार्य ज्ञानेश्वरांनी आपले ध्येय मानले.

ज्ञानेश्वरांनी अद्वैत भक्तीचा प्रसार केलेला आहे. ज्ञानेश्वरीच्या १४ व्या अध्यायात मी कोण आहे? भक्ती म्हणजे काय? अन्यभिचारी भक्ती कशी असते? असे तीन प्रश्न आणि त्यांचा उहापोह केलेला आहे. देवतेच्या स्वरुपाबददलचे अज्ञान विकृती परसविते, म्हणून परमात्म्याचे वास्तव रुप जाणून घेतले पाहिजे. परमात्मा हा नाम रुप, देश, काल, आकार यांच्या अतीत असून सर्व विश्व हे त्याचेच व्यक्त रुप होय. अशा व्यापक भूमिकेचा स्विकार करुन ज्ञानेश्वर क्षुद्र देवदेवता, त्यांच्या विकृत उपासना यांचा निषेध केलेला दिसतो " तैसे विश्व एणें नावें। हें मी चि पै आघवे।।" ही ज्ञानेश्वरांची भूमिका आहे. त्यांच्या तत्वविचारांचा पाया आहे. परमात्मा हा एकदेशीय नाही, विश्वाचा पलिकडेही तो कोठे नाही तर तो विश्वरुपाने प्रकटत असतो अशा या विधात्मक परमात्म्याची भक्ती ज्ञानेश्वरांनी लोकांना शिकविली.

" जे जे भेटे भूत। ते ते मानिजे भगवंत।
हा भक्तियोग निश्चित। जाण माझा।।"

येथे भक्तासाठी कोणत्याही कियाकर्माची आवश्यकता नाही हे ज्ञानेश्वरांनी स्पष्ट केले ज्ञानी भक्ताची सहजासहजी होणारी आचार किया हीच भक्ती सर्वत्र अद्वैत दिसल्यावर कियारुप साधना सुध्दा करतु नाही.

"तैसी किया कीर न साहे। तऱ्ही अद्वैती भक्ति आहे।

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

अनुभवानि जोगे नव्हे। बोला ऐसे।।"

ज्ञानेश्वरांनी कर्मकांडापासून अलिप्त अशा अद्वैतभक्तीला पुरस्कार करून तत्कालीन धर्मभावना यात बदल घडवून आणला. आपल्या अद्वैत तत्त्व ज्ञानाच्या आधारे मानवतावाद त्यांनी समाज मानसात रुजवला. विश्व हे परमात्मस्वरूपाचा आविष्कार आहे. हा चिद्विलासवाद प्रतिपादन केला. तसेच जनतेने उपासना संप्रदायांना, साधनमार्गांना समन्वय घडवणे हे ज्ञानेश्वरांचे कार्य होय.
ज्ञानेश्वरांचे साहित्यविषयक विचार :– ज्ञानेश्वरांनी आपला काव्यानुभव आपल्या समोरच्या श्रोत्यांना, आपली पूर्वपरंपरा या साऱ्याची प्रखर जाणीव आहे आपल्याला काय सांगायचे याचे पूर्ण भान त्यांना आहे अतिंद्रीय असे परमतत्व ते इंद्रियाकडून भोगवणार आहेत. बुध्दीवर भावना फुलांग निर्माण करुन ते परमतत्वाचे निरुपण करणार आहेत. त्यांना 'ज्ञानवितो' निरुपावयाचा आहे. 'ज्ञानाचे बोलणे' करावयाचे आहे. 'बोली अरुपाचे रुप' दाखवायचे आहे 'जे शब्दातीत स्वभावे' अशा तत्वाचे आकलन करुन द्यावयाचे आहे आणि हे सारे त्यांनी मोठ्या आत्मविश्वासाने केले त्याचवेळी त्यांनी काव्यातील शब्दशक्तिविषयी काव्याच्या अभिव्यक्तीविषयी वेळोवेळी आपले विचार व्यक्त केले शिवाय आपल्या शांतरसात्मक काव्याचा आस्वाद कसा घ्यावा हे त्यांनी आवर्जून सांगितले. ह्या आस्वादासाठी रसिकाचे चित्त कशा प्रकारचे असावे.याविषयी

"दिसो परतत्व गेलां। पाहो सुखाचा सोहळा।
रिघो महाबोध सुकाळा। माजी विश्व।।"

तसेच, त्यांचा साहित्याविषयीचा त्यांचा दृष्टीकोन पुढीलप्रमाणे,

"वाचे बरवे कवित्व। कवित्व बरवे रसिकत्व।
रसिकाची परतत्व। स्पर्श जैसा।"

वास्तविक पाहता साहित्यविषयक सिध्दांतांची चर्चा करण्यासाठी ज्ञानेश्वरीचा जन्म नाही तरीही ज्ञानेश्वरांनी आपले काव्यविषयक विचार, साहित्य शास्त्र विषयक दृष्टीकोन स्वच्छेने मांडतात ते जाणवले. परतत्व स्पर्श घडणे अनुभवणे व घडविणे म्हणजे खरा साहित्यानंद, काव्यानंद त्यांची ठाम भूमिका आहे.

ज्ञानेश्वरांनी मध्ययुगीन महाराष्ट्रामध्ये भागवत धर्माचा संप्रदाय सुरु करुन ज्ञानेश्वरांनी एका नव्या युगाचा प्रारंभ केला. भारतीय संस्कृतीच्या इतिहासात भारतीय साधनेला महत्वपूर्ण स्थान आहे. दीनदलितांच्या आत्मिक उत्थानाची कळकळ, आत्मनुभुतीचे विवेकनिष्ठ प्रामाण्य, भक्तीने परमात्म्याची परिसिमा गाठणारी अद्वैतदृष्टी, जनमाणसामध्ये अनुबंध निर्माण करणाऱ्या लोकभाषेचा वापर या सर्व वैशिष्ट्यांचे प्रदर्शन प्रथम श्री ज्ञानेश्वरांनी केले.म्हणूनच वारकरी पंथाच्या मंदीराचे वर्णन करताना बहिणाबाईने म्हटले आहे.

"ज्ञानदेव रचिला पाया। रचियेला देवालया।।"

तुकाराम ज्या मंदीराचा कळस झाला त्या भागवतधर्माच्या मंदिराची पायाभरणी ज्ञानदेवांनी केली ज्ञानदेवांच्या या अमोघ कर्तत्वाची महत्तता तत्कालीन परिस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर विजेसारखी डोळ्यात भरते. कोणत्याही महापुरुषाचे कर्तृत्व हे त्याच्या स्थलकालाच्या अनुरोधानेच ठरत असते. त्यातूनच त्याला विशिष्ट गती आणि दिशा प्राप्त होते त्यांचे कार्य असे स्थलकाल सापेक्ष असले तरीही त्यात स्थलकालाच्या मर्यादेने ते सीमीत ज्ञानेश्वरांचे व्यक्तिमत्व आकाराला आलेले दिसते. मराठी भाषेचा सन्मान ज्ञानेश्वरीच्या रुपाने उंचावलेला आहे.

Shri Dattakrupa Shaikshanik & Krushi Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar
INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist A.N...
Scanned with OKEN Scanner

UGC CARE JOURNAL
ISSN: 0974-0066

83

January-June: 2023
Vol. 83, No. 04

मध्य भारती

मानविकी एवं समाजविज्ञान की शोध-पत्रिका

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda Dist A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Editor

Prof. Bhawatosh Indrguru

Prof. Brijesh Srivastava

Dr. Aashutosh Mishra

Volume Editor

Dr. Chhabil Mehar

Dr. Harising Gaur University

Sagar (MP) – 470003

Email – madhyabharti2016@gmail.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal. Shrigonda Dist. A. Nagar

Scanned with OKEN Scanner

UGC CARE (Group-I) Journal
ISSN: 0974-0066

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramyaleen, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

अनुक्रमणिका

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण- २०२० आणि बदलते तंत्रज्ञान 01
नयना मच्छिंद्र औताडे

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण- 2020 मधील भविष्योंमुखी दृष्टिकोन 04
डॉ. सचिन मच्छिंद्र भोसले

प्रारंभिक बाल्यावस्था आणि शिक्षण 07
डॉ. प्रभाकर बुधारम

नवीन शैक्षणिक धोरण आणि आव्हाने 09
डॉ. बबन आमले

भारतातील शैक्षणिक आयोग : एक आढावा 11
डॉ. लोकेशकुमार एच. नंदेश्वर

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये 'आदर्श-गुणवत्तापूर्ण विद्यार्थ्यांची शाळा' निर्मितीत शालेय समित्यांचे स्थान 17
रामदास सोमा तळपे/डॉ. विद्या जाधव

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीत शालेय योजनांचे महत्त्व 21
प्रकाश तुकाराम चव्हाण/डॉ. कैलास आर. खोंडे

बहुसांस्कृतिक वर्गातील विद्यार्थ्यांशी आंतरक्रिया करताना शिक्षकांची भूमिका 26
डॉ परमेश्वर अभंगराव पाटील

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार मूल्यांकनाची बदलती भूमिका - एक अभ्यास 30
डॉ. रविराज फुरडे

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा अभ्यास 33
डॉ. शिवप्रसाद चंद्रकांत घालमे

2020 राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - अध्यापक शिक्षण अंमलबजावणीतील आव्हाने 38
डॉ. संध्या लक्ष्मण भंगाळे

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 आणि भारतातील पूर्वीचे शैक्षणिक धोरणे 41
योगेश नामदेव बोचरे/डॉ. हेमंतकुमार चित्ते

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.E
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.N

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा अभ्यास

डॉ.शिवप्रसाद चंद्रकांत घालमे,सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, घारगाव,ता.श्रीगोंदा,जि.अहमदनगर

===

सारांश

राष्ट्रीयशैक्षणिक धोरण १९८६ मध्ये तयार करण्यात आले व १९९२ मध्ये ते सुधारित करण्यात आले.राष्ट्रीयशैक्षणिक धोरण २०२० हे २१ व्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण आहे जे ३४ वर्षे जुन्या शिक्षणावरील राष्ट्रीयशैक्षणिक धोरण १९८६ची जागा घेते.प्रवेश,समानता,गुणवत्ता,परवडणारी क्षमता व उत्तरदायित्त्व या मूलभूत स्तंभावर आधारित हे धोरण आहे.शालेय व महाविद्यालयीन शिक्षण अधिक समग्र,लवचिक,बहुविद्याशाखीय,२१व्या शतकातील गरजांना अनुकूल बनवून भारताला एक मजबूत विद्वान समाज व जागतिक विद्वान महासत्ता बनविण्याचे उद्दिष्ट आहे.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये अंमलबजावणी शिक्षकांना करायची आहे. या योजनेचे यश, अपयश सर्व काही शिक्षकांच्या हातामध्ये असणार आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात अपेक्षित शिक्षक हा सुविधादाता,अनुदेशक,मार्गदर्शक,माहितीदाता,अध्ययन स्त्रोत पुरविणारा,अध्ययन स्त्रोतांचा विकास करणारा,प्रशिक्षक,नियोजक,मूल्यांकनकर्ता,आदर्श असावा,असे म्हटलेले आहे.त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनात या बाबींबद्दल माध्यमिक स्तरावर अध्यापनाचे कार्यकरणा-या शिक्षकांना कितपत माहिती आहे ?राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणयशस्वी करण्यामध्ये तसेच अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी स्वत: शिक्षक म्हणून कोणती भूमिका किंवा जबावदारी आहे ? या बाबींचीमाहिती घेण्यासाठी माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

१९४७ मध्ये देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून भारत सरकारने ग्रामीण व शहरी या दोन्ही भागातील निरक्षरतेच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी विविध कार्यक्रम आयोजित केले.केंद्र सरकारने भारताच्या शिक्षण प्रणालीचे आधुनिकीकरण करण्यासाठी विद्यापीठ शिक्षण आयोग (१९४८),माध्यमिक शिक्षण आयोग (१९५२-५३),कोठारी आयोग (१९६४-६६) विद्यापीठ अनुदान आयोगाची स्थापना केली.यानंतर १९८६ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण तयार करण्यात आले व १९९२ मध्ये ते सुधारित करण्यात आले.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे २१ व्या शतकातील पहिले धोरण आहे जे ३४ वर्षे जुन्या १९८६ च्या राष्ट्रीय शिक्षणाची जागा घेते.प्रवेश,समानता,गुणवत्ता,परवडणारी क्षमता व उत्तरदायित्त्व या मूलभूत स्तंभावर आधारित हे धोरण आहे.शालेय,महाविद्यालयीन शिक्षण अधिक समग्र,लवचिक,बहुविद्याशाखीय २१ व्या शतकातील गरजांना अनुकूल बनवून भारताला एक मजबूत विद्वान समाज व जागतिक विद्वान महासत्ता बनविण्याचे उद्दिष्ट आहे.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हि भारतातील शिक्षणाच्या विकासासाठी मार्गदर्शन करणारी एक व्यापक रचना आहे.मागील शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी अपूर्ण आहे.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ च्या अपूर्ण कार्यक्रमात १९९२ मध्ये बदल करण्यात आला व पूर्ण प्रयत्नाने मिशन पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.अंमलबजावणीच्या कालावधीपासून धोरण माध्यमिक शिक्षणाच्या पूर्ततेच्या पातळीवर लक्ष केंद्रित करते.बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम २००९ नुसार सहा ते चौदा वयोगटातील सर्व मुलांना जवळच्या शाळेतून शिक्षण मिळणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये १०+२ शैक्षणिक रचना ५+३+३+४ अशी करून जगातील प्रचलित व्यवस्था स्वीकारण्यात आली आहे.विशेष म्हणजे शिक्षण अधिकाराच्या कायद्याची व्याप्ती जी६ ते १४ अशी आठ वर्षांची इयत्ता ८ वी पर्यंतच्या शिक्षणाची आहे ती वाढवून ३ ते १८ अशी १५ वर्षांची करावी व त्यासाठी घटना दुरुस्ती करावी,हि शिफारस अत्यंत क्रांतिकारी आहे.याचाच अर्थ, शासनाने प्रत्येक विद्यार्थ्याची बारावी पर्यंतच्या शिक्षणाची हमी घ्यावी व २०३० पर्यंत १०० टक्के पट नोंदणी साध्य करावी असा आहे.एकूणच साकल्याने विचार करता नवं राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०हे नव्या युगाची नवी आव्हानं पेलण्यासाठी पुरेसं सक्षम आहे, असं म्हणावे लागेल.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हे जुलै २०२० पासून लागू करण्यात आले असून हे धोरण शालेय शिक्षण,उच्च शिक्षण,विचार करण्यासारखे इतर महत्त्वाचे केंद्रीय मुद्दे व अंमलबजावणी अशा चार भागात विभागलेले आहे.हे धोरण देशाच्या शिक्षण व्यवस्थेत आमूलाग्र बदल करणारे असून ते २०४० पर्यंत पूर्णपणे अंमलात आणले जाणार आहे.प्रचलित शिक्षण व्यवस्थेत खूप मोठ्या प्रमाणात बदल करण्याचे या धोरणाने निश्चित केलेले आहे.शालेय शिक्षणाचे १०+२+३ हे प्रारूप बदलून त्याऐवजी ५+३+३+४ हे प्रारूप स्वीकारलेआहे.अभ्यासक्रम,व्यवस्थापन,अध्ययन–अध्यापन,मूल्यांकन,शिक्षणाचे नियमन व संस्थात्मक मूल्यमापन व मूल्यांकन यात बदल सुचवले आहेत.नव्या शैक्षणिक धोरणात शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A.N

Scanned with OKEN Scanner

Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसित केला जाणार असून २१ व्या शतकासाठी आवश्यक कौशल्ये प्राप्त करण्याला महत्त्व देण्यात आलेले आहे.येथून पुढे आता १० वी व १२ वी या बोर्डाचे महत्त्व कमी होणार आहे.मुलांना अध्यापन करताना एकाच भाषेच्या माध्यमातून अध्यापन न करता विविध प्रादेशिक भाषांचा वापर करता येणार आहे.

विद्यार्थ्यांच्या हजेरीवर व मानसिक स्थितीवर लक्ष ठेऊन त्यात सातत्य राखण्यासाठी प्रत्येक शाळेत एक समुपदेशक व एका मानसशास्त्रज्ञाची नियुक्ती करण्याची शिफारस करण्यात आलेली आहे.तसेच प्रगतिपुस्तकात फक्त गुण व शिक्षकांनी शेरे न देता स्वत: विद्यार्थी,सहविद्यार्थी व शिक्षक यांनी मूल्यमापन करावयाचे आहे.त्या आधारावर विद्यार्थ्यांच्या जीवनकौशल्यांचा विकास करता येण्याचा उद्देश ठेवण्यात आला आहे.९ वी ते १२ वी एकत्र करून चार वर्षांचा कोर्स प्रस्तावित आहे की, ज्यात कला,वाणिज्य व शास्त्र असा शाखानिहाय फरक रद्द केला असून, एकूण ८ सेमिस्टरचा हा कोर्स असेल ज्यात भाषा,गणित व शास्त्र हे विषय बंधनकारक करून इतर कोणतेही विषय आपल्या आवडीनुसार निवडता येतील.

नव्या शैक्षणिक धोरणात १० वी व १२ वीच्या बोर्डाच्या परीक्षा घेतल्या जाणार असल्या तरी त्याचे महत्त्व कमी होणार आहे.या परीक्षा वर्षातून दोन वेळा सुद्धा होणार आहेत.पाठांतर करून उत्तर लिहिण्याऐवजी दैनंदिन उपयुक्त ज्ञानावर आधारित परीक्षा आता असणार आहे.विज्ञान व कला अशा वेगळ्या शाखातील विषय एकत्र घेऊन शिकता येणार आहे,त्यामुळे आंतरशाखीय शिक्षण सुरु होईल.

शैक्षणिक धोरण यशस्वीरीत्या अंमलात आणण्यासाठी शिक्षकांना ते माहित असणे आवश्यक आहे.शिक्षकांना त्याची पूर्ण माहिती असेल तरच ते धोरण यशस्वी होईल.म्हणून प्रस्तुत संशोधनात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

शिक्षकाची भूमिका

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये शिक्षकांची खूप महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे.शिक्षकांशिवाय अंमलबजावणी शक्य नाही.नव्या शैक्षणिक धोरणात शिक्षकांची भूमिका नक्कीच बदलणार आहे.पूर्वीच्या तुलनेत शालेय शिक्षकांपासून ते महाविद्यालयीन प्राध्यापकांपर्यंत गुणवत्तेचे निवडीचे निकष अधिक कडक झाले आहेत.नव्या शैक्षणिक धोरणात अभ्यासक्रम,तो शिकविण्याची पद्धत,विद्यार्थ्यांचे सातत्याने मूल्यमापन करण्याची पद्धत, क्रेडिट्सवर आधारित ग्रेडिंगची पद्धत,सैद्धांतिक भाग,प्रात्यक्षिक कार्यावर भर,कौशल्य विकासाला महत्त्व,आंतरशाखीय शिक्षणाचे स्वतंत्र विषय असे अनेक महत्त्वपूर्ण चांगले बदल आहेत.पण अनेक शिक्षकांपर्यंत या संकल्पनांचे अर्थ,महत्त्व पोहोचलेलेच दिसत नाहीत.उदा.क्रेडीटस म्हणजे काय ? या पद्धतीचे वेगळेपण काय ? ग्रेड्स नेमक्या कोणत्या निकषांवर द्यायच्या ? Quality Assurance म्हणजे काय ? हेच शिक्षकांना समजलेले दिसत नाही.परंतु नवीन शैक्षणिक धोरण पूर्णतः विद्यार्थी केंद्रित आहे. विद्यार्थ्याला काय शिकायचे ? किती शिकायचे ? अन कसे शिकायचे ? किती वेळात शिकायचे याचे स्वातंत्र्य आहे.आता शिकवण्यावर कमी तर शिकण्यावर जास्त भर आहे.म्हणून शिक्षकाने शिकविण्यामध्ये विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी प्रवृत्त केले पाहिजे.त्याची भूमिका मार्गदर्शकाची,मेंटरची व सुविधादाता अशी धोरणात अपेक्षिलेली आहे.

शालेय पुस्तकातील विविध संकल्पना,त्या मागचा उद्देश,तिचे व्यवहारातील महत्त्व,दैनंदिन जीवनात त्याचा उपयोग हे समजावणे,कृतीने पटवून देणे हि भूमिका शैक्षणिक धोरणांत अपेक्षित आहे.विद्यार्थ्याला प्रश्न विचारायला प्रवृत्त केले पाहिजे.त्यांनी जे आहे,जसे आहे ते तसेच स्वीकारण्यापेक्षा शंका उपस्थित केल्या पाहिजेत.आव्हानांचा सामना करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शक म्हणून दीपस्तंभासारखी मदत करणे ही शिक्षकांची बदलती भूमिका राहणार आहे.उत्तम ग्रेड्स,उत्तम गुण मिळविणे हा एक भाग आहे परंतु त्याचबरोबर अपयशाचा सामना करायला देखील विद्यार्थ्यांना शिकविले पाहिजे.Artificial Intelligence,Nano,Bio,Infotech असे नवे तंत्रज्ञान येत्या दोन-तीन दशकात नवक्रांती घडविणार आहे.या नव्या जगातील नव्या आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी तयार करणे हे शिक्षकांचे खरे काम असणार आहे.

संशोधनाची गरज व महत्त्व

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये अंमलबजावणी शिक्षकांना करायची आहे.या योजनेचे यश,अपयश सर्व काही शिक्षकांच्या हातामध्ये असणार आहे.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात अपेक्षित शिक्षक हा सुविधादाता, अनुदेशक,मार्गदर्शक,माहितीदाता,अध्ययनस्त्रोत पुरविणारा,अध्ययन स्त्रोतांचा विकास करणारा,प्रशिक्षक,नियोजक,मुल्यांकनकर्ता,आदर्श असावा असे म्हटलेले आहे.त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनात या बाबींबद्दल माध्यमिक स्तरावर अध्यापनाचे कार्य करणा-या शिक्षकांना कितपत माहिती आहे ? राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण यशस्वी करण्यामध्ये तसेच अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी स्वत: शिक्षक म्हणून कोणती भूमिका किंवा जबाबदारी आहे? हे जाणून घेण्यासाठी शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करणारा शिक्षक हाच महत्त्वाचा घटक आहे व प्रत्यक्ष जमिनीवर शिक्षकालाच राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करायची आहे.म्हणून त्यांची राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण विषयक

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

जागरुकता जाणून घेणे महत्त्वाचे होते,त्या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन अभ्यास महत्वाचा ठरतो.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने बदल व सुधारणा सुचवत असताना हे देखील अधोरेखित केले आहे की,धोरणातील बहुतांश यश हे शिक्षकांच्या सक्षमतेवर अवलंबून आहे.म्हणूनच माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांना स्वत:च्या सक्षमता माहीत आहेत किंवा नाहीत या बाबींचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने केलेले प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

संशोधन अभ्यासाचे शीर्षक

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा अभ्यास

संशोधन अभ्यासाची उद्दिष्टे

१) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा शोध घेणे

२) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेची लिंगानुसार तुलना करणे

३) माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा अभ्यास करणे

संशोधनाची गृहीतके

१) शिक्षकांना राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० माहित आहे.
(A study on Teachers awareness towards new education policy 2022,Harmeet Kumar,2022,International Journal Of Applied Research,p.p.93-100)

२) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक शिक्षक व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची जागरुकता पातळी मध्यम स्वरूपाची आहे. (Awareness of teachers and college students on national education policy 2020,Saraswathy&Nagavalli T., 2020,Social Science Research Network,p.p.1-15)

कार्यात्मक व्याख्या

१) माध्यमिक स्तर – राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार ५+३+२+२ नुसार उच्च माध्यमिक व प्राथमिक स्तर यामधील पहिला +२ स्तर होय की ज्यामध्ये इयत्ता ९ वी व १० वी च्या वर्गाचा समावेश होतो.

२) जागरुकता - राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या प्रमुख शिफारशींवर आधारित शिक्षकांच्या मूलभूत ज्ञानाची चाचणी घेण्यासाठी देण्यात आलेल्या प्रश्नावलीतील प्रतिसाद म्हणजे जागरुकता होय.

३) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० -भारतातील शिक्षणाचा प्रचार व नियमन करण्यासाठी भारत सरकारने तयार केलेले असे धोरण की ज्यामध्ये ग्रामीण व शहरी भागातील प्राथमिक ते उच्च शिक्षणाचा समावेश आहे.

संशोधनाची व्याप्ती,मर्यादा व परिमर्यादा

व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधनात अहमदनगर जिल्हयातील ५ ग्रामीण व ५ शहरी माध्यमिक स्तरावरील मराठी माध्यमाच्या शाळांचा समावेश केला आहे.प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी व १० वी या इयत्तांना अध्यापन करणा-या शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील विविध बाबींच्या जागरूकतेशी सबंधित आहे.

मर्यादा

१) प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात संशोधक निर्मित प्रश्नावलीच्या सहाय्याने माहिती संकलित केली आहे.

२) प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्ष प्रतिसादकांनी दिलेल्या प्रतिसादाच्या विश्लेषणावर आधारितआहेत.

परिमर्यादा

१)प्रस्तुत संशोधन अहमदनगर जिल्हयातील माध्यमिक स्तरावरील इयता ९ वी व १० वीला अध्यापन करणा-या शिक्षकांपुरतेच मर्यादित आहे.

२)प्रस्तुत संशोधन अहमदनगर जिल्हयातील माध्यमिक स्तरावरील मराठी माध्यमाच्या शाळांपुरतेच मर्यादित आहे.

३)प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरूकतेचा शोध घेण्यापुरतेच मर्यादित आहे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात वर्णनात्मक संशोधनातील सर्वेक्षण या पद्धतीचा वापर केला आहे.

जनसंख्या

प्रस्तुत संशोधनातील जनसंख्येत अहमदनगर जिल्हयातील माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी व १० वी या इयत्तांना अध्यापन करणा-या मराठी माध्यमाच्या सर्व शिक्षकांचा समावेश आहे.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

नमुना निवड

प्रस्तुत संशोधनासाठी अहमदनगर जिल्ह्यातील माध्यमिक स्तरावरील मराठी माध्यमाच्या शाळांतील इयत्ता ९ वी व १० वी या इयत्तांना अध्यापन करणा-या मराठी माध्यमाच्या ५ ग्रामीण व ५ शहरी भागातील एकूण ५० शिक्षकांची निवड संभाव्यतेवर आधारित यादृच्छिक नमुना निवडीतील सहजप्राप्त या तंत्राने केलेली आहे.

संशोधनाचे साधन

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात माहिती संकलित करण्यासाठी प्रश्नावली या साधनाचा वापर केलेला आहे.

संशोधन साधनाचे स्पष्टीकरण

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० बाबतच्या माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास करण्यासाठी धोरणाच्या शिफारशीतील विविध बाबींवर आधारित संशोधक निर्मित प्रश्नावलीचा वापर केलेला आहे.या प्रश्नावालीमध्ये एकूण ३८ प्रश्न होते.त्यामध्ये उद्दिष्ट क्र.१ साठी एकूण १५ प्रश्न (३९%) होते.उद्दिष्ट क्र.२ साठी १२ प्रश्न (३२%) तर उद्दिष्ट क्र.३ साठी एकूण ११ प्रश्न (२९%) होते.यामध्ये ७० % प्रश्न हे होय/नाही या स्वरूपाचे तर ३० % प्रश्न हे बहुपर्यायी या प्रकारचे होते.

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

प्रस्तुत संशोधनात उद्दिष्टानुसार प्रश्नावलीची निर्मिती करण्यात आली.नंतर संकलित माहितीवर संख्याशास्त्रीय विश्लेषण करण्यासाठी शेकडेवारी या तंत्राचा वापर केला.परिकल्पनांच्या पडताळणीसाठी मध्यमान,प्रमाण विचलन व 't'परिक्षिकेचा वापर करून निष्कर्षाची मांडणी केली आहे.

परिकल्पना

१) माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळत नाही.

२) माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लक्षणीय फरक आढळत नाही.

संशोधन प्रश्न - राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० बाबत माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची जागरूकता किती आहे ?

परिकल्पना परीक्षण

परिकल्पना क्र.१ - माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०च्या जागरुकतेमध्ये लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळत नाही.

कोष्टक क्र.१

तपशील	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	't'मूल्य	सार्थकता स्तर (०.०५)
शिक्षक	२४	१०.३०	७.१०	४.५९	सार्थक
शिक्षिका	२६	१८.४०	५.४०		

अर्थनिर्वचन – प्राप्त 't' मूल्य ४.५९ हे ०.०५ सार्थकता स्तरावरील सारणीतील २.०१ या मूल्यापेक्षा अधिक आहे.म्हणून ते सार्थ आहे.०.०५ सार्थकता स्तरावर सदर परिकल्पना त्याज्य ठरते.याचाच अर्थ,माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळतो.

परिकल्पना क्र.२ - माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लक्षणीय फरक आढळत नाही.

कोष्टक क्र.२

तपशील	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	't'मूल्य	सार्थकता स्तर (०.०५)
ग्रामीण शिक्षक	२२	१३.३०	७.७०	१.०१	असार्थक
शहरी शिक्षक	२८	१५.४०	७.२०		

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dattakrupa Shaikshnik & Krushi Gramin Pratishthan, College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

अर्थनिर्वचन – प्राप्त 't' मूल्य १.०१ हे ०.०५ सार्थकता स्तरावरील सारणीतील २.०१ या मूल्यापेक्षा लहान असल्याने ते असार्थक आहे. ०.०५ सार्थकता स्तरावर सदर परिकल्पना स्वीकारार्ह ठरते.याचाच अर्थ, माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लक्षणीय फरक आढळत नाही.

निष्कर्ष

उद्दिष्ट क्र. १ - माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा शोध घेणे

कोष्टक क्र. ३

तपशील	नमुना	निम्न	%	मध्यम	%	उच्च	%
एकूण शिक्षक व शिक्षिका (ग्रामीण व शहरी)	५०	२८	५६ %	१७	३४%	५	१० %

निष्कर्ष - माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकता निम्न स्वरूपाची आहे. **(कोष्टक क्र. ३)**

उद्दिष्ट क्र. २ - माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयकजागरूकतेची लिंगानुसार तुलना करणे

निष्कर्ष - माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लिंगानुसार लक्षणीय फरक आढळतो. **(कोष्टक क्र. १)**

उद्दिष्ट क्र. ३ - माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातीलशिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा अभ्यासकरणे.

निष्कर्ष - माध्यमिक स्तरावरील ग्रामीण भागातील शिक्षक व शहरी भागातील शिक्षकांच्याराष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या जागरुकतेमध्ये लक्षणीय फरक आढळत नाही. **(कोष्टक क्र. २)**

संदर्भ

१. Aithal,P.S.Analyis of higher education in Indian National Education Policy proposal 2019 and its implementation challenges.International Journal of applied engineering and management letters,Vol.3,no.2,2019.p.p.1-35
२. Draft National Education Policy 2020 Ministry Of Human Resource Development Government of India.
३. John,W.Best& James V.Kahn (2011).Research In Education.PHI Learning Pvt.Ltd
४. Kumar Akhilesh& Chauhan Jyoti&YadavHarendra& Kumar Rajeev (September 2022).Teachers Role in the reference to NEP 2020.Vol.9,Issue 9.Journal of emerging technologies and innovative research (JETIR)
५. National Education Policy 2020, Ministry Of Human Resource Development Government of India.
६. Praveen Jha,PoojaParavati (2020) Long on rhetoric and short on substance national education policy 2020 Economic and political review journal.Vol.55,Issue No.34
७. SakhareSachin (Jan.2020).NEP 2019 : Features Of NEP and role of teacher.Vol.2,Issue 3,Educational Resurgence Journal
८. चव्हाण,गणेश(५ सप्टेंबर २०२२).शिक्षकांच्या गुणवत्तेसाठी आता राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० कडून आशा.'दैनिक लोकसत्ता'

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2277-8721
SJIF : 8.244

INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY E-JOURNAL
An International Peer Reviewed, Refereed Journal

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सद्यस्थिती व त्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास

सौ. क्षीरसागर उज्ज्वला
एम. ए., एम एड. सेट.
तळेगांव दाभाडे, पुणे.
डॉ. गौतम लोंढे
एस.एन.डी.टी.शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय कर्वे रोड पुणे

१. प्रस्ताविक

भारतामध्ये २७ ऑगस्ट २००९ रोजी हा कायदा पारित केला. ६ ते १४ या वयोगटातील सर्व बालकांना मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकाराला कार्यान्वित करणारा हा कायदा आहे. १ एप्रिल २०१० पासून हा कायदा अस्तित्वात आला. त्यांची अंमलबजावणीही सुरु झाली. ६ ते १४ या वयोगटातील एक ही बालक शाळाबाह्य न राहता शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही. याची जबाबदरी शासनाने घेतली आहे. त्याच बरोबर शाळेला ही त्यांच्या जबाबदाऱ्या व कर्तव्ये यांची होणे सोपस्कर होते. मुख्याध्यापकांना आपल्या भूमिकेविषयी माहिती असणे आवश्यक आहे. त्याचबरोबर मुख्याध्यापकांना RTE हा कायदा शाळेत राबविताना अनेक शैक्षणिक समस्यांना सामोरे जावे लागते. या समस्या कोणत्या आहेत जाणून घेण्यासाठी संशोधन हाती घेतले.

२. समस्या विधान

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सद्यस्थिती व त्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास करणे.

३. कार्यात्मक व्याख्या

- **शैक्षणिक सद्यस्थिती** : प्रस्तुत संशोधनात विविध शाळांमध्ये बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील विद्यार्थ्यांचे शालेय समायोजन

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist. A...

Scanned with OKEN Scanner

(प्रमाणित चाचणीवरील गुण), अभ्यास सवयी (प्रमाणित चाचणीवरील गुण), यांच्या संदर्भातील माहिती संकलन कालावधीत आढळून येणारी स्थिती अशी कार्यात्मक व्याख्या स्विकारली आहे.

- **शैक्षणिक समस्या :** प्रस्तुत संशोधनात बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील विद्यार्थ्यांच्या समस्या संदर्भात मुख्याध्यापकांना (प्रश्नावली प्रतिसाद) यांच्या प्रतिसादातून समोर आलेली परिस्थिती व संदर्भातील माहिती संकलन कालावधीत आढळून येणारी स्थिती अशी कार्यात्मक व्याख्या स्विकारली आहे.

४. संशोधनाची उद्दिष्टे

- बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेशित विद्यार्थी व इतर विद्यार्थ्यांच्या शालेय समायोजनाच्या सद्यस्थितीची तुलना करणे.
- बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या इयत्ता पाचवीच्या विद्यार्थ्यांविषयी मुख्याध्यापकांना येणाऱ्या शैक्षणिक समस्याचा अभ्यास करणे.

५. गृहीतके

- अनुसूचित जाती - जमाती इतर मागास, अल्पसंख्याक, दुर्बल व उपेक्षित समाज घटकातील विद्यार्थ्यांचा इंग्रजी माध्यम शाळामध्ये प्रवेश अल्प आहे. (महाराष्ट्र टाईम्स, २५ जून २०१७)
- बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक समस्या दिसून येतात. (महाराष्ट्र टाईम्स, २५ मे २०१७)

६. व्याप्ती

- प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष महाराष्ट्रातील इंग्रजी माध्यमातील बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या इयत्ता पाचवीच्या प्रवेशित विद्यार्थ्यांसाठी लागू आहे.

७. परिमर्यादा

- प्रस्तुत संशोधन पुणे व पिंपरी चिंचवड महानगरपालिकापुरते परिमर्यादित आहे.
- प्रस्तुत संशोधन प्राथमिक स्तरापुरतेच परिमर्यादित आहे.
- प्रस्तुत संशोधन पुणे व पिंपरी चिंचवड महानगरपालिकातील शाळांमधील आरटीई अंतर्गत प्रवेशित इयत्ता पाचवीच्या विद्यार्थ्यांपुरतेच परिमर्यादित आहे.
- प्रस्तुत संशोधन सन २०२० ते २०२१ या कालावधीपुरते परिमर्यादित आहे.

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shaikshnik & Krushi Gramvikas Pratishthan's College of Education, Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

८. मर्यादा

- प्रस्तुत संशोधनात मुख्याध्यापकाच्या शैक्षणिक समस्या अभ्यासण्यासाठी तयार केलेली प्रश्नावली व मुलाखती संशोधिकानिर्मित होती. या साधनाची आशय सप्रमाणाता बघितली परंतु विश्वनियता बघितली नाही. तसेच तिचे प्रमाणीकरण (Standardlization) केले गेले नाही. तज्ज्ञांच्या मार्गदर्शनानुसार योग्य ते बदल करून आशय सप्रमाणतेची खात्री केली.
- प्रस्तुत संशोधन आरटीई अंतर्गत शाळाचे मुख्याध्यापक यांनी दिलेल्या प्रतिसादावरच संशोधनाचे निष्कर्ष अवलंबून आहे.

९. संशोधन पध्दती

प्रस्तुत संशोधन हे सर्वक्षणात्मक स्वरूपाचे आहे. बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. हे संशोधन सद्यस्थितीशी संबंधित असल्यामुळे वर्णनात्मक पध्दतीचा अवलंब करणे योग्य ठरते. प्रस्तुत संशोधनात वर्णनात्मक पध्दतीपैकी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे.

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेशा संदर्भात येणाऱ्या समस्याचा अभ्यास मुख्याध्यापक सर्वेक्षण प्रश्नावली व मुलाखतीद्वारे केला गेला. अशाप्रकारे संशोधनात वर्णनात्मक पध्दतीपैकी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला गेला.

१०.नमुना निवड

पुणे व पिंपरी चिंचवड महानगरपालिकातील इंग्रजी माध्यमाच्या प्राथमिक शाळांमधून इयत्ता पाचवीचे बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेशित विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांची नमुना निवड केली आहे.

११.सारणी क्र १.२ नमुना निवड

अ.न.	नियमित प्रवेशित विद्यार्थी	आरटीई विद्यार्थी	मुख्याध्यापक
१	१३६६	३०९	30

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.N.

Scanned with OKEN Scanner

पुणे व पिंपरी चिंचवड महानगरपालिकातील इंग्रजी माध्यमाच्या प्राथमिक शाळांमधून इयत्ता पाचवीत बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेशित शाळेतील ३० मुख्याध्यापक यांची नमुना निवड केली आहे.

१२. माहिती संकलनाची साधने

विद्यार्थ्यांचे शालेय समायोजन जाणून घेण्यासाठी "ज्ञानप्रबोधिनी" पुणे प्रज्ञा मानस संशोधिकानिर्मित यांची चाचणी.

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकउद्दिष्टाला अनुसरून माहिती संकलित करण्यासाठी संशोधकसंबंधित घटकांच्या आधारे संशोधिकानिर्मित मुख्याध्यापकांना येणाऱ्या समस्याचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधिकानिर्मित मुख्याध्यापक प्रश्नावली मुलाखत सुची

१३. संख्याशास्त्रीय तंत्रे

संकलित माहितीच्या आधारे निष्कर्षाप्रत पोहोचण्यापूर्वीचा टप्पा म्हणजे माहितीवर सांख्यिकीय प्रक्रिया करणे. या प्रक्रियेलाच माहितीचे विश्लेषण म्हणतात.

प्राप्त माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी गुणात्मक आणि संख्यात्मक विश्लेषणासाठी पुढील संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करण्यात आला.

't' परीक्षिका : बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले विद्यार्थी व इतर विद्यार्थ्यांचे शालेय समायोजन यांच्या सद्यस्थितीची तुलना करण्यासाठी 't' परीक्षिकाचा वापर करण्यात आला आहे.

शालेय समायोजन, अभ्यास सवयी या प्रमाणित साधनाचा वापर करण्यात आला. शालेय समायोजन चाचणीच्या हस्तपुस्तिकेमधील निर्देशानुसार समायोजनातील गुण व समायोजन पातळी ठरविली आहे. प्राप्तांक काढले आहे. अभ्यास सवयी चाचणीच्या हस्तपुस्तिकेमधील निर्देशानुसार मूल्यमापन करून प्राप्तांक काढले आहे.

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्या शालेय समायोजनाच्या सद्यस्थितीची तुलना करावयाची असल्याने दोन्ही गटाच्या मध्यमानामध्ये पडणाऱ्या फरकाची सार्थकता तपासण्यात आली. त्यासाठी 't' परीक्षीकेचा वापर करण्यात आला. 't' मूल्य काढण्याकरिता प्रत्येक गटाचे मध्यमान व प्रमाणविचलन काढण्यात आले.

शेकडेवारी : बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्याचा अभ्यास संदर्भात मुख्याध्यापकांना येणाऱ्या

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar
Scanned with OKEN Scanner

समस्या संदर्भात अभ्यास केला आहे. यासाठी शेकडेवारी या सांख्यिकी तंत्राचा वापर केला आहे. प्रश्नावलीच्या आधारे जी माहिती उपलब्ध झाली त्यांच्या आधारे माहितीचे गुणात्मक विश्लेषण केले आहे.

Shree Shaikshanik & Krushi ... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist. Ahmednagar College of Education

१४. निष्कर्ष

उद्दिष्ट क्रमांक १. साठी बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले विद्यार्थी व इतर विद्यार्थ्यांच्या शालेय समायोजनाच्या सद्यस्थितीची तुलनेविषयी

परिकल्पना १ चे परीक्षण

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले आरटीई विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्या शालेय समायोजनात सार्थ फरक असतो.

शून्य परिकल्पना

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले आरटीई विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्या शालेय समायोजनात सार्थ फरक नसतो.

सारणी क्र. १.१ बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत प्रवेश घेतलेले आरटीई विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्या शालेय समायोजनाच्या गुणांकांच्या मध्यमानातील फरकाची सार्थता दर्शविणारी सारणी

't' परीक्षण विद्यार्थी	आरटीई विद्यार्थी	इतर विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्या	३०२	१०६६
मध्यमान M	३७.६३	३८.२९
प्रमाण विचलन	७.४०	७.१९
मध्यमानातील फरक	०.६६	
स्वाधीनता मात्रा	$df=N_1+N_2-2$ = ३०२ +१०६६-२ = १३६६	
't' मूल्य	१.४०	
सार्थकता स्तर	०.० ५ स्तरावर सार्थ आहे.	
सार्थक होय / नाही	सार्थक (आहे)	

सारणी क्र. ३ नुसार 't' चे मूल्य १.४० आले. संख्याशास्त्रीय सारणीनूसार १३६६ स्वाधीनता मात्रेसाठी 't' चे मूल्य ०.० १ स्तरासाठी २.५८ व ०.० ५ स्तरासाठी १.९६ आहे. प्राप्त 't' १.४० हे संबंधित

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner

Shaikshnik & Krushi Gramin... Ghargaon, Tal.-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar ... College of Education

स्वाधीनता मात्रेसाठीच्या सारणीमूल्य दोन्ही मूल्यापेक्षा लहान असल्याने मध्यमानातील फरक सार्थ आला नाही म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार केला व संबंधित धन परिकल्पनेचा त्याग केला.

म्हणजेच बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेले आरटीई विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्या शालेय समायोजन यातील फरक सार्थ आढळून आला नाही. बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत प्रवेश घेतलेले आरटीई विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांच्यामध्ये शालेय समायोजन घटक समान आहे. यावरून आरटीई प्रवेशित विद्यार्थी व इतर विद्यार्थी यांचे शालेय समायोजन सारखे आहे असे दिसून आले.

उद्दिष्ट क्रमांक २. साठी बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेश घेतलेल्या इयत्ता पाचवीच्या विद्यार्थ्यांविषयी मुख्याध्यापकांना येणाऱ्या शैक्षणिक समस्याचा अभ्यास करणे.

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणविषयक कायद्यांतर्गत पंचवीस टक्के राखीव जागांवरील प्रवेशाला विलंब होत असल्यामुळे मुख्याध्यापकांना अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यात अडचण येते. विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक नुकसान टाळण्यासाठी पालक वेळ देऊ शकत नाहीत आणि प्रतिसाद देत नाहीत. याठिकाणी पालकांची सहकार्य मिळत नाही. मुख्याध्यापक विद्यार्थ्यांचे जादा तास, पालक सभा, वैयक्तिक मार्गदर्शन करून अभ्यासक्रम पूर्ण करतात.

- ➢ आरटीईच्या विद्यार्थ्यांना शालेय समायोजन करण्यासअडचण होते.
- ➢ आरटीई प्रवेशित विद्यार्थ्यांना पहिलीमध्ये प्रवेश घेताना इंग्रजीची समस्या निर्माण होते, LKG, UKG पूर्ण न झाल्याने पुढील शिक्षण देण्यास अडचण होते. अशा परिस्थितीत जादा कामाचा बोजा पडतो.

१५. संदर्भ ग्रंथ सूची

१. कुलकर्णी, के.वी. (१९९९), "शैक्षणिक मानसशास्त्र", श्री विद्या प्रकाशन पुणे,

२. देव नेहा व कुलकर्णी अपर्णा (२०१३)"*शैक्षणिक संशोधन*" नूतन प्रकाशन, पुणे.

३. दुनाखे अरविंद, (२००६), "*भारतीय शिक्षण पद्धती आणि माध्यमिक शिक्षण*", नित्य प्रकाशन.

४. भिंताडे, वि. रा. (१९९९), "*शैक्षणिक संशोधन पद्धती*", नूतन प्रकाशन.

५. मुळे, रा. श. व उमाठे, वि. तु. (१९८७), "*शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे*", महाराष्ट्र विदयापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.

६. मराठी विश्वकोश, (२०१८),महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, पुणे

७. Gay, L. R. (1992) "Educational Research Competencies for Analysis & Application," Columbus O. H. Charles E. Merrill

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon,Tal.Shrigonda,Dist A.N.

Scanned with OKEN Scanner

८. Government of India (GoI). 2009 "Right of children to free and compulsory Education Act, 2009, Gazette of india, 27 August,2019.

१. www.right -to-education.org design and content questionnaire survey.htm

२. rte.raj.nic.in/

३. https://en.wikipedia.org/../Right_of_children_to_Free_and Compulsory_Education_At

४. www.shodhganga.com

INCHARGE PRINCIPAL
College of Education (B.Ed. & M.Ed.)
Ghargaon, Tal.Shrigonda, Dist.A.Nagar

Scanned with OKEN Scanner